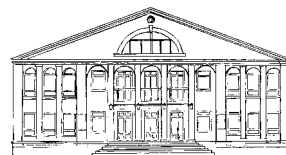

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2014 р., № 1 (43)

Науково-виробничий журнал

Голова редакційної ради: А.О. Монаєнко,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Головний редактор:

В.Г. Лукашевич, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Редакційна колегія:

Т.А. Денисова, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України (заступник головного редактора)
М.О. Сергатий, кандидат юридичних наук, доцент
(заступник головного редактора)
С.К. Бостан, доктор юридичних наук, професор
О.П. Гетьманець, доктор юридичних наук, професор
В.В. Городовенко, доктор юридичних наук, Заслужений юрист
України
Н.О. Гуторова, доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
Заслужений юрист України
С.Ф. Денисов, доктор юридичних наук, професор
Т.А. Занфірова, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
А.В. Іщенко, доктор юридичних наук, професор
В.В. Коваленко, доктор юридичних наук, професор
О.М. Костенко, доктор юридичних наук, професор
О.М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор
Є.Д. Лук'янчиков, доктор юридичних наук, професор
В.К. Матвійчук, доктор юридичних наук, професор
В.М. Огаренко, доктор наук з державного управління, професор
С.В. Петков, доктор юридичних наук, професор
О.В. Покатасва, доктор юридичних наук,
доктор економічних наук, професор
О.Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
В.М. Стратонов, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
В.А. Устименко, доктор юридичних наук, професор
П.В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор
В.Д. Чернадчук, доктор юридичних наук, професор
О.А. Гавриленко, доктор юридичних наук, доцент
О.С. Саїнчин, доктор юридичних наук, доцент
О.В. Прудивус, кандидат юридичних наук, доцент

Іноземні члени редакційної колегії:

Г.Ю. Бистров, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)
Б. Єлчич, доктор наук, професор (Хорватія)
О.Ю. Грачова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)
М.В. Сенцова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)
О. Хорват-Лончаріч, доктор наук, професор (Хорватія)
Е.Д. Соколова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)
Х. Арбутіна, доктор наук, професор (Хорватія)
О.А. Ялбулганов, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Відповідальний редактор: С.В. Белькова

Редактори: І.Ю. Антоненко, А.О. Бессараб, А.О. Купіна

Технічні редактори: Н.А. Ананьїна, Ю.В. Волошина

Дизайнер обкладинки: Я.В. Зоська

виходить щоквартально

Журнал включено до переліку фахових видань
згідно з постановою президії ВАК України
від 18.11.2009 р. № 1-05/5

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення
України про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія KB № 14176-3147 ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України про внесення
суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
26 лютого 2014 р., протокол № 6

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні обов'язкове посилання на видання:
Держава та регіони. Серія: Право. – 2014. – № 1.

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б.
Телефон: (0612) 220-58-42, 8-067-7744481
Телефон/факс: (0612) 63-99-73

Здано до набору 14.01.2014.
Підписано до друку 26.03.2014.
Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.
Замовлення № 18-14Ж
Виготовлено на поліграфічній базі
Класичного приватного університету

ISSN 1813–338X

© Класичний приватний університет, 2014

Зміст

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

<i>Н.В. Ганжа</i> ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЛАТВІЇ.....	4
--	---

<i>Т.С. Ганзицька</i> КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ	9
---	---

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Д.М. Моїсеєнко</i> “ПЕРЕХІДНА ДЕРЖАВА” ТА “ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНА ДЕРЖАВА”: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ	14
--	----

<i>В.Г. Телійчук</i> БОРІТЬБА З БАНДИТИЗМОМ ТА РОЗБІЙНИМИ НАПАДАМИ В УКРАЇНІ В ПІСЛЯВОЄННІ (1946–1953) РОКИ.....	18
--	----

УДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>В.Г. Гриценко</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОСТУПКАМ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ	24
--	----

<i>Є.Ю. Сибірцева</i> ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА НА СТАДІЇ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ	30
--	----

<i>Є.Ю. Соболь</i> КАТЕГОРІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ Й ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ІНВАЛІДІВ	37
--	----

<i>А.В. Шалагінова</i> СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “УЧАСНИК” І “СУБ’ЄКТ” АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ	42
---	----

ФІНАНСОВЕ ТА БАНКІВСЬКЕ ПРАВО

<i>К.В. Кальян</i> ДО ПИТАННЯ ЩОДО ЗМІСТУ ПОДАТКОВИХ ПРОЦЕДУР СТЯГНЕННЯ КОШТІВ ЗА ПОДАТКОВИМ БОРГОМ.....	47
--	----

<i>О.О. Коваль</i> ДО ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ЩОДО ПОРЯДКУ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО, ВІДМІННЕ ВІД ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ, В УКРАЇНІ	50
--	----

<i>О.В. Покатаєва, Є.Є. Головка</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКУ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО В УКРАЇНІ	56
--	----

<i>В.І. Скоробогач</i> РОЗУМІННЯ ПОДАТКУ ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ – ПЕРЕДУМОВА МІЦНОЇ ПОБУДОВИ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ	62
--	----

<i>Т.О. Чернадчук</i> ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ.....	66
---	----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>І.А. Гамбург</i> СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ТЕХНІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	71
---	----

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>М.Л. Смолярова</i> ПРИНЦИПИ СТИМУЛЮВАННЯ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ	77
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Ю.В. Абакумова</i> СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ ТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОСТУПКУ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ.....	81
<i>Р.В. Алієв</i> РОЛЬ ПЕРСОНАЛУ ВІДДІЛУ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЩОДО МІНІМІЗАЦІЇ МІЖГРУПОВИХ І ОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ.....	89
<i>А.О. Драгоненко</i> СТАТУС ОСОБИ, ЩО НАДАЄ НЕПРАВОМІРНУ ВИГОДУ	95
<i>В.О. Макаров</i> ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ САНКЦІЙ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	101
<i>Є.М. Товмазова</i> ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ЩОДО ОХОРОНИ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ.....	105
<i>К.С. Фомічов</i> ОСНОВНІ ЗМІНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО ДОКАЗУВАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРОТИПРАВНОМУ ПОГЛИНАННЮ ТА ЗАХОПЛЕННЮ ПІДПРИЄМСТВ.....	111
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	
<i>Н.В. Грищенко</i> ДО ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В СУЧАСНИХ УМОВАХ	118
<i>Ю.А. Дорохіна</i> ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	122
<i>П.Л. Степанов</i> ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ	128
НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ	
У ЗАРУБІЖНИХ КОЛЕГ	
<i>В.Б. Ворощук</i> СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА КОЛОНИЙ-ПОСЕЛЕНИЙ В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ РОССИИ	133
НАУКОВІ ЗАХОДИ	
КРУГЛИЙ СТИЛ "АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ"	139
ДО УВАГИ АВТОРІВ	142

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

УДК 342.565.2

Н.В. Ганжа

кандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЛАТВІЇ

У статті проаналізовано процес становлення інституту індивідуальної конституційної скарги в Латвійській Республіці й зміст його моделі, а також розглянуто перспективи запровадження відповідного інституту до конституційного законодавства України.

Ключові слова: демократія, інститут індивідуальної конституційної скарги, конституційна скарга, механізм захисту прав і свобод людини і громадянина.

I. Вступ

Останнім часом у науці конституційного права України розгорнулася дискусія щодо можливості запровадження інституту конституційної скарги у вітчизняному конституційному законодавстві. Як було зазначено в щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє зовнішнє становище в Україні в 2013 році", різні моделі інституту конституційної скарги існують у багатьох європейських країнах: Австрії, Бельгії, Іспанії, Латвії, Німеччині, Російській Федерації, Словаччині, Угорщині, Хорватії, Чехії, Швейцарії.

Значна кількість досліджень у розглянутій сфері поки що обмежується окремими проблемами (є фрагментарною), і цілісної концептуальної моделі інституту індивідуальної конституційної скарги в Україні не вироблено ані на науковому рівні (відсутні відповідні дисертаційні роботи, крім визначення окремих аспектів діяльності Конституційного Суду України чи вироблення поняття конституційної скарги, пропозиції щодо внесення відповідних змін до Конституції України, зокрема, праці Т.О. Бринь, М.В. Савчина, В.Є. Скоморохи, М.В. Тесленко), ані на рівні розроблених законопроектів щодо внесення змін до конституційного законодавства України. Цілком слушною й вартою підтримки вважаємо позицію М.М. Гультая, який вважає, що наукове пізнання має відбуватися за логікою, коли саме наука має вести законодавця, пропонуючи останньому шляхи вдосконалення правового регулювання конституційного ладу в державі, засадничих прав і свобод, діяльності державного

апарату тощо, а не за принципом слідування за законодавцем [2, с. 85].

Крім уже зазначених вище досліджень з питань розробки й запровадження інституту конституційної скарги в Україні, слід відзначити теоретичні праці С.Д. Владиченка, А.С. Головіна, П.Б. Євграфова, В.М. Кампа, О.В. Константного, М.В. Костицького, О.В. Петришина, П.М. Рабіновича, П.М. Ткачука, В.Ф. Погорілка, М.Д. Савенка, А.О. Селіванова, А.А. Стрижака, В.М. Шаповала, Н.К. Шаптали, С.В. Шевчука, Ю.С. Шемшученка та ін.

Проблеми, пов'язані з інститутом індивідуальної конституційної скарги в Латвійській Республіці, вивчають Г. Арутюнян, А. Ендзиньш, Г. Кутрис, Дз. Педедзе та ін.

II. Постановка завдання

У ході послідовного аналізу норм, які становлять інститут індивідуальної конституційної скарги в Латвійській Республіці, маємо на меті з'ясувати проблеми реалізації цієї моделі й виробити загальні підходи щодо запровадження відповідного інституту в конституційному законодавстві України з урахуванням зарубіжного досвіду, тим самим наблизитися до більш повного вивчення теоретичних проблем, пов'язаних із правами і свободами людини і громадянина та демократією, а також роллю держави в їх реалізації й забезпеченні.

III. Результати

Більшість прихильників думки щодо необхідності вдосконалення конституційного законодавства шляхом введення нового інституту – конституційної скарги – серед науковців, практиків, політичних діячів, представників громадськості погоджується в одному: такий процес сприяв би розбудові України як демократичної, правової держави і явив би

ще одну гарантію (а можливо, і цілий комплекс таких гарантій та інструментів) у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні шляхом виконання головного обов'язку держави – забезпечення цих прав і свобод (ст. 1, 3 Конституції України). Представники іншої позиції, погоджуючись із цими аргументами, наводять свої: в Конституції України (ст. 150) і Законі України “Про Конституційний Суд України” (ст. 43, ч. 1 ст. 93, ст. 94) вже закріплені механізми щодо конституційного звернення, які надають можливість громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам у цій формі захистити свої конституційні права і свободи; можливе перевантаження органу конституційної юрисдикції в разі запровадження інституту конституційної скарги; фактичне перетворення Конституційного Суду України на “четверту” інстанцію для справ, що підлягають розгляду судами загальної юрисдикції тощо [3, с. 190].

Оскільки зазначена дискусія в Україні триває, доцільно провести компаративний аналіз процесу запровадження інституту індивідуальної конституційної скарги в деяких зарубіжних країнах, де мали місце подібні проблеми, зокрема, ми зосередили свою увагу на Латвійській Республіці. Аргументами на користь цього вибору є такі положення: по-перше, в обох країнах на момент початку конституційних перетворень (кінець 80-х – початок 90-х рр. XX ст.) розглядуваний інститут не був конституційованим. У Конституції Латвійської Республіки від 15.02.1922 р. (із поправками від 21.03.1993 р., 27.01.1994 р. та 2009 р.) у період початку-середини 90-х рр. XX ст. не було передбачено інституту індивідуальної конституційної скарги, але він з'явився згодом, з 01.07.2001 р. [3], і був запроваджений на законодавчому, а не конституційному рівні. У Конституції України від 28.06.1996 р. (того ж періоду), і навіть після прийняття до неї чинних змін та доповнень від 01.02.2011 р. та 12.09.2013 р., цей інститут так і не було запроваджено. Як ми вже зазначали вище, закріплення цього інституту в Україні на законодавчому рівні також поки що відсутнє. По-друге, оскільки в Україні тільки проголошено курс на запровадження відповідних норм, а в Латвійській Республіці вже була введена особлива модель інституту конституційної скарги (індивідуальної), то цей досвід його функціонування виявляється вартий детального аналізу.

Конституційні Суди Латвії й України розпочали свою діяльність майже одночасно: в Латвії орган конституційної юрисдикції діє з грудня 1996 р., а перша справа ним була розглянута на початку 1997 р.; Конституційний Суд України розпочав свою діяльність 18.10.1996 р., перше рішення прийняв 13.05.1997 р.

Після того, як до Закону “Про Конституційний Суд” Латвійської Республіки від 05.06.1996 р. були внесені зміни та доповнення від 30.11.2000 р. (далі – Закон), у цій країні було запроваджено інститут індивідуальної конституційної скарги. Так, згідно з ч. 1 ст. 19-2 цього Закону, “конституційну скаргу (заяву) до Конституційного Суду може подати будь-яка особа, яка вважає, що визначені в Конституції його основні права обмежуються правовою нормою, яка не відповідає правовій нормі вищої юридичної сили” [4]. Терміну “будь-яка особа”, що міститься у Законі, відповідає термін “кожен”, закріплений у 8-му розділі Конституції Латвії: “... кожен має право...”. Тобто заявником може бути будь-яка особа, права якої порушуються, як правило, це громадянин і негромадянин (більша частина справ); іноземець, особа без громадянства (справ поки не було); у ряді випадків – юридична особа.

Як зазначено в науковій літературі, з одного боку, у Законі заяви осіб традиційно названі конституційними скаргами (*konstitucionala sudziba*), оскільки особа має право подати таку заяву в разі обмеження визначених у Конституції Латвії прав і основних свобод. З іншого боку, латвійська модель конституційної скарги істотно відрізняється від “класичної” моделі, наявної в багатьох конституційних судах Європи. На думку німецьких учених, латвійська модель є так званою “несправжньою” (*unechte*) конституційною скаргою [5].

Конституційна скарга в Латвії за своєю сутністю являє собою заяву про контроль за нормами. У конституційній скарзі можна оскаржити тільки відповідність правової норми (акта) правовій нормі вищої юридичної сили. Причому оскаржити можна не тільки закон, а й підзаконні акти, по суті, будь-який нормативний акт або його частину.

Коло питань, з яких можна подати конституційну скаргу, обмежено Законом. Особа може звернутися до Конституційного Суду тільки в разі обмеження визначених у Конституції основних прав.

Конституційна скарга є додатковим засобом захисту прав, оскільки, згідно з ч. 2 ст. 19-2 Закону “Про Конституційний Суд”, “конституційну скаргу (заяву) можна подати лише тоді, коли використані всі можливості захисту згаданих прав загальними засобами захисту права (скарга до вищого органу або вищій посадовій особі, скарга або позовна заява до суду загальної юрисдикції тощо) або якщо таких немає” [4].

Утім, варто зазначити, що Закон передбачив й інший порядок в особливих випадках, а саме: “Якщо розгляд конституційної скарги (заяви) є загальнозначущим або якщо захист прав загальними засобами захисту права не може запобігти істотній шкоді

для заявника скарги, Конституційний Суд може приймати рішення про розгляд скарги (заяви) до використання всіх загальних засобів захисту права. Порушення справи в Конституційному Суді забороняє розгляд відповідної цивільної справи, кримінальної справи або адміністративної справи в суді загальної юрисдикції до моменту оголошення рішення Конституційного Суду” [4].

Термін подання конституційної скарги обмежений; Закон встановлює шестимісячний строк на оскарження до Конституційного Суду після набрання чинності постановою останнього органу.

Процесуальний порядок розгляду конституційних скарг у Конституційному Суді Латвійської Республіки характеризується такими загальними ознаками. Найважливішою є стадія порушення справи. Тут законодавством передбачено дві ланки: перша – це рішення Голови Конституційного Суду про те, чи є документ, що надійшов до вищезгаданого органу, процесуальним документом – заявою (*pieteikums*) чи це просто лист або ж заява (*iesniegums*) [5].

Регламентом Конституційного Суду передбачено правило, згідно з яким “не розглядається як заява – незалежно від її назви – документ, який явно не відповідає вимогам, встановленим у законі для заяви” [6].

Закон про Конституційний Суд передбачає, що заява про порушення справи подається до Конституційного Суду в письмовому вигляді. У заяві повинні бути вказані заявник, орган або посадова особа, які видали оспорюваний акт, викладені фактичні обставини справи, юридичне обґрунтування заяви, а також міститься вимога до Конституційного Суду.

Якщо до Конституційного Суду Латвійської Республіки надходить документ, що не містить таких вимог, які входять до компетенції Конституційного Суду, тобто вимог щодо відповідності норм права нормам права найвищої юридичної сили, Голова Конституційного Суду робить висновок, що заява явно не відповідає вимогам, встановленим у Законі для заяви. Заявник отримує лист Голови Конституційного Суду, в якому йому дається інформація про компетенцію Конституційного Суду й повідомляється, що його заява не буде розглянута по суті.

Другою ланкою першої стадії конституційного провадження в Латвійській Республіці щодо розгляду індивідуальної конституційної скарги є рішення колегії Конституційного Суду.

Конституційну скаргу розглядає й рішення щодо порушення справи або відмови в порушенні справи приймає колегія у складі трьох суддів. Колегії створюються Конституційним Судом абсолютно більшістю голосів усього складу суддів на один рік. На сьогодні створено чотири колегії таким чином,

що Голова Конституційного Суду і його заступник входять до складу однієї колегії, а інші судді – кожен до складу двох колегій.

Засідання колегії є закритими. У них беруть участь тільки члени відповідної колегії. У разі потреби члени колегії можуть запросити до участі в засіданні заявника працівників Конституційного Суду, а також інших осіб. Пов’язані з організацією роботи колегії питання визначає Регламент Конституційного Суду й сама колегія.

Рішення колегії про порушення справи або про відмову в порушенні справи оскарженню не підлягає.

При розгляді будь-якої заяви колегія має право відмовити в порушенні справи, якщо: 1) справа не підсудна Конституційному Суду; 2) заявник не має права подати заяву; 3) заява не відповідає вимогам закону; 4) заяву подано на вимогу, за якою вже винесене рішення.

При розгляді конституційної скарги колегія може відмовити в порушенні справи також у випадках, коли юридичне обґрунтування, що міститься в скарзі, є явно недостатнім для задоволення вимоги. Ця норма є гарантією, щоб суд не витрачав час, розглядаючи абсолютно необґрунтовані скарги. Близько 9/10 заяв відкидаються колегіями. Це свідчить про їх невисоку якість [5].

Від аналізу загальних положень конституційного законодавства Латвійської Республіки, що закріплює інститут індивідуальної конституційної скарги, переходимо до вивчення проблемних питань щодо можливості запровадження відповідного інституту в Україні.

До найважливіших положень, на які можна спиратися для обґрунтування необхідності запровадження вищезгаданого інституту, вважаємо за необхідне віднести, крім уже названих на початку цієї статті норм, положення ч. 1 ст. 22 Конституції України, в якій встановлено, що права і свободи людини і громадянина, закріплені чинною Конституцією, не є вичерпними. Тобто перелік уже встановлених Основним Законом прав і свобод є завжди відкритим для подальшого закріплення законодавцем. Дійсно, на підставі п. 1, 3 ч. 1 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить: внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції; прийняття законів. У п. 1 ч. 1 ст. 92 згаданого акта встановлено норму, що виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод. Таким чином, Парламент України має всі необхідні повноваження для запровадження інституту конституційної скарги як на конституційному, так і на законодавчому рівнях.

У ст. 40 Конституції України встановлено, що всі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або

особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк. Нормативно-правовим актом, який врегульовує питання практичної реалізації цього права, є Закон України "Про звернення громадян" від 02.10.1996 р., проте серед трьох видів звернень громадян, що запроваджені цим законом, конституційна скарга не згадується.

Однією з проблем захисту прав і свобод людини в Україні, що потребує свого вирішення, є проблема обмеження права на доступ до конституційного правосуддя, що є порушенням принципу доступу до суду, а саме що в Україні кожному гарантовано право звертатися до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина (ч. 3 ст. 8 Конституції України). Останнє право тісно пов'язане з ч. 2 ст. 55 Конституції України, в якій визначено, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та деяких інших суб'єктів.

Ураховуючи приписи ч. 1, 2 ст. 24 Конституції України про те, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а також що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або **іншими ознаками** (виділено нами – Г. Н.) і шляхом зіставлення їх змісту зі змістом ч. 2 ст. 150 Конституції України, в якій подано перелік суб'єктів конституційного звернення (Президент України; не менше ніж сорок п'ять народних депутатів України; Верховний Суд України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Верховна Рада Автономної Республіки Крим), які є також громадянами України, в тому числі ці органи формуються тільки з громадян України, виявляємо порушення принципу рівності громадян, оскільки в останній з наведених статей звужене і певним чином обмежене коло осіб, які мають право доступу до конституційного правосуддя в Україні. Варто зазначити, що деякою мірою ці обмеження компенсуються правом на конституційне звернення про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України, яке визначено в Законі України "Про Конституційний Суд України" і було вже розглянуто вище. Але розглядати як рівні можливості одних суб'єктів (владних) звернутися до Конституційного Суду України з питань про конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів Ук-

раїни, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим й звернутися з поданням щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України й інших суб'єктів (громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб, тобто невлadних) тільки щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України, ми не можемо.

IV. Висновки

Одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми є внесення змін до Конституції України, Закону України "Про Конституційний Суд України", Регламенту Конституційного Суду України й Кодексу адміністративного судочинства щодо розмежування сфер компетенції між Конституційним Судом України й адміністративними судами з приводу розгляду ними конституційних скарг. Підтримуємо пропозиції Т.О. Бринь: "доповнити частину першу статті 150 Конституції України новим пунктом третім такого змісту: "3) Розгляд конституційних скарг громадян України, іноземців, осіб без громадянства за порушення їх конституційних прав і свобод законами України, на основі яких суди загальної юрисдикції та інші органи державної влади прийняли остаточні рішення"; статтю 150 Конституції України після частини першої доповнити новою частиною такого змісту: "Порядок звернення до Конституційного Суду України, а також вимоги до конституційних подань, конституційних звернень та конституційних скарг, визначається законом"" [1, с. 7]. Крім того, вважаємо, що детально матеріальні та процесуальні норми щодо реалізації права на конституційну скаргу варто викласти в окремому законі. Предметом конституційних скарг можуть стати питання відповідності Конституції законів і постанов парламенту, нормативних актів Президента й Кабінету Міністрів України, адже ці питання перебувають поза сферою повноважень національної системи судів загальної юрисдикції.

Запровадження в Україні інституту індивідуальної конституційної скарги доведе як реальність, так і гарантованість дії приписів ст. 22 Конституції України щодо можливості здійснити на практиці захист конституційних прав і свобод людини і громадянина. Крім того, набуде закріплення новий елемент механізму реалізації ч. 3 ст. 152 Конституції України, згідно з якою матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку.

Список використаної літератури

1. Бринь Т.О. Конституційний Суд України в механізмі захисту та забезпечення прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :

- 12.00.02 / Т.О. Бринь ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 19 с. – укр.
2. Гультай М.М. Ідея конституційної скарги у сучасній конституційно-правовій доктрині України / М.М. Гультай // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 85–90.
 3. Гультай М.М. Правові позиції Конституційного Суду України / М.М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4–5. – С. 185–193.
 4. О Конституционном Суде : Закон Латвийской Республики от 05.06.1996 г. (в редакции закона, принятого 30.11.2000 г. с изменениями, внесенными законом от 19.05.2011 г. и вступившими в силу 01.07.2011 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=3&mid=9>.
 5. Педедзе Дз. Конституционная жалоба в Республике Латвия: основные проблемы и тенденции развития [Электронный ресурс] / Дз. Педедзе. – Режим доступа: <http://www.concourt.am/hr/ccl/vestnik/4.18-2002%20-%2019-2003/contents.htm>.
 6. Регламент Конституционного Суда Латвийской Республики от 30.01.2001 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=3&mid=10>.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2014

Ганжа Н.В. Проблемы введения института индивидуальной конституционной жалобы: опыт Украины и Латвии

В статье анализируется процесс становления института индивидуальной конституционной жалобы в Латвийской Республике и содержание его модели, а также рассматриваются перспективы внедрения соответствующего института в конституционное законодательство Украины.

Ключевые слова: демократия, институт индивидуальной конституционной жалобы, конституционная жалоба, механизм защиты прав и свобод человека и гражданина.

Ganzha N. The Problems of Implementation of Individual Constitutional Complaint: Ukraine and Latvia Experience

The article analyses the process of implementation of individual constitutional complaint in the Latvian Republic and the meaning of its model. The prospects are also examined for introducing corresponding institutions to Constitutional Law in Ukraine.

Recently in the science of Constitutional Law of Ukraine was a discussion about the possibility of introducing the Institute of constitutional complaint to the domestic Constitutional Law. As it was noted in the annual speech of the President of Ukraine to Verkhovna Rada of Ukraine "On internal and external situation in Ukraine in 2013" different models of the Institute of constitutional complaint exists in many European countries: Austria, Belgium, Spain, Latvia, Germany, Russian Federation, Slovakia, Hungary, Croatia, Czech Republic, Switzerland.

A significant amount of researches in this area has been limited to certain problems, but the whole model of the Institute of constitutional complaint in Ukraine has not made either on a scientific level (lack of appropriate researches, except for the definition of certain aspects of activity of the constitutional Court of Ukraine or the elaboration of the concept of constitutional complaints and proposals on making relevant amendments to the Constitution of Ukraine) or on the level of the developed draft laws on amendments to the constitutional laws of Ukraine.

In the course of analysis of the rules and components of the Institute of individual constitutional leggings of the Republic of Latvia, we have to figure out the problems of realization of this model and to develop common approaches regarding the introduction of the corresponding institution in the constitutional legislation of Ukraine and thus come nearer to a more comprehensive study of the theoretical problems connected with the human rights, freedoms and democracy, and also the role of the state in their implementation and support.

Key words: democracy, institution, individual constitutional complaint, human and citizen rights and freedom protection mechanism.

УДК 342.7+396.1

Т.С. Ганзицькастарший викладач
Кіровоградський інститут державного та муніципального управління КПУ**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ**

У статті досліджено конституційно-правове закріплення гендерної рівності в Україні. Визначено дискусійні положення Основного Закону у сфері гарантування рівності прав і свобод чоловіка та жінки. Наведено шляхи подолання недосконалості формулювань у статтях Конституції України щодо паритетності статей в українському суспільстві.

Ключові слова: гендерна рівність, конституційно-правове забезпечення, права і свободи чоловіка та жінки.

I. Вступ

Загальні принципи права, одним з яких є принцип рівності, являють собою основні цінності, фундаментальні положення, стандарти в забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, тому кожна розвинена держава намагається закріпити їх у положеннях своєї конституції. Відповідні принципи закріплені і в Конституції України. Зокрема, в її положеннях втілено визнаний міжнародним співтовариством принцип рівності прав і свобод жінки та чоловіка. Рівні права й можливості обох статей є одним із основних принципів демократії та поваги до людини. Важливою складовою становлення демократії є гендерна складова, яка забезпечує реалізацію конституційних прав і свобод людини без дискримінації за ознакою статі. Становлення справжньої демократії в усіх напрямках може відбуватися тільки в такому суспільстві, де реальним є принцип рівної й рівноцінної громадянської гідності жінок і чоловіків, забезпечення рівних можливостей кожному із його членів.

У сучасній правовій науці дослідження гендерної проблематики, в тому числі її конституційно-правової характеристики, здійснювали такі вчені, як Н.Б. Болотіна, Л.М. Завадська, Г.М. Комкова, К.Б. Левченко, Т.М. Мельник, А.С. Олійник, О.М. Руднева, Н.О. Шведова та ін.

Незважаючи на чималий доробок у визначеній сфері, ця проблематика залишається актуальною. У контексті світового співтовариства, міжнародного спілкування, проведення конституційних реформ, глобалізації проблеми соціально-статевої рівності людей є важливими для України. Перед державою стоїть завдання забезпечення прав людини незалежно від її статі – таке зобов'язання України закріплено в Конституції України, в якій визначено шлях гендерного розвитку і наповнення гендерним компонентом усього національного законодавства.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження конституційно-правових засад закріплення і забезпе-

чення рівних прав, свобод та обов'язків чоловіків і жінок в українському суспільстві.

III. Результати

Істотною особливістю Основного Закону України є проголошення пріоритету прав людини, а також визнаного міжнародним співтовариством принципу рівності чоловіка та жінки, який є одним із визначальних принципів правового статусу людини і громадянина. Він являє собою універсальну форму вираження юридичної рівноваги, поєднання інтересів різних людей, окремих соціальних верств і груп населення [3, с. 67].

У Конституції України, як і в конституціях більшості держав світу, закріплено такі складові принципу рівності: рівність громадян перед законом, рівність незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними ознаками тощо, рівність жінки і чоловіка. Рівність перед законом означає, що дія закону поширена на всіх, незалежно від будь-яких обставин та якостей особи. Рівність незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового стану означає, що права громадян не залежать від будь-яких вищезазначених ознак. Рівність жінки і чоловіка передбачає однакові можливості статей для участі в усіх сферах суспільного життя [12, с. 313].

Рівність чоловіків і жінок належить до основних прав людини, тому закріплення цього принципу є важливим для забезпечення прав і свобод людини і громадянина в цілому [5, с. 7]. У концептуальному плані цей принцип пронизує всі конституційні права і свободи.

Конституція України, закріпивши цей принцип, політично і юридично визначила гендерну стратегію розвитку українського суспільства, зафіксувавши, що:

- рівність жінок і чоловіків є одним з питань прав людини та однією з умов забезпечення справедливості, а також од-

- нією з передумов досягнення загальної рівності, розвитку й миру;
- забезпечення рівних прав і можливостей – основне право людини й громадянина, яке держава гарантує, а отже, зобов'язується усунути всі перепони на шляху досягнення рівності чоловіків і жінок та поліпшення становища жінок і розширення їхніх прав;
- держава забезпечує рівність прав і можливостей статей через діяльність системи державних органів, що потребує розширення їхньої компетенції з питань ґендерного виміру діяльності;
- визначена конституційна система прав і свобод людини й громадянина внутрішньо взаємопов'язана, а отже, право на рівність пронизує всі інші права та свободи і є їх ґендерним втіленням. Це вимагає ґендерного наповнення галузевого законодавства як органічного його складника;
- конституційно наголошено, що перед жінками стоять загальносуспільні інтереси, пов'язані з досягненням загальної мети ґендерної рівності, яких можна досягти лише спільно й у партнерстві з чоловіками. А тому поліпшення становища жінок і забезпечення рівноправності чоловіків і жінок – це питання прав людини, яке не можна розглядати ізольовано як одне з питань, що стосується тільки жінок;
- Конституція України, як основний закон, передбачає втілення визначених у ній норм і принципів у чинній системі законодавства і відкриває перспективи його розвитку, зокрема законодавства, що стосується забезпечення ґендерної рівності [12, с. 313–314];
- Основний Закон України вказує на виконання міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, демонструє, що розширення прав і можливостей жінок, забезпечення рівноправності жінок і чоловіків розглядається як засіб побудови стійкого, справедливого й розвиненого суспільства, як передумова для досягнення політичної, соціальної, економічної, культурної й екологічної безпеки у відносинах між народами;
- Конституція України є першим вольовим і юридично базовим кроком у створенні правового механізму рівних прав і можливостей чоловіків і жінок;
- вказавши саме на рівність, Конституція України заклала концептуальний підхід до становища й статусу жінок і чоловіків, розвитку їхніх відносин як паритетних, ґендерно збалансованих;
- Конституція України не тільки визначила основоположні напрями розвитку суспільства та держави, а й через рівність прав, свобод і обов'язків людини наповнила їх ґендерною сутністю та змістом. Насамперед ідеться про рівні права,

можливості й доступ до ресурсів, гармонійне партнерство чоловіків і жінок, що мають ключове значення для зміцнення соціальної демократії;

- Конституція України, закріпивши право ґендерної рівності в системі прав і свобод, визначила напрями ґендерного соціального нормотворення: системи правових ґендерних норм – через систему державних органів; системи політичних ґендерних норм – через програми і статuti політичних партій; системи корпоративних норм – через статuti громадських організацій; а також традицій і звичаїв – у діяльності всіх організаційних структур державного, партійного та громадського змісту, моралі – як базової нормативної основи функціонування суспільних відносин [12, с. 315].

Ці та інші положення щодо рівності чоловіка та жінки зафіксовані у статтях Конституції України, в яких розкрито загальні засади конституційного ладу, права та свободи людини і громадянина, форми безпосередньої демократії, організацію та функціонування державної влади та місцевого самоврядування [4, с. 31].

Для забезпечення рівності статей велике значення має ст. 21 Основного Закону: “Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними” [7].

Аналізуючи це положення Конституції України, Т.М. Мельник вважає, що воно є концептуальним для рівності статей; відображає ідеали свободи, рівності та людської гідності. Конституція України розглядає рівність людей з позицій природних прав, які має людина з народження, а тому їх захист є важливим обов'язком держави [4, с. 31].

Г.М. Комкова поділяє попередні твердження та додає, що захист і гарантування прав і свобод як чоловіка, так і жінки є показником рівня демократичності держави. Поняття невідчужуваності визначається через самі природні права людини незалежно від форми політичного устрою, де держава не має права їх позбавляти. Формально держава може, з одного боку, поважати і гарантувати права людини, а з іншого – навпаки, порушувати й обмежувати їх, проте відібрати основоположні від народження права людини вона фактично не в змозі. Природні права існують незалежно від державного визнання, належать кожному від народження [6, с. 51].

Найбільш системно і повно положення щодо рівності статей сформульовано в ст. 24 Конституції України, де закріплено один із аспектів принципу рівності – необхідність застосування однакових стандартів прав і обов'язків до всіх без винятку осіб. Громадяни України, незалежно від статі, мають однакові можливості щодо користування всіма конституційними правами і свободами без дискримі-

нації та обмежень з боку держави, будь-яких організацій чи окремих осіб. Зазначена стаття складається з трьох частин, у перших двох містяться такі положення: "Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками". Таке формулювання принципу рівності в частинах першій та другій ст. 24 Конституції, на думку А.С. Олійник, "здійснено через поєднання позитивного і негативного способів викладу. Поєднання цих способів означає наявність як надання прав, так і певних аспектів заборони у формулюваннях. Цей прийом законодавчої техніки свідчить, що вже на етапі прийняття Конституції України держава усвідомлювала необхідність як закріплення, так і забезпечення цього конституційного ґендерного принципу для розбудови демократичної, соціальної, правової держави" [11, с. 20].

Частина третя ст. 24 Конституції України закріплює рівність можливостей чоловіків та жінок у життєдіяльності країни, проте відповідні положення певною мірою мають дискусійний характер. Так, зазначена частина ст. 24 Основного Закону має таке формулювання: "Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям" [7].

Дискусійність цього положення зумовлює формулювання, що рівність прав жінки та чоловіка забезпечена шляхом надання жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці. На думку Н.О. Шведової, "рівність не повинна встановлювати як норму такі умови та спосіб життя, які притаманні чоловікам" [14, с. 276]. Тому слушними видаються висновки з приводу цієї тези К.Б. Левченко, яка зазначає, що "поперше, спосіб життя чоловіків визнається за "нормативний", на який повинні рівнятися і жінки, що є свідченням збереження андроцентристського погляду на співіснування та взаємодію статей у суспільстві. По-друге, саме таке формулювання є проявом усвідомлення суспільством того, що не все гаразд у забезпеченні прав жінок: воно є мовчазним визнанням факту наявності нерівних можливостей жінок та чоловіків у різних сферах соціального буття" [8, с. 150].

Водночас у вищевказаній частині ст. 24 Основного Закону, на думку А.С. Олійник, закладено ґендерну асиметрію, оскільки встановлено рівні можливості тільки "у громадсько-політичній діяльності, у здобутті освіти професійній підготовці, у праці та винагороді за неї", але не передбачено рівних можливостей у сімейній та всіх інших сферах життя [11, с. 23].

Також із аналізу змісту ст. 24 Конституції України можна зробити висновок про те, що положення цієї статті передбачають стандарти прав людини з урахуванням статусу жінки-матері в суспільстві. Відповідно до частини третьої цієї статті, держава захищає права матері. Цей захист здійснюється за допомогою спеціальних заходів щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановлення пенсійних пільг, створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством. Тобто ми бачимо, що конституційні норми встановлюють правовий захист, матеріальну та моральну підтримку лише матерям, не згадуючи при цьому про чоловіка-батька, хоча ґендерна рівність означає однакове ставлення як до чоловіка, так і до жінки щодо їх прав і встановлення гарантій. Під рівністю між жінками і чоловіками розуміють рівне становище, незалежність, відповідальність, участь обох статей у всіх сферах суспільного і приватного життя.

Тому ми погоджуємося з висновком, який надає А.С. Олійник, що "закріплення в частині третій ст. 24 Конституції України положення щодо створення умов, які дають лише жінкам можливість поєднувати працю з материнством, правового захисту, матеріальної і моральної підтримки материнства і дитинства, надання оплачуваних відпусток та інших пільг лише матерям не відповідає створенню реальних відносин партнерства між жінками і чоловіками, їх відповідальності, не сприяє встановленню рівноваги в суспільному і приватному житті між жінкою та чоловіком" [11, с. 25]. Тим паче, що ст. 51 Конституції України закріплює рівні права й обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї, охорону державою дитинства, материнства і батьківства. Це положення Конституції України відповідає принципу ґендерної рівності, але не узгоджується з положенням частини третьої ст. 24. Цей факт свідчить про недостатньо послідовний ґендерний підхід Конституції щодо рівних можливостей жінки і чоловіка в сімейних відносинах, пов'язаних з вихованням дітей.

Також слушною видається думка К.Б. Левченко, що "ці положення ст. 24 обмежують права чоловіків на захист батьківства, що також призводить не тільки до колізій у свідомості, але й у практиці правозастосування, особливо, коли сім'я складається з чоловіка та дітей. Крім того, не враховується ситуація, коли вихованням дітей займаються не матері та батьки, а родичі, які відповідно не мають

жодних пільг згідно з формулюванням ст. 24 Конституції України” [8, с. 152].

На думку Н.Б. Болотіної, ці положення порушують принцип ґендерної рівності і такий підхід є характерною ілюстрацією формального розуміння принципу ґендерної рівності. Також дослідниця вважає, що передбачене ст. 24 Основного Закону встановлення пенсійних пільг з метою охорони праці і захисту здоров'я жінок є дискримінаційним стосовно чоловіків, “адже стан здоров'я має однакове значення для людини незалежно від статі” [1, с. 40].

Проте не всі вчені додержуються такої думки. Наприклад, О.М. Руднєва вважає, що закріплення зазначених спеціальних заходів, насамперед пільг або додаткових відпусків жінкам-матерям, “сприяє забезпеченню фактичної соціальної рівності шляхом встановлення формальної нерівності, тобто саме шляхом юридичних привілеїв та обмежень. Такі дії законодавця, на думку науковця, підтверджують дотримання положень ст. 4 Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок та не відносять спеціальні заходи до дискримінаційних заходів, які заборонені” [13, с. 106].

Підсумовуючи аналіз змісту зазначеної статті, можна дійти висновку про те, що вона містить положення, характерне для всіх базових демократичних міжнародних документів у сфері прав людини, а саме фіксує загальний принцип неприпустимості встановлення (за будь-яких соціальних чи особистих підстав) привілеїв та обмежень, тобто встановлення додаткових можливостей, позбавлення зобов'язань або звуження змісту та обсягу певних прав, а також передбачає створення особливих умов для вагітних жінок і жінок-матерів з метою встановлення ґендерної рівності. Однак не можна ігнорувати той факт, що інколи дитину виховує один батько, без матері. Тоді необхідно враховувати такі обставини щодо чоловіка. Тому частина третьої ст. 24 Конституції України потребує перегляду й узгодження з іншими статтями.

Крім того, хотілося б відзначити, що Конституція України закріпила положення про рівні права і свободи (частина перша ст. 24), зазначивши, що всі люди є вільні і рівні у своїх правах (частина перша ст. 21), не згадавши про рівність обов'язків. “Хоча, – як зазначає Л.І. Летнянчин, – виконання обов'язків є необхідним елементом демократії” [10, с. 44], адже демократична рівноправність являє собою органічну єдність як прав, так і обов'язків. Не існує права без обов'язку, не існує обов'язку без права. Права, свободи, обов'язки та відповідальність – це елементи правового статусу особи. Це означає, що на громадян поширюються вимоги і щодо рівності несення обов'язків. Значення принципу рівності громадян у виконанні їх обов'язків, передбачених чинним законодавством, полягає в тому, що

ніхто не може ухилятися від їх виконання, якщо для цього немає юридичних підстав [2, с. 32]. Таким чином, Конституція України не встановлює винятків для будь-яких соціальних груп чи окремих осіб щодо їх обов'язків. Тобто всі громадяни України незалежно від походження, соціального та майнового стану, роду і характеру занять, статі повинні дотримуватись вимог, які містяться в Конституції, окрім підстав, передбачених чинним законодавством держави [9, с. 170].

У ґендерному аспекті в юридичній науці обов'язки переважно не досліджено. Це досить складне питання, яке потребує самостійного ґрунтовного дослідження. Проте зауважимо, що принцип рівності містить у собі право і на відмінності, що припускає необхідність урахувати характерні й відмітні риси жінок і чоловіків. Тому врахування фізіологічних особливостей організму жінки і чоловіка дає підстави вважати, що не будуть розумітися як дискримінаційні положення законодавства щодо спеціального захисту жінок під час вагітності, народження та догляду за дитиною, а також покладання на чоловіків обов'язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України [11, с. 29].

IV. Висновки

Отже, принцип рівності є підґрунтям усіх статей Конституції України, які регулюють політичні, соціально-економічні й інші права людини. Тому можна стверджувати, що принципово всі конституційні права ґрунтуються на принципі ґендерної рівності, оскільки дискримінація з боку держави заборонена, відсутні будь-які обмеження чи привілеї щодо прав і свобод однієї зі статей [4, с. 32].

Визначення в Конституції України принципу рівноправності жінок і чоловіків свідчить про вихід Української держави на європейський і світовий рівень розв'язання ґендерних проблем, правового регулювання відносин між жінками та чоловіками. Це важливий аспект розвитку людського потенціалу, подолання відвічних бар'єрів, що зумовили ґендерну нерівність. З прийняттям Основного Закону конституційний процес упровадження рівності чоловіка та жінки не завершився, він триває, конкретизується в новітніх юридичних концепціях, спеціальних законах, галузевих кодексах, концепціях, підзаконних актах тощо, реалізується в процесі здійснення ґендерної політики.

Список використаної літератури

1. Болотіна Н.Б. Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза / Н.Б. Болотіна ; відп. ред. Т.М. Мельник. – К. : Логос, 2001. – 82 с.
2. Витрук Н.В. Правовой статус личности в СССР / Н.В. Витрук. – М. : Юридическая литература, 1985. – 176 с.
3. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России : учеб. пособ. / Л.Д. Воево-

- дин. – М. : ИНФРА*М – НОРМА, 1997. – 340 с.
4. Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади) / відп. ред. Т.М. Мельник. – К. : Логос, 2001. – 120 с.
 5. Гендерная экспертиза российского законодательства / Л.Н. Завадская, З.М. Зотова, А.С. Михлин и др. ; отв. ред. и рук. авт. кол. Л.Н. Завадская. – М. : БЕК, 2001. – 256 с.
 6. Комкова Г.Н. Конституционный принцип равенства прав и свобод человека и гражданина в России (понятие, содержание, механизмы защиты) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Галина Николаевна Комкова ; Поволжская академия государственной службы им. П.А. Столыпина. – Саратов, 2002. – 242 с.
 7. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>. – Назва з екрана.
 8. Левченко К.Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Катерина Борисівна Левченко ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 420 с.
 9. Летнянчин Л.І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: монографія / Л.І. Летнянчин. – Х. : СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. – 256 с.
 10. Летнянчин Л.І. До питання про механізм реалізації конституційних обов'язків людини і громадянина / Л.І. Летнянчин // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / [відп. ред. В.Я. Тацій]. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 46. – С. 44–48.
 11. Олійник А.С. Конституційне законодавство України. Гендерна експертиза / А.С. Олійник. – К. : Логос, 2001. – 77 с.
 12. Основи теорії гендеру : навчальний посібник. – К. : К.І.С., 2004. – 536 с.
 13. Руднєва О. Гендерна рівність як принцип законодавства України / О. Руднєва // Право України. – 2002. – № 4. – С. 103–108.
 14. Шведова Н.А. Гендерный подход как фактор политической культуры / Н.А. Шведова // Гендерный калейдоскоп : курс лекций / [под общ. ред. д-ра экон. наук М.М. Малышевой]. – М. : Academia, 2002. – С. 271–290.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2014.

Ганзицкая Т.С. Конституционно-правовые основы обеспечения гендерного равенства в Украине

В статье исследовано конституционно-правовое обеспечение гендерного равенства в Украине. Определены дискуссионные положения Основного Закона в сфере гарантирования равенства прав и свобод мужчины и женщины. Приведены способы преодоления несовершенства формулирования конституционных положений, регулирующих вопрос половой паритетности в украинском обществе.

Ключевые слова: гендерное равенство, конституционно-правовое обеспечение, права и свободы мужчины и женщины.

Hanzytska T. Constitutional and legal basis of gender equality in Ukraine

This article analyzes the constitutional provisions that fix and ensure equality of rights and freedoms of man and woman in Ukraine. The chosen theme relevance is caused by the fact that in Ukraine there is the constitutional reform, the development of a democratic legal state, as well as the European integration is the way of our country's development.

The Constitution embodies the principle of rights and freedoms equality to men and women recognized by the international community. Equal rights and opportunities for both sexes is one of the basic principles of democracy and respect to human being. An important component of the democratic development is a gender component, which ensures implementation of the constitutional rights and freedoms without discrimination on the grounds of sex. The establishment of real democracy can occur only in a society where the principle on equality and equal dignity of women and men, equal opportunities to each of its members are real thing. The Constitution of Ukraine defined gender strategy of Ukrainian society development politically and legally by securing this principle.

Most systematically and fully the provisions concerning gender equality were set out in Article 24 of the Constitution of Ukraine. It determines one of the aspects of the principle on equality. Here is said about the need to apply the same standards of rights and responsibilities of all persons. Citizens of Ukraine, regardless of gender, have equal opportunities to enjoy all constitutional rights and freedoms without discrimination and restrictions by the state, any organizations or private persons. The provisions of the gender equality permeate all of the provisions of the Constitution of Ukraine.

Debatable provisions of the Basic Law in guaranteeing equal rights and freedoms of man and woman have been identified in the article. Ways to overcome the imperfections in the wording of the articles of the Constitution of Ukraine on parity articles in Ukrainian society were named.

Key words: gender equality, constitutional and legal support, rights and freedoms of men and women.

УДК 340:342

Д.М. Моїсеєнко

аспірант
Класичний приватний університет**“ПЕРЕХІДНА ДЕРЖАВА” ТА “ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНА ДЕРЖАВА”:
СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ**

У статті здійснено теоретичний аналіз таких понять, як “перехідна держава” й “постсоціалістична держава”; визначено їх змістовні відмінності; запропоновано відповідну ієрархію, що відображає співвідношення зазначених понять.

Ключові слова: перехідна держава, держава перехідного періоду, перехідний період, постсоціалістична держава.

I. Вступ

Уже кілька місяців Україна перебуває в стані глибокої політичної кризи, і шляхів виходу з неї не видно. Відсутність чіткого вектора політичного розвитку зумовлена тим, що українська політична еліта намагається вирішити відповідні проблеми на власний розсуд, а не на основі ґрунтовних знань щодо держави перехідного періоду, особливостей, закономірностей та тенденцій її розвитку. Вивчення явища “перехідності” держави як ніколи для України є актуальним, оскільки більшість проблем у сфері державного будівництва пов’язана, насамперед, з гострою нестачею теоретичних досліджень, які би чітко визначили сутність, зміст та форму нашої держави з урахуванням перехідного стану українського суспільства.

Задля справедливості необхідно зазначити: якщо б політична еліта намагалася вирішувати наявні проблеми на “суворій” науковій основі, то в Україні такої достатньої літературної бази немає. Справа в тому, що проблематика “перехідної держави” була особливо актуальна на пострадянському просторі, насамперед у Росії та Україні, на межі століть (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.) [3; 6–8; 12]. Аналіз останніх публікацій свідчить: якщо в Росії (хоча й не такими темпами, як раніше) її розробка триває (фундаментальна монографія В.В. Сорокіна “Загальне вчення про державу й право перехідного періоду” [7]), то в Україні відбувся значний спад у дослідженні цих питань, особливо у спеціальній площині. Це доводить той факт, що результати дослідження проблем держави перехідного періоду (перехідної держави) викладено не в спеціальній (монографії, статті) літературі, а в навчальній, зокрема з політології, теорії держави та права тощо. Такий стан неприпустимий, адже з низьким рівнем теоретичного осмислення феномена держави перехідного періоду, як зазначалося, пов’язано

багато з наявних на сьогодні в Україні проблем державного будівництва.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити державу перехідного періоду та визначити ті її темпоральні й змістовні властивості, що відображаються в таких поняттях, як “перехідна держава” та “постсоціалістична держава”.

III. Результати

Наукова й практична потреба у визначенні змісту зазначених понять, їх співвідношення в понятійно-термінологічному апараті теорії держави та права зумовлена наявністю в теоретико-правовій науці певної понятійної плутанини: одні фахівці вважають “перехідну державу” та “постсоціалістичну державу” різними за своїм змістом поняттями [9; 12], а інші – тотожними: “постсоціалістична (перехідна) держава” [2, с. 87, 89].

Якщо за вихідну точку цього аналізу взяти останнє поняття – “постсоціалістична (перехідна) держава”, то в цій понятійній конструкції певною мірою порушена термінологічна логіка. На “передньому” плані, на нашу думку, має бути термін “перехідна держава”, тобто держава перехідного періоду. Перехідний період для держави не є унікальним явищем. Це, зокрема, проміжний стан між її окремими типами, сукупність процесів, що займає певний відрізок часу та наслідком якої стають докорінні якісні перетворення. Початку перехідного періоду в державі завжди передують системна криза, спричинена значним зниженням рівня життя громадян, втратою довіри до старої системи цінностей, загрозою територіальній цілісності держави. У випадку, якщо криза у сфері державного управління не може бути подолана еволюційним шляхом, існує велика ймовірність, що перехідний період матиме революційні наслідки у вигляді зміни формальних, а можливо, і сутнісних властивостей держави.

Щодо поняття та ознак перехідної держави плюралізм наукових думок та поглядів залишає великий простір для аналізу цього

явища. Деякі вчені виділяють перехідну державу як окремий тип держави [2, с. 87; 5, с. 188 – 210; 12, с. 34]. Слід зазначити, що проблема перехідної держави неодноразово поставала перед державними діячами та вченими. У 1917–1920 рр. ця проблема була в центрі уваги В.І. Леніна, який розглядав її в розрізі переходу від держав феодального та капіталістичного типу до соціалістичного [4, с. 33, 36]. Після Другої світової війни перехідну державу вивчали у зв'язку з досвідом переходу деяких капіталістичних держав до соціалістичної моделі. У 1960–1980 рр. активно обговорювали перехід колишніх колоніальних держав до соціалістичного або капіталістичного типу. Нарешті, після 1991 р. тема перехідності знову стала актуальною у зв'язку з появою постсоціалістичних держав.

Отже, можна стверджувати, що перехідні держави можуть існувати в різний час, на різній території. Крім того, вони виникають без прив'язки до будь-якого конкретного типу держави. Їх поява може бути зумовлена переходом від феодального до соціалістичного, від феодального до капіталістичного, від капіталістичного до соціалістичного, від соціалістичного до капіталістичного типів держави. У будь-якому разі перехідні держави, хоча й мають певні загальні риси, однак, існують у різний час, походять від різнотипних держав і не містять ознак одного типу. Скоріше, держави перехідного періоду поєднують у собі сегменти старого й нового типу та являють собою міжтипові державні утворення. Можна погодитися з В.В. Сорокіним, який вказує, що перехідна держава не утворює окремого типу держави у зв'язку з нестабільністю її елементів, а лише прямує до конкретного типу держави, що відповідає всім критеріям стабільності та однорідності [7, с. 30]. Серед таких елементів: а) наявність системної кризи як передумови для виникнення та середовища, в якому існують перехідні державні інститути; б) заперечення старих державних інститутів і водночас фрагментарне запозичення цих інститутів до нової державної формації; в) не в повному обсязі сформовані елементи форми держави тощо.

Отже, перехідна держава – це темпоральна характеристика міжтипового державного утворення, характерна для певних перехідних етапів розвитку державно-організованого суспільства. Серед таких міжтипових державних утворень “постсоціалістична держава”, яка являє собою “образ” майже 30 держав, що виникли на межі 80–90-х рр. XX ст. на постсоціалістичному просторі.

Постсоціалістична держава, як можна зрозуміти з назви, – це колишня держава соціалістичного типу. Юридичний словник радянських часів визначає соціалістичну державу як державу нового, вищого типу, що

виникла внаслідок перемоги соціалістичної революції та зламу експлуататорського державного апарату. Соціалістична держава, як зазначено в ньому, є за своєю сутністю диктатурою пролетаріату та має за призначення знищення експлуатації людини людиною та побудову комуністичного суспільства [11, с. 636]. Але згодом на практиці соціалістична демократія обернулася монополізацією влади номенклатурною бюрократією. Також мали місце злиття політичних та партійних процесів, централізація влади, відсутність системи стримувань і противаг, фактична відсутність судової влади, контроль за публічним і приватним життям, блокування доступу до будь-якої інформації із зарубіжних джерел, зокрема щодо досягнень науково-технічного прогресу, ігнорування світових економічних процесів, панування державної форми власності. Ці аспекти в жодному разі не можуть бути притаманні “державі вищого типу”.

За елементами форми соціалістичну державу можна охарактеризувати таким чином. Теоретично форма державного правління соціалістичної держави – соціалістична республіка. Реалізацією цієї теоретичної моделі стала диктатура партійної номенклатури [1, с. 358]. За задекларованою формою державно-територіального устрою історія знає приклади як унітарних, так і федеративних соціалістичних держав. На практиці соціалістичні країни були унітарними, що було зумовлено централізацією влади та плановою економічною системою. Щодо формально демократичного політичного режиму, то в більшості соціалістичних країн режиму були притаманні всі ознаки тоталітаризму.

Отже, “постсоціалістична держава” – це держава, що виникла після “краху” соціалізму. Відомий російський державознавець В.Є. Чиркін стверджує, що постсоціалістичні держави виникли в результаті “антитоталітарної демократичної революції” [9], але це твердження, на нашу думку, зокрема щодо України, є не зовсім точним. Під революцією зазвичай розуміють якісний стрибкоподібний перехід від одного стану до іншого, але в Україні такого стрибкоподібного якісного переходу не відбулося. Завдяки політичним процесам в УРСР 1991 р. виникла нова українська держава. Також відбулися певні реформи в економічній та правовій сфері. Однак, ураховуючи фактично повне збереження при владі радянської еліти, криміналізацію суспільства, поглиблення економічної кризи, важко назвати зміни, що відбулися, революційними. Тим не менше, безсумнівно, зі здобуттям державності Україна увійшла до перехідного періоду, який триває до цього часу.

Аналізуючи загальні тенденції державотворення й правотворчості в Україні, Росії,

Азербайджані, Білорусі та інших країнах, нескладно помітити певні спільні риси. Так, можна стверджувати, що постсоціалістичні країни декларують себе як демократичні, правові, соціальні, світські держави, що захищають усі форми власності, зокрема приватну. Більшість постсоціалістичних країн мають унітарну форму державно-територіального устрою, хоча деякі з них формально є федераціями (Росія) або мають автономні утворення (Україна, Молдова). За формою правління деякі з постсоціалістичних держав є президентсько-парламентськими республіками з пропрезидентською парламентською більшістю, де політичні партії, які стоять в опозиції до влади, фактично не мають важелів для обмеження влади пропрезидентських структур. У постсоціалістичній державі використовують демократичні методи формування влади, однак в інших питаннях владні структури значно менш залежні від уподобань громадянського населення й можуть певним чином ігнорувати його вимоги. Із цього випливає, що влада в значній частині постсоціалістичних країн має ознаки авторитаризму.

За відсутності прогресивної системи оподаткування, механізмів захисту невеликого та середнього бізнесу від тиску монополій, мізерно малої верстви середнього класу населення, невеликими, порівняно з країнами розвинутого капіталізму, пенсійними й соціальними виплатами складно вважати постсоціалістичні держави цілком соціальними.

Постсоціалістичні держави декларують себе як правові. Норми, що декларують верховенство права та права людини в конституціях постсоціалістичних держав, є нормами прямої дії. Тобто вони здатні бути реальним регульовальником суспільних відносин, коли безпосередньо на основі конституційних норм вирішуються справи в судах. Однак практично в пострадянських державах суди в мотивувальній частині рішень достатньо неохоче застосовують прямі посилання на конституцію. Такий підхід свідчить про певну зневагу з боку правозастосовчих органів до норм, що безпосередньо закріплюють права людини. І це лише вершина умовного айсберга. У постсоціалістичних державах, як спадок від тоталітарного режиму, залишилася розгалужена система відомчої нормотворчості. Нормативні акти, прийняті органами державного виконавчого апарату, "конкретизують" норми законів і нерідко спрямовані на обмеження прав людини. Нормативні акти, що певним чином обмежують права людини, можуть мати тенденційний характер і бути спрямовані на отримання прибутку структурами, що його люблять. Крім того, практика конституційних судів постсоціалістичних країн свідчить про

непоодинокі випадки невідповідності конституції й законів держави, порушення прав громадян на законодавчому рівні [10].

Певні порушення прав людини в постсоціалістичних державах є закономірним для перехідних режимів явищем, оскільки наявне певне випередження політичних змін перед змінами правовими. Результатом цього є відсутність дієвого механізму захисту прав людини. Крім того, під час перехідних процесів у правовій системі утворені правові лакуни неодмінно заповнюються суперечливими за змістом, популістськими нормативними актами.

Постсоціалістичні країни декларують себе як світські держави. Однак певні релігійні свята вважаються в постсоціалістичних країнах державними. Також нескладно помітити, що в Росії, Україні, азійських постсоціалістичних державах роль релігійних конфесій у державних процесах постійно посилюється.

Постсоціалістична держава не є стабільним формуванням. Вона є перехідною державою. Але перехідною державою нового, раніше не відомого, виду. У ній, у супереч марксистсько-ленінській теорії, відбувається своєрідний перехід у зворотному напрямку: від соціалістичного типу держави до капіталістичного. Однак, на відміну від перехідних держав, які існували в період переходу від феодалізму до капіталізму, постсоціалістична держава, пропустивши фазу традиційного капіталізму, прямує до формування соціальної "неокапіталістичної" держави на зразок розвинутих західноєвропейських та північноєвропейських країн.

IV. Висновки

Підсумовуючи вищенаведене, ми дійшли висновку, що під перехідною державою слід розуміти різновид держави, який виникає внаслідок системної кризи державних та соціальних інститутів, характеризується запереченням державних утворень, незавершеністю державної форми, складається із синтезу старих і нових елементів держави, має тимчасовий характер та припиняє існувати із закінченням формування нової стабільної держави. Постсоціалістичну державу, у свою чергу, можна визначити як державу, що виникла внаслідок кризи соціалістичної системи, має на меті трансформацію в соціальну капіталістичну державу з демократичним політичним режимом, характеризується незавершеністю елементів форми держави та має ознаки капіталістичного й соціалістичного типів держави.

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що поняття "перехідна держава" та "постсоціалістична держава" співвідносяться як загальне й спеціальне. Постсоціалістичну державу можна визначати як перехідну державу, але не варто ототожнювати ці поняття. Цей висновок дає змогу позбутися

понятійної плутанини, що є корисним для подальшого теоретико-правового осмислення перехідності процесів державотворення. Ураховуючи вищенаведене, можливими напрямками подальших наукових розвідок у цій сфері могли би бути поглиблення вивчення формальних, змістовних та сутнісних властивостей перехідної постсоціалістичної держави.

Список використаної літератури

1. Восленский М.С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М.С. Восленский. – М.: Советская Россия, 1991. – 624 с.
2. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.
3. Колодій А. Особливості перехідного періоду і вибір демократичних інститутів в Україні / А. Колодій // Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку: зб. наук. праць. – Львів, 1998. – С. 44–55.
4. Ленин В.И. Марксизм о государстве / В.И. Ленин. – М.: Партийное издательство, 1934. – 59 с.
5. Марченко М.Н. Теория государства и права: учебник. / М.Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 640 с.
6. Нижник Н.Р. Постсоціалістична держава: теоретико-правові проблеми / Н.Р. Нижник, В.В. Лемак. – Ужгород: УжНУ, 2003. – 104 с.
7. Сорокин В.В. Общее учение о государстве и праве переходного периода / В.В. Сорокин. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 424 с.
8. Чиркин В.Е. Переходное постсоциалистическое государство: содержание и форма / В.Е. Чиркин // Государство и право. – 1997. – № 1. – С. 4–11.
9. Чиркин В.Е. Феномен постсоциалистического государства [Электронный ресурс] / В.Е. Чиркин // Российский юридический журнал. – 2008. – № 4. – Режим доступа: http://www.ruzh.org/rj/2008/2008_4/DJUV/1779.pdf. – Название с экрана.
10. Шурхал І.М. Конституційний суд України в механізмі захисту прав людини [Електронний ресурс] / І.М. Шурхал // Університетські наукові записки. – 2011. – № 3. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Unz/2011_3/18.pdf. – Назва з екрана.
11. Юридический словарь / [под редакцией С.И. Братуся, Н.Д. Казанцева, С.Ф. Кекекьяна и др.]. – М.: Государственное изд-во юридич. литературы, 1953. – 787 с.
12. Якушик В.М. Государство переходного типа (вопросы теории) / В.М. Якушик. – К.: Лыбидь, 1991. – 199 с.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2014.

Моисеенко Д.Н. “Переходное государство” и “постсоциалистическое государство”: соотношение понятий

В статье осуществлен теоретический анализ таких понятий, как “переходное государство” и “постсоциалистическое государство”; определены их содержательные отличия; предложена соответствующая иерархия, отображающая соотношение указанных понятий.

Ключевые слова: переходное государство, государство переходного периода, переходный период, постсоциалистическое государство.

Moiseyenko D. “Transitional state” and “post-socialist state”: correlation of concepts

In this article the theoretical analysis of such concepts as “transitional state” and “post-socialist state” conducted, their content differences were determined, the hierarchy of these concepts was proposed. The accent was made in particular, that a transitional state doesn’t form a separate type of the state, but it combines elements of old and new types. Transitional state is an intermediate intertypic state formation.

The features of a transitional state were described. On the basis of their analysis, the definition of transitional state was made. Transitional state is a kind of state which emerges due to the crisis of state, social and political institutions, and is characterized by negation of state institutions and incompleteness of the state form. It comprises the synthesis of old and new elements of the state, has impermanent character and ceases to exist when a new stable state has been formed.

The concept of the socialist state was characterized in this article. On the basis of the analysis of the notion of “post-socialist state”, the elements of capitalist and socialist states were signed out. The definition of post-socialist state is suggested. It is a state which has emerged due to the crisis of socialist system. It aims at transforming into a neo-capitalist state with democratic political regime, and is characterized by incompleteness of the state form elements. It also has the features of both capitalist and socialist state types.

The final conclusion is made that transitional and post-socialist states are the notions which correlate as general and particular. Post-socialist state is one of temporal and qualitative types of transitional state which emerges during the period of transition from socialist state to capitalist state types.

Key words: transitional state, transformation of the state, transition period, post-socialist state.

УДК 343.431: 343.985

В.Г. Телійчуккандидат юридичних наук, доцент
Кіровоградський інститут державного та муніципального управління КПУ**БОРОТЬБА З БАНДИТИЗМОМ ТА РОЗБІЙНИМИ НАПАДАМИ
В УКРАЇНІ В ПІСЛЯВОЄННІ (1946–1953) РОКИ**

У статті розглянуто питання боротьби з бандитизмом та розбійними нападами в післявоєнний період. Здійснено історичний аналіз діяльності правоохоронних органів із цими злочинними проявами. Проаналізовано законодавчі кримінально-правові та підвідомчі нормативні акти, що забезпечували захист від цих злочинних проявів. Визначено найпоширеніші форми протидії бандформуванням органами міліції. Узагальнено історичний досвід діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів, зокрема міліції України, в післявоєнний період, визначено характер і особливості організації боротьби із цими злочинами в умовах післявоєнного часу.

Ключові слова: бандитизм, розбійні напади, боротьба з бандитизмом та розбійними нападами, карний розшук, оперативні підрозділи, оперативно-розшукові заходи, бандгрупа, практичний досвід.

I. Вступ

У сучасних умовах боротьба зі злочинністю, зокрема з такими небезпечними злочинами, як бандитизм та розбійні напади, вишла за межі національних кордонів і перетворилася на одну з найскладніших проблем, що стоять перед світовою спільнотою. Незважаючи на протидію правоохоронних органів, зокрема міліції, карній злочинності, кримінальна ситуація в країні залишається складною. Разом з тим в Україні накопичений значний досвід діяльності міліції з охорони громадського порядку і безпеки громадян, боротьби з бандитизмом та розбійними нападами в складних соціально-економічних умовах. Особливим у діяльності міліції є період 1946–1953 рр. [1, с. 1]. Ці післявоєнні роки характеризувалися такими негативними соціальними явищами, як економічні труднощі, масова міграція населення, доступність зброї, жебрацтво, дитяча безпритульність; а також стрімким зростанням на цьому тлі іншої злочинності, яка набувала загрозливого антидержавного характеру. Вирішальну роль у той час відіграли органи міліції, які вступили в боротьбу зі злочинністю, сприяючи забезпеченню соціальної стабільності та створенню умов подальшого розвитку суспільства.

Окремі негативні соціальні явища післявоєнного часу притаманні й сучасному суспільству, тому вивчення історичного досвіду діяльності міліції в післявоєнний період сьогодні сприятиме ефективній роботі правоохоронних органів, їхній успішній боротьбі зі злочинністю, забезпеченню суспільного порядку, безпеки населення.

Проблемам кримінально-правової боротьби зі злочинними посяганнями на власність в

історичному аспекті були присвячені праці таких видатних учених: Б.М. Бабія, Я.М. Брайніна, П.С. Матишевського, П.П. Михайленка, С.І. Тихенка, І.Б. Усенка та ін. У галузі оперативно-розшукової діяльності питання боротьби з бандитизмом та розбійними нападами висвітлено в працях О.М. Бандурки, А.А. Герцензона, Н.Ф. Кузнєцової, В.А. Лукашова, Д.Й. Никифорчука, С.С. Остроумова, В.О. Сілюкова, А.С. Шляпошникова та ін.

Віддаючи належне науковому внеску цих учених у розробку питань боротьби з бандитизмом та розбійними нападами, слід констатувати, що ґрунтовного історико-правового порівняльного аналізу боротьби правоохоронних органів із зазначеними видами злочинів у цей історичний період ще не здійснено.

II. Постановка завдання

Мета статті – на основі всебічного вивчення наукової літератури, архівних документів, інших джерел розкрити й узагальнити історичний досвід діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів, зокрема, міліції України в післявоєнний період, визначити характер і особливості організації боротьби з бандитизмом та розбійними нападами в умовах післявоєнного часу.

III. Результати

Історію формування підрозділів карного розшуку, становлення та розвиток служби в цілому, боротьбу зі злочинними посяганнями на власність, а саме бандитизмом і розбійними нападами, за кримінальним законодавством України в період 1920–1930-х рр., (Кримінальні кодекси 1922, 1923, 1924, 1927 рр.) ми дослідили раніше [4–6].

У середині 1940 р. для поліпшення оперативної роботи й посилення боротьби з бандитизмом у західних областях України було організовано відділки по боротьбі з бандитизмом (ВББ). Їх було створено як по

лінії Управління державної безпеки НКВС, так і по лінії міліції, причому відділки при УДБ вели боротьбу з політичним бандитизмом, а відділки при органах міліції – з кримінальним. У деяких випадках політичний і кримінальний бандитизм перепліталися [3].

Післявоєнний період (1946–1953 рр.) став важливим етапом у формуванні й розвитку правоохоронних органів України, особливо оперативних підрозділів. Політичні причини та тяжкі соціальні умови, що склалися в післявоєнний час, особливо зростання злочинності, найбільш небезпечних її видів (бандитизм, убивство, розбій), змусили уряд провести чергову реорганізацію органів міліції.

Так, 18 березня 1946 р. за рішенням Верховної Ради СРСР НКВС був перетворений на МВС СРСР. Аналогічні зміни були проведені й у союзних республіках. Провідна роль у боротьбі зі злочинністю, особливо в оперативно-розшукових заходах, належала відділам карного розшуку, штати яких було збільшено. Так, у липні 1946 р. відділ карного розшуку ГУМ МВС СРСР був перетворений на Управління карного розшуку. Його діяльність будувалась відповідно до спеціально розробленого Положення. Начальник цього управління підпорядковувався безпосередньо начальнику Головного управління міліції та його першому заступнику.

Зростання бандитських проявів на території СРСР, особливо в Україні, змусило МВС СРСР прийняти 3 грудня 1946 р. спеціальну директиву, яка ставила головним завданням усієї роботи боротьбу з бандитськими проявами, вбивствами, розбоями, грабунками й іншими небезпечними видами злочинів. Створювались спеціальні підрозділи по боротьбі з бандитизмом з правом оперативно-розшукової діяльності. Для більш успішного виконання цього завдання відділам боротьби з бандитизмом в оперативно-відношенні були підпорядковані працівники карного розшуку районних та міських органів внутрішніх справ. Одночасно було прийнято ряд відомчих нормативних актів, спрямованих на вдосконалення агентурно-оперативної роботи.

У лютому 1948 р. у складі Головного управління міліції МВС СРСР і союзних республік, областей були виділені слідчі відділи й відділення, які мали право використовувати матеріали оперативно-розшукової діяльності.

З метою більш оперативного управління лінійними підрозділами по вертикалі в липні 1949 р. в УББ МВС СРСР були створені відділи по керівництву оперативною роботою, по боротьбі з кримінальною злочинністю, боротьбі з бандитизмом, слідчої роботи. В УМВС областей республіки були посилені відділення по боротьбі з бандитизмом, а в міських районних відділах внутрішніх справ – апарати по боротьбі з бандитизмом. Також були розроблені функціональні обов'язки

новоутворених структурних підрозділів, головними серед яких були завдання щодо агентурної роботи оперативних працівників.

Велика Вітчизняна війна закінчилася повною перемогою радянського народу. Гідний внесок у цю перемогу зробили тисячі співробітників української міліції. Перехід до мирного будівництва в Україні був пов'язаний з великими труднощами, бо наша країна була однією з республік Радянського Союзу, яка найбільше постраждала від війни й тимчасової окупації, зазнала величезних людських і матеріальних втрат. Головною метою правоохоронних органів у той час була ліквідація наслідків війни у сфері охорони громадського порядку й боротьби зі злочинністю. Ці наслідки виявились дуже значимими.

У повоєнний час боротьба з бандитизмом та розбійними нападами велась у дуже складній обстановці, що зумовлено наслідками окупації та труднощами цих років, посилені посухою 1946 р. У перші повоєнні роки оперативну обстановку ускладнювала ще й масова міграція населення – людей, які поверталися з евакуації, демобілізованих, репатріантів.

Починаючи з жовтня 1946 р., кримінальна злочинність стала зростати майже за всіма її видами (бандитизм, убивства, розбійні напади, грабежі) і в перші місяці 1947 р. досягла найбільших за повоєнні роки розмірів. Одна з причин такого становища полягала в тому, що багато хто з керівних працівників міліції України не врахував особливостей оперативної обстановки, що склалася після війни, і своєчасно не мобілізував органи міліції на проведення необхідних профілактичних заходів. До того ж, особовий склад у більшості органів міліції був неуккомплектований майже на 50%.

Розбій і грабежі в першій половині 1947 р. порівняно з другою половиною 1946 р. різко зросли. У першій половині 1947 р. зареєстровано випадків розбою й грабежів з убивствами – 675, розбою й грабежів без убивств – 3861, проти 254 і 3348 випадків у другому півріччі 1946 р.

По-перше, значна кількість грабежів припадає на пограбування колгоспних комор з метою розкрадання хліба й інших сільгосп-продуктів; по-друге, у всіх випадках грабежу й розбою у злочинців була зброя, незалежно від того, застосовували вони її чи ні.

Слід наголосити, що якщо в другому півріччі 1946 р. було розкрито 76,2%, то в першому півріччі 1947 р. розкриття знизилось до 58% за розбійними нападами й пограбуваннями без убивств. За розбійними нападами й грабежами з убивствами відсоток розкриття в другому півріччі 1946 р. й у першому півріччі 1947 р., хоч і стабільний (63%), але сам по собі такий відсоток надзвичайно низький.

Як правило, кожна виявлена бандгрупа вчинила кілька озброєних нальотів, які вча-

сно не були розкриті. Про це свідчить багато конкретних фактів. Наприклад, група у складі 12 осіб у м. Дніпропетровську протягом жовтня – листопада 1946 р. вчинила 12 озброєних пограбувань. Інша група у складі 10 осіб діяла безкарно протягом чотирьох місяців, вчинивши вісім озброєних пограбувань.

Необхідно було різко активізувати роботу органів міліції з розкриття цих злочинів, вилучення зброї, що незаконно зберігалася в населення [8].

Після закінчення війни більшість так званих “декласованих елементів”, у тому числі карні злочинці, боячись відповідальності за злочини, вчинені в період тимчасової окупації, перейшла на нелегальне становище, стала на шлях організації бандитських зграй (шайок) з метою вчинення тяжких злочинів, а саме розбійних нападів. Деяка частина з них під чужими документами проникла до різних організацій і установ. Про боротьбу міліції зі злочинністю в перші дні й роки після звільнення рідної землі свідчать численні матеріали. Показовою щодо цього є довідка про роботу органів міліції МВС УРСР за період 1943–1947 рр., підписана заступником міністра внутрішніх справ УРСР Дятловим. За час після звільнення Української РСР від окупантів до 1 листопада 1947 р., згідно з цією доповіддю, органами міліції МВС УРСР проведена така робота.

Арештовано шпигунів і диверсантів – 1023 осіб, зрадників та пособників окупантів – 22 369 осіб, грабіжницько-злочинну групу загальною чисельністю 72 381 осіб. Крім того, заарештовано злочинців-одинаків 108 608 осіб. Усього за розкритими справами за загальнокримінальні злочини (розбої, грабежі, вбивства, крадіжки) притягнуто 259 000 осіб, з них заарештовано – 180 989 осіб. Найбільше зниження злочинності було за особливо небезпечними видами злочинів. У III кварталі 1947 р. порівняно з I кварталом кількість особливо небезпечних злочинів знизилась: бандпроявів – на 68%, розбоїв з убивствами – на 83%, розбоїв – на 77%, грабежів – на 63%, викрадення худоби – на 68%, кваліфікованих крадіжок – на 72% [9].

Співробітники МВС і міліції, поряд із заходами щодо боротьби з кримінальною злочинністю та розбійними нападами, в 1947 р. провели значну профілактичну й виховну роботу серед населення.

Так, у другому кварталі 1947 р. порівняно з I кварталом злочинність знизилась на 15%. У III кварталі порівняно з II кварталом – на 49%, у вересні порівняно з березнем – на 67%, у вересні порівняно з вереснем 1946 р. – на 48%. Найбільше скорочення злочинності було за особливо небезпечними видами злочинів. Значно вплинула на скорочення кримінальної злочинності робота органів міліції з поліпшення розкриття злочинів. 3-поміж

зареєстрованих розкрито у I кварталі: бандпроявів – 72%, загальнокримінальних злочинів – 81%. У II кварталі: бандпроявів – 87%, загальнокримінальних злочинів – 86%. У III кварталі: бандпроявів – 91%, загальнокримінальних злочинів – 88%.

Свою практичну діяльність органи міліції проводили за активною допомогою трудящих сіл і міст. У містах і робітничих селищах були організовані бригади сприяння міліції, які мають у своєму складі 10 591 особу, а у сільській місцевості – групи охорони порядку в складі 2764 осіб. У районах, уражених кримінальною злочинністю, групам охорони громадського порядку видано 26 477 одиниць вогнепальної зброї.

Ужито зовнішньопрофілактичних заходів, поліпшено постову й патрульну службу міліції, у середньому щодобово в містах і робітничих селищах виставлялося 1837 постів. Уживали рішучих заходів щодо дальшого посилення роботи органів міліції з боротьби з розкраданнями та іншими злочинами в торгових, заготівельних, збутових, господарських організаціях, установах і на підприємствах, а особливо з боротьби з бандитизмом та розбійними нападами.

З метою посилення охорони особистого майна громадян 4 червня 1947 р. було прийнято указ Президії Верховної Ради СРСР, у якому передбачено відповідальність за недонесення про готування розбійного нападу чи уже вчинений: “...2. Разбой, то есть нападение с целью завладения чужим имуществом, соединенное с насилием или угрозой применения насилия,

– карается заключением в исправительно-трудовом лагере на срок от десяти до пятнадцати лет с конфискацией имущества.

Разбой, соединенный с насилием, опасным для жизни или здоровья потерпевшего, или с угрозой смертью или тяжким телесным повреждением, а равно совершенный шайкой либо повторно,

– карается заключением в исправительно-трудовом лагере на срок от пятнадцати до двадцати лет с конфискацией имущества.

3. Недонесение органам власти о достоверно известном готовящемся или совершенном разбое,

– карается лишением свободы на срок от одного года до двух лет или ссылкой на срок от четырех до пяти лет...” [7, с. 76].

Доповнення та зміни, внесені до КК УРСР в 1933–1957 рр., були зроблені на основі загальносоюзних законодавчих актів і за суттю та формою повторювали їх. Значну частину цих актів розглянуто в радянській юридичній літературі, тому немає необхідності зупинятися на їх характеристиці.

Органи міліції України мали й тоді кваліфіковані, добре підготовлені кадри оператив-

вних співробітників, але вони були нечисленні. Кадри міліції, особливо рядовий склад, у перші післявоєнні роки мали переважно низький загальноосвітній рівень і недостатню спеціальну підготовку.

Перед МВС України (18 березня 1946 р. був прийнятий закон про перетворення Ради Народних Комісарів на Раду Міністрів; відповідно, НКВС був перетворений на МВС) поставало завдання не тільки кількісно укомплектувати особовий склад міліції, а й переглянути наявні кадри з тим, щоб співробітників, які не відповідали вимогам, замінити і таким чином поліпшити якісний склад органів міліції.

Основним джерелом поповнення органів міліції в ці роки були демобілізовані воїни, колишні партизани, а також робітники та колгоспники, які висловили бажання працювати в міліції. Уже наприкінці 1946 р. міліція була укомплектована співробітниками на 92,4%.

Організуюча роль у боротьбі зі злочинністю, як і раніше, значною мірою належала відділам карного розшуку. Співробітники цього апарату повинні були запобігати й повністю розкривати всі кримінальні злочини, спрямовуючи основний удар проти злочинців-рецидивістів та організаторів злочинів. Виконуючи свої функції, співробітники карного розшуку виявляли злочинців і місця їхніх зборищ, тих, хто займався скуповуванням і продажем викраденого, а також усіх тих, хто вів сумнівний спосіб життя. Це давало можливість запобігати й своєчасно припиняти кримінальні злочини.

Одним із засобів підвищення якості оперативної роботи стала боротьба за зростання лав відмінників. Оскільки в органах міліції значна кількість співробітників, особливо серед рядового складу, мала низький загальноосвітній рівень, МВС України організувало в усіх обласних управліннях внутрішніх справ спеціальні вечірні середні школи для навчання співробітників міліції. При більшості управлінь були створені стаціонарні навчальні пункти. Так само навчались і ті, хто прийшов у міліцію за партнабором і мав лише початкову освіту. Загалом МВС домогалося, щоб усі співробітники міліції з початковою освітою пройшли загальноосвітню спеціальну підготовку. Офіцерський склад підвищував свою оперативну майстерність у спеціальних школах і на курсах міліції, що відкрилися в Одесі, Львові, Чернівцях, Харкові. Водночас на роботу в органи міліції приходило більше людей із середньою і вищою освітою.

Проведені МВС заходи значно зміцнили кадри міліції. Достатньо зазначити, що вже у 1948 р. органи внутрішніх справ і міліції разом з органами суду й прокуратури з допомогою громадськості домоглися в цілому по Україні зниження кримінальної злочинності на 50% порівняно з 1947 р., у тому числі різко зменшилась кількість особливо небезпе-

чних злочинів, таких як бандитизм, убивства, грабежі.

У 1948 і 1949 рр. в органах міліції України були створені слідчі відділи й відділення, до обов'язку яких входило розслідування кримінальних справ, порушених оперативними співробітниками міліції, і сприяння посиленню боротьби з розбійними нападами та грабежами. Діючи в тісному контакті з оперативними співробітниками інших служб, співробітники слідчих апаратів розслідували найскладніші кримінальні справи.

У 1951–1953 рр. вони розслідували низку складних справ, відкритих на розкрадачів державної власності, спекулянтів та інших небезпечних злочинців. Завдяки зміцненню слідчих апаратів кваліфікованими кадрами їх роль у боротьбі з кримінальною злочинністю набагато зросла.

У 1946 р. з метою залучення громадськості до активної участі в боротьбі з порушеннями порядку й злочинністю при міських, районних відділах міліції, лінійних відділеннях і лінійних пунктах міліції залізничного та водного транспорту були знову створені бригади сприяння міліції. Загальне керівництво діяльністю бригад було покладене на органи міліції, їх чисельність щороку зростала. Уже наприкінці 1951 р. бригади сприяння міліції, що діяли в східних областях України, нараховували 171 624 особи. Члени бригад разом зі співробітниками міліції патрулювали на вулицях міст і населених пунктів, чергували в клубах, кінотеатрах, парках та інших громадських місцях.

У березні 1953 р. було прийнято рішення про об'єднання союзних і республіканських міністерств держбезпеки та внутрішніх справ у єдине союзно-республіканське міністерство внутрішніх справ. У цьому ж році в ряді областей України зросла кількість злочинів. Це пояснювалось тим, що на місцях не завжди правильно застосовували Указ Президії Верховної Ради СРСР "Про амністію" від 27 березня 1953 р. Іноді на волю випускали особливо небезпечних злочинців, які не стали на шлях виправлення. Проте основною причиною зростання злочинності була незадовільна організація в ряді органів міліції боротьби зі злочинністю, зокрема, з такими небезпечними злочинами, як бандитизм та розбійний напад.

Мобілізуючи всі свої можливості на боротьбу зі злочинністю, співробітники міліції вдосконалювали оперативну майстерність, вишукували нові тактичні прийоми та форми роботи. Успішно діяли створені оперативно-розшукові групи, до складу яких включалися оперативні співробітники карного розшуку (старший групи), дільничний уповноважений, міліціонери, а також найбільш активні, здатні до оперативної роботи члени бригад. Усі члени оперативно-розшукових груп були одягнені в цивільний одяг. Добре знаючи багатьох злочинців в обличчя, вони затримували їх на ба-

зарах, вокзалах, у магазинах, громадському транспорті та інших місцях [2, с. 12]. Діяльність оперативно-розшукових груп сприяла значному скороченню кількості різних злочинів, у тому числі бандитизму, розбійних нападів та пограбувань.

Слід зазначити, що у воєнні та повоєнні роки найбільш широко стаття про бандитизм застосовувалася в боротьбі з озброєними формуваннями в Західній Україні та Прибалтиці, а також у місцях позбавлення волі. Характерним із цього погляду є Указ Президії Верховної Ради СРСР "Про заходи щодо посилення боротьби з особливо злісними проявами бандитизму серед ув'язнених у виправно-трудовах таборах" від 13.01.1953 р. Це поняття в Указі не розкрито, але широко застосовано при придушенні масових заворушень серед ув'язнених. Після знищення озброєних формувань у Західній Україні та Прибалтиці застосування статті про бандитизм різко скоротилося.

IV. Висновки

У досліджуваний період організаційна структура міліції змінювалася залежно від соціально-економічних процесів, що відбуваються в країні, і вирішення завдань, що стояли перед суспільством. Структура міліції відповідала вимогам охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю в Україні. Основними джерелами комплектування й поповнення кадрів міліції було місцеве населення: демобілізовані, партійні та комсомольські працівники, робітники й службовці, направлені на роботу до МВС партійними та радянськими органами.

Оцінюючи шлях української міліції впродовж періоду, розглянутого в статті, слід усвідомити, що головне, завдяки чому можна значно підвищити рівень діяльності міліції у боротьбі з бандитизмом, розбійними нападами та іншими злочинами, – це робота з кадрами, їх юридична підготовка, підвищення професійної майстерності, моральне виховання співробітників, прищеплення їм загостреного почуття законності. У зв'язку із цим дуже важливо подолати в середовищі працівників міліції правовий нігілізм, котрий, сягаючи корінням у минуле, насаджувався в нашої повсякденній практиці буквально до того, доки Україна не стала незалежною державою. Працівники міліції не мають права забувати уроків минулого, коли відсутність належного рівня демократії в нашому суспільстві породила культ особи, грубі порушення законності, свавілля та репресії.

льстві породила культ особи, грубі порушення законності, свавілля та репресії.

Список використаної літератури

1. Лагоша М.М. Міліція України в 1945–1953 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 [Електронний ресурс] / М.М. Лагоша. – Режим доступу: <http://cheloveknauka.com/militsiya-ukrainy-v-1945-1953-gg#ixzz2uLjhjCVE>.
2. Михайленко П.П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П.П. Михайленко, Я.Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997. – Т. 2: 1926–1945. – 1999. – 412 с.
3. Никифорчук Д. Науково-історичний аналіз боротьби з бандитизмом в Україні в період 1922–1940 років / Д. Никифорчук, О. Заблоцька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/TVG/Downloads/ucnavs_2010_4\(16\)_19%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/TVG/Downloads/ucnavs_2010_4(16)_19%20(3).pdf).
4. Телійчук В.Г. Боротьба з розбійними нападами в Україні в період НЕПу / В.Г. Телійчук // Проблеми протидії корисливо-насильницькій злочинності : Мат. наук.-практ. семінару (м. Кіровоград, 29 березня 2007 р.). – Кіровоград : Кіровоград. юрид. інс-т ХНУВС, 2007. – С. 74–78.
5. Телійчук В.Г. Боротьба з розбійними нападами в Україні. Історико-правовий аналіз 20–30-х років XX століття / В.Г. Телійчук // Ринкова економіка: Теорія і практика управління : зб. наук. праць, ОНУ ім. Мечникова. – Т. 12. – Вип. 26. – Ч. 2. – Одеса, 2009. – С. 125–131.
6. Телійчук В.Г. Историко-правовой анализ борьбы с разбойными нападениями в Украине в 20-х – I пол. 30-х г. XX столетия [Электронный ресурс] / В.Г. Телійчук // Электронный международный журнал "Проблемы правоохранительной деятельности". – 2012. – № 2. – Белгородский юридический институт МВД России. – С. 59–65. – Режим доступа: <http://www.belui.ru/Default.asp?ChapterID=79>.
7. Уголовный кодекс Украинской ССР. Официальный текст с изменениями на 10 октября 1954 г. и с приложением постановительно-систематизированных материалов. – М. : Министерство юстиции УССР, Госюриздат, 1954. – 140 с.
8. ЦДАГОУ, ф. 1, он. 23, сир. 4951, арк. 359–376.
9. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, сир. /1937, арк. 361–370.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2014.

Телійчук В.Г. Борьба с бандитизмом и разбойными нападениями в Украине в послевоенные (1946–1953) годы

Статья посвящена рассмотрению вопросов борьбы с бандитизмом и разбойными нападениями в послевоенный период. Осуществлен исторический анализ деятельности правоохранительных органов с этими преступными проявлениями. Проанализированы законодательные криминально-правовые и подзаконные нормативные акты, которые обеспечивали защиту от этих преступных посягательств. Определены наиболее распространенные

формы противодействия бандформированиям органами милиции. Обобщен исторический опыт деятельности оперативных подразделений правоохранительных органов, в частности милиции Украины, в послевоенный период, определен характер и особенности организации борьбы с этими преступлениями в условиях послевоенного времени.

Ключевые слова: бандитизм, разбойные нападения, борьба с бандитизмом и разбойными нападениями, уголовный розыск, оперативные подразделения, оперативно-розыскные мероприятия, бандеруппа, практический опыт.

Teliychuk V. Fight against gangsterism and robbery attacks in Ukraine in post-war (1946–1953) years

The article discusses issues related to combating gang violence and robberies in the postwar period. Done a historical analysis of law enforcement against these criminal manifestations. Analyzed legislative criminal-legal and jurisdictional regulations that provide protection against these criminal attacks. Identified the most common forms of opposition gangs by the police. Summarized the historical experience of the operational units of law enforcement agencies, particularly the police of Ukraine in the postwar period, the nature and characteristics of the organization to combat these crimes in the post-war time.

In logical sequence induced statistical data on both these types of crimes, and on obscyekriminalnoy crime.

Identified negative social phenomena that characterize the period specified and that influenced to commit banditry and armed robberies. This phenomena such as economic hardship, mass migration, the availability of weapons, begging, child homelessness. Attention is drawn to the fact that there is a rapid growth in this background and other crime, which becomes threatening anti-state character, the decisive role played while the police. Appropriate conclusions and suggestions.

Key words: gangsterism, robbery attacks, fight against gangsterism and robbery attacks, criminal search, operative subdivisions, operative-search measures, gangster group, practical experience.

УДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 351.75(492)

В.Г. Гриценко

кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України
Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Вінниченка

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОСТУПКАМ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

У статті висвітлено проблемні питання запобігання адміністративним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху. Охарактеризовано правове забезпечення запобігання правопорушенням в Україні. Досліджено думки науковців щодо визначення понять “попередження”, “профілактика”, “запобігання”, “превенція”. Проаналізовано проект Закон України “Про профілактику правопорушень” та визначено його недоліки. Зазначено можливі шляхи вирішення проблем безпеки дорожнього руху в Україні.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, дорожній рух, запобігання, органи державної влади, профілактика.

I. Вступ

Актуальність теми статті зумовлена тим, що у зв'язку зі значним зростанням кількості порушень правил дорожнього руху, дорожньо-транспортних пригод, аварій, інших небезпечних явищ, що породжуються правовими та соціальними факторами, політику держави спрямовано на формування й розвиток правової бази, яка регулює суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, в її новому стані. Стратегія соціально-економічного розвитку України визначає проблему запобігання правопорушенням у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху як одну з найважливіших функцій держави на сучасному етапі. Органи виконавчої влади, місцевого самоврядування проводять велику роботу щодо створення нормативно-правової бази, удосконалення організаційних і правових основ запобігання адміністративним правопорушенням у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Питання правового регулювання діяльності щодо запобігання правопорушенням є дуже важливим, особливо після закріплення в Конституції України прав і свобод людини і громадянина. На сьогодні правове забезпечення запобігання правопорушенням в Україні не має системного характеру й складається з ряду норм галузевого законодавства, інколи не узгоджених між собою, та відомчих правових актів. Насамперед, це пов'язано з недостатньо узгодженим понятійним апаратом щодо дефініцій “запобігання”, “попередження”,

“профілактика”, “недопущення” правопорушення, які використовуються в чинних нормативно-правових актах. На цьому також неодноразово наголошувала значна кількість науковців, практиків, представників правозахисних організацій.

Окремі проблеми адміністративної відповідальності, що стосуються безпеки дорожнього руху, висвітлено в працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: В.Б. Авер'янова, Г.В. Атаманчука, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, О.К. Безсмертного, Ю.П. Битяка, А.С. Васильєва, І.П. Голосніченка, Р.І. Денисова, Є.В. Додіна, В.І. Жульового, В.К. Колпакова, Р.А. Колужного, А.Т. Комзюка, Є.Б. Кубка, Н.Р. Нижник, В.С. Основіна, О.І. Остапенко, С.В. Петкова, В.М. Плішкіна, В.Й. Розвадовського, М.М. Тищенко, В.М. Самсонова, В.В. Цвієткова, В.К. Шкарупи.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідження повноважень органів державної влади щодо запобігання адміністративним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху; визначення правових засобів і форм запобігання цьому виду правопорушень; розробка рекомендацій щодо вдосконалення правового, організаційного й методичного забезпечення діяльності системи органів державної влади в цьому напрямі.

III. Результати

Так, Л.В. Левицька у своєму дослідженні зазначає, що поняття “попередження”, “профілактика”, “запобігання”, “превенція” є синонімами, оскільки фактично їх зміст збіга-

ється, а тому спроби розмежування цих понять більшість науковців вважає недоцільними через відсутність теоретичного та практичного сенсу [1, с. 133].

У свою чергу, низка науковців зазначає, що поняття “запобігання правопорушенням” охоплює різні види цілеспрямованої запобіжної діяльності, зокрема профілактику, котра є її частиною. Етимологічно слова-терміни “попередження”, “запобігання”, “профілактика” близькі за сутністю. Слово “попередити” означає “за допомогою вжитих заходів чомусь перешкодити розвинути, здійснити”. Слово “профілактика” – латинського походження й означає “уберегти”, “запобігти”. З огляду на таке тлумачення, теоретики та практики розглядають профілактику як частину більш змістовного явища запобігання правопорушенням [2, с. 15]. У свою чергу, “запобігати” включає в себе “не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане” [3, с. 414].

У дискусії з питань запобігання правопорушенням, як зазначає Я.М. Квітка, багато чого поки що залишається неясним, дискусійним, стосовно навіть основних понять. Як у науковій літературі, так і серед практичних працівників, коли йдеться про боротьбу з правопорушеннями, поряд з термінами “попередження” і “профілактика” вживають і такі терміни, як “запобігання” “припинення”, причому в одних випадках як рівнозначні, в інших – як відмінні за змістом [4, с. 70].

Як юридичний термін, “профілактика” в широкому плані – це складна, об’єктивно зумовлена система керованої діяльності, що закономірно склалася на конкретному історичному етапі суспільного життя і яка забезпечує науково-теоретичну та практичну реалізацію заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням [5, с. 61].

Зауважимо, що попередження є найбільш прийнятним і гуманним засобом боротьби з адміністративними правопорушеннями, що передбачає не покарання, а вдосконалення умов життя людей у дусі додержання законів та приписів держави, щоб кожна людина розуміла сутність учинених правопорушень, їх наслідки, характер та не дозволяла собі байдужого ставлення до видимих правопорушень.

Розбіжність термінів у нормативно-правових актах свідчить про нечіткі, а то й суперечливі уявлення про запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху.

Звертаючись до юридичного словника з цього приводу, необхідно зазначити, що він залежно від міри сформованості причин та умов протиправної поведінки й пов’язаного з цим моменту їх реалізації у здійсненні такої поведінки, запобігання правопорушенням поділяє на:

а) профілактику, яка здійснюється до формування умислу;

б) запобігання, що відбувається після сформування умислу до початку вчинення правопорушення;

в) припинення правопорушення [6, с. 513].

Отже, запобігання правопорушенням є більш широкою діяльністю, ніж діяльність профілактична, оскільки охоплює також зусилля щодо їх відвертання та припинення. У цілому ж, ураховуючи певну умовність, у юридичній літературі і на практиці часто вживають такі терміни, як “профілактична”, “попереджувальна”, “запобіжна” діяльність, котрі фіксують як загальне, так і особливе в процесі боротьби з правопорушеннями.

У кримінологічній літературі “запобігання” визначають як складну, багаторівневу систему державних органів та громадських організацій, які здійснюють антикриміногенний вплив на соціальні об’єкти з метою недопущення порушень кримінально-правових норм і усунення (нейтралізації) чинників, що її детермінують [7, с. 15].

Тому, на нашу думку, під “запобіганням” (профілактикою, попередженням) правопорушень слід розуміти особливий вид соціальної діяльності, що забезпечує таке перетворення суспільних відносин, у результаті якого усуваються, нейтралізуються чи блокуються детермінанти протиправної поведінки.

Таким чином, під запобіганням адміністративним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху слід розуміти організовану державою діяльність, яка здійснюється на підставі правових форм і засобів, спрямованих на виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню правопорушень, їх профілактику, попередження та запобігання.

Ряд норм, що мають запобіжне значення, містять у Кримінальний, Кримінально-процесуальний, Цивільний кодекси та деякі закони України.

У свою чергу, у ст. 2 Закону України “Про міліцію” визначено такі завдання міліції: запобігання правопорушенням та їх припинення, забезпечення безпеки дорожнього руху, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам [8].

Система правового забезпечення запобігання правопорушенням включає також акти нормативного змісту, що регулюють діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також нормативно-правові акти цих органів.

З метою запобігання правопорушенням було запропоновано прийняти єдиний нормативно-правовий акт – Закон України “Про профілактику правопорушень”, проект якого було подано 14.06.2006 р. за ініціативою МВС України. Зазначений документ зазнав жорсткої критики з боку сучасних науковців. У назві цього проекту міститься юридична невизначеність, зокрема не зрозуміло, які відносини регулюватиме зазначений закон – із запобігання злочинності

чи всіх правопорушень у цілому (в тому числі адміністративних деліктів) [9, с. 49]. Аналіз цього проекту визначив незрозумілість поняття “запобігання адміністративним правопорушенням”, оскільки в ньому зроблено акцент на профілактику, а жодного термінологічного визначення “запобігання” він не дає.

Окремі положення щодо запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху відображено в нормах кодифікованого законодавства – Кодексу України про адміністративні правопорушення. У ньому окремою нормою (ст. 6) передбачено, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, громадські організації, трудові колективи розробляють і здійснюють заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, виявлення й усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, на виховання громадян у дусі високої свідомості і дисципліни, суворого додержання законів України [4]. Тобто норми цього нормативно-правового акта визначають правові форми й засоби запобігання правопорушенням у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, встановлюють систему органів державної влади, їх функції та застосування адміністративних стягнень з метою запобігання вчиненню нових правопорушень.

Суб'єкти системи запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху часто використовують правові форми у своїй діяльності. Правові форми запобігання адміністративним правопорушенням можна умовно поділити на: видання правових актів управління (містять у собі адміністративну нормотворчість і правозастосування, у тому числі правоохоронного спрямування), укладення адміністративних договорів та здійснення інших юридично значущих дій [10, с. 109]. У комплексі всі правові форми повинні бути спрямовані на вирішення соціальних, правових, інженерних, економічних, медичних та інших завдань.

Цей комплекс передбачає будівництво, реконструкцію й належну експлуатацію доріг і дорожніх споруд; розробку та виробництво сучасних транспортних засобів, організацію їх обслуговування; здійснення професійного відбору водіїв і навчання їх майстерності водіння, виховання в усього населення навичок поведінки в дорожньому русі, раціональну організацію руху на вулицях населених пунктів і автомобільних дорогах, оснащення їх сучасними засобами регулювання, вдосконалення системи правових відносин у сфері дорожнього руху, здійснення ефективного нагляду за рухом транспортних засобів і пішоходів, своєчасне виявлення і припинення порушень встановлених норм і правил, надання учасникам руху технічної, медичної, юридичної допомоги, організацію необхідного сервісу, а також значну кількість інших заходів.

Така різновекторна діяльність, спрямована на підвищення безпеки дорожнього руху, вимагає задіяння фактично всієї системи органів державної влади. Можна зазначити, що в суспільних відносинах, які виникають у сфері дорожнього руху, беруть участь усі державні органи, юридичні та фізичні особи.

Для успішної діяльності із запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху необхідне об'єднання зусиль і можливостей усіх суб'єктів у єдину систему.

Для того, щоб характеризувати яку-небудь систему, необхідно застосувати системний аналіз, що являє собою метод дослідження, який реалізує на практиці принципи цілісного розгляду об'єктів, явищ і процесів у всій складності, взаємозв'язку й взаємозумовленості їхнього розвитку.

Сам термін “система” універсальний. Його вживають у різних галузях людських знань. Під системою, як правило, розуміють “визначений порядок у розташуванні й взаємозв'язку частин цілого”, “хід чого-небудь у послідовному, зв'язному порядку” [11, с. 36].

У філософському аспекті система – специфічно виділена з навколишнього середовища, цілісна множина елементів, що об'єднані між собою сукупністю внутрішніх зв'язків чи відносин і взаємодіють таким чином, щоб забезпечити виконання системою деякої досить складної функції (досягнення певної мети).

У літературі під системою зазвичай розуміють комплекс взаємопов'язаних елементів, взаємодія яких викликає появу нових якостей, не властивих окремим компонентам системи [12, с. 74]. Наприклад, В.Н. Соґатовський зазначав, що “система – це цілеспрямована конструкція, що функціонує” [13], тобто абсолютною ознакою системи забезпечення безпеки дорожнього руху є її функціонування.

При дослідженні системи забезпечення безпеки потрібно мати на увазі те, що вона повинна мати не менше ніж два елементи, взаємозв'язок між якими становить сутність процесу управління. Цей процес має об'єктивну й суб'єктивну сторони. Причому кожен елемент цієї конструкції відчуває зміну параметрів системи у сфері своєї компетенції й діє за принципом зворотного зв'язку, прагнучи відновити порушену рівновагу [14, с. 37].

Її характеризує наявність таких ознак (елементів):

1. наявність індивідуальних повноважень, не властивих окремим елементам;
2. певний склад (специфічний набір) елементів;
3. структура (внутрішня організація) є характерним способом взаємозв'язку, взаємодії елементів;
4. організація взаємодії з окремими структурними елементами. Через це взаємодія – це взаємне функціонування елементів сис-

теми, яке в поєднанні становить загальне функціонування системи.

Суб'єкти правовідносин, що існують у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, утворюють певну систему, яка являє собою складову більш загальної системи – системи забезпечення національної безпеки.

Відповідно до повноважень органів державної влади щодо запобігання адміністративним правопорушенням у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху їх можна подати у вигляді суб'єктів загальної компетенції, спеціальної й галузевої.

З приводу цього необхідно погодитися з М.М. Долгополовою, яка у своєму дослідженні зазначає, що систему забезпечення безпеки дорожнього руху становлять органи державного управління. Державне управління у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху має певну спрямованість, яка полягає в тому, що збільшення або зменшення аварійності, як інтегративний результат функціонування всієї системи суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху, рівнозначно не може бути пов'язано із жодним органом управління, що існує в системі дорожнього руху [9, с. 93]. Це дає можливість зазначити, що, лише в комплексі виконуючи свої повноваження у сфері безпеки дорожнього руху, органи державної влади можуть дійсно створити єдину комплексну систему запобігання правопорушенням на дорогах.

До органів загальної компетенції належать Президент України, Кабінет Міністрів України.

До органів спеціальної компетенції відповідно до завдань та обов'язків щодо запобігання адміністративним правопорушенням і забезпечення безпеки дорожнього руху належать Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство транспорту та зв'язку України, Міністерство сільського господарства і продовольства України, Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики.

Суб'єкти галузевої компетенції – служби міністерств, відомств, підприємств і організацій, посадові особи підприємств і організацій, відповідальні за забезпечення безпеки дорожнього руху. Суб'єкти галузевої компетенції існують і всередині органів влади загальної компетенції. Вони видають внутрішні накази, вказівки щодо підвищення безпеки дорожнього руху при експлуатації тих транспортних засобів, що належать їм, організовують проведення різних заходів (організація медичних оглядів водіїв, стажування водіїв за затвердженими програмами, забезпечення справного стану транспортних засобів).

Суб'єкти спеціальної компетенції відповідно до своїх повноважень виконують найбільший обсяг повноважень щодо забезпечення безпеки дорожнього руху. Особливий статус серед суб'єктів цієї категорії має Державна автомобільна інспекція МВС України.

Соціальна гострота проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху підвищує важливість ДАІ. Цим пояснюється й ускладнена (порівняно з іншими державними інспекціями) функціональна структура ДАІ, значна в кількісному плані адміністративна практика.

Питання адміністративно-правового регулювання діяльності Державної автомобільної інспекції МВС України щодо запобігання адміністративним правопорушенням були предметом дослідження багатьох учених (А.В. Гаркуша [15], С.М. Гусаров [16], Т.О. Гуржій [3], М.М. Долгополова [9], О.Л. Міленін [18], Ю.В. Пірожкова [5], А.М. Подоляка [19], В.Й. Развадовський [8], О.Ю. Салманова [20], М.М. Стоцька [13], Я.І. Хом'як [14]).

У своїй діяльності працівники органів внутрішніх справ в особі Державної автомобільної інспекції застосовують ряд правових форм та заходів, спрямованих на запобігання виникненню адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху. Це, насамперед, зупинка транспортного засобу, перевірка документів, особистий огляд і огляд речей, перевірка технічного стану транспортного засобу, проведення технічного контролю на лінії, відвідування підприємств, установ, організацій для виконання контрольних і профілактичних функцій щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, контроль за діяльністю автогосподарств, пропаганда безпеки руху.

Застосування заходів адміністративного запобігання і припинення забезпечує достатній вплив на психологічний та фізичний стан правопорушника, обмежує певним чином права і свободи громадян, що потребує встановлення чітких і прозорих законодавчих процедур здійснення такої діяльності. На сьогодні сфера правового регулювання застосування заходів адміністративного примусу недостатньо розвинена, що зумовлює необхідність і актуальність її дослідження з метою вдосконалення практики застосування заходів адміністративного запобігання і припинення в діяльності органів Державтоінспекції України [21, с. 5].

IV. Висновки

Ураховуючи суспільну та державну вагомість регульованої сфери, необхідно надалі ретельніше готувати законопроекти щодо вдосконалення регулювання сфери дорожнього руху та його безпеки, а також внесення змін і доповнень до чинного законодавства про дорожній рух, залучати до цієї роботи якомога ширше коло не тільки фахівців-практиків, але й учених, які проводять наукові дослідження цієї проблематики.

Сьогодні ж у вирішенні проблем безпеки дорожнього руху потрібно спиратися на чинне законодавство, не полишаючи намагань його подальшого вдосконалення, оскільки правові форми й засоби забезпечення

безпеки дорожнього руху потребують свого закріплення в єдиному нормативно-правовому документі – Дорожньо-транспортному кодексі.

Список використаної літератури

1. Левицька Л.В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л.В. Левицька. – Ірпінь, 2003. – 224 с.
2. Жулев В.И. Предупреждение дорожно-транспортных происшествий / В.И. Жулев. – М.: Юридическая литература, 1989.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / [укл.: В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення // ВВР УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
5. Пірожкова Ю.В. Адміністративно-правове регулювання у сфері автомобілебудування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ю.В. Пірожкова. – Запоріжжя, 2007. – 223 с.
6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [за ред. Ю.С. Шемшученка та ін]. – К.: Укр. енцикл., 1999. – Т. 2. – 2002. – 741 с.
7. Квітка Я.М. Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Я.М. Квітка. – К., 2002. – 226 с.
8. Развадовський В.Й. Державне регулювання транспортної системи України (адміністративно-правові проблеми та шляхи розв’язання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / В.Й. Развадовський. – Х., 2004. – 508 с.
9. Долгополова М.М. Управління загальнодержавною системою забезпечення безпеки дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / М.М. Долгополова. – Х., 2003. – 210 с.
10. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навч.-метод. посіб. / В.М. Оржеховська. – К., 1996. – С. 61.
11. Холмянський Я.Д. Удосконалення механізмів впливу ДАІ МВС України на власників доріг з метою приведення їх у безпечний стан до ЄВРО-2012 / Я.Д. Холмянський // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – № 3. – С. 171.
12. Кальченко Т.Л. Запобігання злочинності в Україні спеціальними органами та установами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Т.Л. Кальченко. – К., 2003. – 222 с.
13. Стоцька М.М. Провадження в справах про адміністративні проступки у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / М.М. Стоцька. – Х., 2007. – 265 с.
14. Хом’як Я.І. Становлення і розвиток органів державної автомобільної інспекції МВС України (1936–2000 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Я.І. Хом’як. – Львів, 2002. – 193 с.
15. Гаркуша А.В. Адміністративно-примусова діяльність підрозділів ДАІ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / А.В. Гаркуша. – Ірпінь, 2004. – 208 с.
16. Гусаров С.М. Адміністративно-правові засади управлінської діяльності Державної автомобільної інспекції України щодо забезпечення безпеки дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С.М. Гусаров. – Х., 2002. – 183 с.
17. Гуржій Т.О. Адміністративно-правова кваліфікація порушень водіями механічних транспортних засобів правил керування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Т.О. Гуржій. – К., 2005. – 242 с.
18. Міленін О.Л. Правосвідомість учасників дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.Л. Міленін. – Х., 2001. – 200 с.
19. Подоляка А.М. Адміністративно-правовий статус Державної автомобільної інспекції МВС України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / А.М. Подоляка. – Х., 2004. – 194 с.
20. Салманова О.Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.Ю. Салманова. – Х., 2002. – 232 с.
21. Єгупенко В.В. Заходи запобігання та припинення адміністративних правопорушень на транспорті органами Державної автомобільної інспекції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В.В. Єгупенко. – Х., 2002. – 186 с.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2014.

Гриценко В.Г. Административно-правовые средства предотвращения проступков в сфере безопасности дорожного движения

Статья посвящена проблемным вопросам предотвращения административных правонарушений в сфере безопасности дорожного движения. Охарактеризовано правовое обеспечение предотвращения правонарушений в Украине. Исследованы взгляды ученых относительно определения понятий “предупреждение”, “профилактика”, “предотвращение”, “превенция”. Проанализирован проект Закона Украины “О профилактике правонарушений” и определены его недостатки. Указаны возможные пути решения проблем безопасности дорожного движения в Украине.

Ключевые слова: административное правонарушение, дорожное движение, предотвращение, органы государственной власти, профилактика.

Gritsenko V. Administrative and legal means to prevent misconduct in road safety

The article is devoted to the issues of prevention of administrative offences in the sphere of road safety. Characterized legal provision prevent offences in Ukraine. Characterized legal ensuring prevention of offences in Ukraine. Studied opinions of scientists regarding the definitions of "warning", "prevention", "prevention", "prevention". Given etymological words-terms "warning", "prevention", "prevention". Examined the legal term "prevention" in the broad sense. Considered the terms of "preventing" and "prevention" and used terms such as "prevention" and "terminated". Discovered and mapped value terms crime prevention and drug prevention activities. Analyzed the draft Law of Ukraine "On prevention of offences" and defined its shortcomings. Considered the Law of Ukraine "On militia" and identified the main tasks of the police. Specified legal forms to prevent administrative violations of the rules of transportation. Investigated the definition of "system" and its features. Considered is state management in the sphere of security protection of road traffic. Shown are the main subjects of special bodies, industry and General competence. Considered wrongful conduct and related aspects of its implementation in the implementation of such behavior, and defined a clear separation the prevention of further violations in the country. Lit problematic moments of security protection of road traffic police in a number of important state inspectorates operating in General, on the territory of Ukraine. Highlights of implementation and respectively measures the activity of the State automobile inspection relative to prevent administrative violations in the field of road safety In the article as a whole expanded powers of public authorities in this area are provided `suggestions on improvement of the system of combating violations of traffic rules. A set of possible solutions to the problems of road safety in Ukraine. Stated maturity of the field of legal regulation of application of administrative coercive measures when committed offences. Investigated the opinion of scientists on the issue of administrative legal regulation of activities of the State automobile inspection of the Ministry of internal. Affairs Considers the impact of the administrative measures of prevention and suppression of offences on the psychological and physical state. Offered the opportunity of a common normative and legal consolidation of forms and means of ensuring of road safety in Ukraine.

Key words: administratively offense, road motion, prevention, public authorities, prophylaxis.

УДК 342.95

Є.Ю. Сибірцева

аспірант
Класичний приватний університет**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА
НА СТАДІЇ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ
СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

У статті розглянуто теоретичні і практичні аспекти діяльності прокурора щодо захисту прав громадян та інтересів держави на стадії виконання судових рішень в адміністративному судочинстві. Висвітлено питання, що стосуються повноважень прокурора під час здійснення представництва інтересів стягувача у виконавчому провадженні. Визначено елементи організації роботи з виконання рішень суду, постановлених за результатами розгляду адміністративних позовів прокурора. На основі аналізу чинного законодавства, правозастосовної практики окреслено шляхи підвищення ефективності діяльності прокурора в цьому напрямі роботи. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний суд, представницька діяльність прокурора, судовий захист прав і свобод, виконання рішення суду, учасник виконавчого провадження.

I. Вступ

Захист прав та інтересів сторін у будь-якій з форм судочинства не обмежується визнанням судом прав за однією особою, а обов'язку – за іншою, а включає діяльність, спрямовану на звернення судового рішення до виконання для гарантування реалізації рішень, а також повноти, своєчасності й реальності виконання. Тому серед інших форм представництва виділяють таку форму, як участь прокурора у виконавчому провадженні, оскільки невиконане рішення суду практично повністю знецінює проведеною попередню роботу. Виконання судових рішень – завершальна стадія у процесі реалізації функції держави щодо порушених прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, інтересів юридичних осіб і держави. Водночас, практика свідчить про те, що добровільно виконується тільки незначна частина рішень.

Так, за офіційними статистичними даними прокуратури, у 2009 р. за результатами розгляду адміністративних позовів органів прокуратури всього стягнуто 614 625 тис. грн, з яких реально сплачено 327 262 тис. грн, або 53,3%. Протягом 2010 р. задоволено адміністративних позовів на загальну суму 874 652 тис. грн, проте реально стягнуто 472 189 тис. грн, або 54%. У 2011 р. за такими позовами прокурора судами стягнуто 753 711 тис. грн, з яких реально сплачено 422 284 тис. грн, що становить лише 56%, а в 2012 р. реальне виконання становило лише 48% [6].

II. Постановка завдання

Примусове виконання рішень судів та інших органів покликане стати гарантією забезпечення порушених прав фізичних та юридичних осіб, підтверджених рішенням суду, ви-

несеним іменем України. Проте на сьогодні Державна виконавча служба (далі – ДВС) України, на яку покладено виконання зазначених функцій, є ще надто слабкою ланкою механізму захисту цих прав. Наведені статистичні дані переконливо доводять, що ситуація, яка склалась останнім часом з виконанням рішень суду, потребує посилення уваги з боку держави, оскільки їх невиконання не сприяє підвищенню авторитету судової влади. З урахуванням цього, одним з найбільш дієвих засобів гарантування захисту й поновлення прав позивача у виконавчому провадженні є робота прокурора в напрямі захисту інтересів громадян і держави під час виконання рішень суду.

Аналіз наявних наукових праць дає підстави стверджувати, що діяльність прокурора на стадії виконання судових рішень, незважаючи на досягнення вітчизняних науковців, ще досі потребує поглибленого розроблення. Так, у публікаціях А. Перепелиці, А. Реви, В. Солодкого висвітлено лише загальні проблеми правового становища прокурора у виконавчому провадженні, зокрема питання подвійності статусу прокурора (як особи, що здійснює нагляд за додержанням і застосуванням законів при виконанні судових рішень, і як особи – представника, яка набула статусу учасника виконавчого провадження у разі представництва інтересів громадянина або держави в суді). С. Малахов дослідив статус прокурора як суб'єкта ініціювання відкриття виконавчого провадження.

Крім того, обрана проблематика потребує більш ґрунтовного розроблення для формування нових підходів: зокрема, при цьому має бути враховано не лише динаміку виконання судових рішень, а й зміни, що відбулися в законодавстві, а також особливості організації

роботи прокурора з виконання судових рішень в адміністративному судочинстві.

III. Результати

Діяльність прокурора з представництва інтересів громадян і держави в адміністративному судочинстві регламентовано низкою нормативно-правових актів. Аналіз практики їх застосування доводить очевидну недосконалість наявного стану правового забезпечення цього напрямку роботи. Слід зазначити, що чинний Закон України "Про прокуратуру" взагалі не містить норм, якими було б регламентовано правовий статус прокурора на стадії виконання судових рішень. Законом України "Про виконавче провадження" встановлено підстави для відкриття виконавчого провадження, серед яких зазначено, що державний виконавець відкриває виконавче провадження на підставі виконавчого документа за заявою прокурора у випадках представництва інтересів громадянина або держави в суді.

Лише деякі аспекти цієї діяльності врегульовано наказом Генерального прокурора України "Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадян або держави в суді та їх захисту під час виконання судових рішень" від 28.11.2012 р. № 6гн [3], а саме:

- зауважено на праві прокурора отримувати в суді виконавчі документи та на здійсненні контролю за своєчасністю їх отримання стягувачами;
- акцентовано увагу на використанні права прокурора на відкриття виконавчого провадження за його заявою на підставі виконавчого документа;
- покладено обов'язки здійснення перевірок додержання законодавства щодо виконання судових рішень у діяльності органів виконавчої, казначейської та податкових служб, банківських, кредитно-фінансових установ, інших суб'єктів, які виконують рішення, та їх посадових осіб; а також в органах виконавчої влади, місцевого самоврядування і державного контролю та інших державних органах, установах та організаціях – законність і повноту вжитих заходів, спрямованих на виконання постановлених на їх користь судових рішень.

Розроблені науково-методичними радами органів прокуратури методичні рекомендації також містять загальні правила організації роботи в цьому напрямі, хоча й без урахування регіональних особливостей, рівнів організації роботи, особливостей адміністративного судочинства. Усе це призводить до неоднозначності тлумачення норм законодавства – на загальнотеоретичному рівні, виходячи з наукового обґрунтування подвійності правового статусу прокурора під час виконання судових рішень, форм здійснення діяльності у цьому напрямі. На практиці – негативно впли-

ває на захист прав і свобод громадян, інтересів держави.

Під представницькою діяльністю прокурора із захисту інтересів громадян та держави в адміністративному судочинстві слід розуміти інститут адміністративно-процесуального права, що конкретизує порядок здійснення функції прокурорського представництва, виконуваної прокурором у межах його повноважень (як представника державної інституції, призначенням якої є забезпечення законності), в інтересах конкретно визначеної особи (у випадку захисту прав громадянина) або неперсоніфікованих інтересів невизначеного кола осіб (щодо інтересів держави) і спрямована на сприяння досягненню цілей захисту права та його реалізації, здійснюється лише у випадках, передбачених законом, незалежно від наявності чи відсутності ініціативи прокурора щодо вступу у справу та інших чинників (які включають його матеріальну чи особисту зацікавленість у результатах розгляду справи).

З наведеного поняття цілком логічно випливає, що представництво прокурором інтересів громадян і держави в адміністративному судочинстві є його обов'язком, покладеним на нього державою. Однією з форм такого представництва є діяльність, спрямована на реальне виконання судових рішень. Отже, діяльність прокурора з виконання судових рішень, постановлених за позовами або за участю прокурора, є також його обов'язком.

На думку М. Говорухи [1], в умовах сьогодення у теорії виконавчого провадження та прокурорської діяльності сформувалася самостійна процесуальна конструкція: "право прокурора на відкриття виконавчого провадження". До неї входять: а) передумови права прокурора на відкриття виконавчого провадження; б) порядок (механізм) відкриття виконавчого провадження; в) гарантії реалізації права прокурора на відкриття виконавчого провадження.

Такий підхід взагалі є поширеним, а його прихильники виходять з того, що пред'явлення стягувачем виконавчого документа до примусового виконання є правом, а не обов'язком сторони, і будь-який державний орган, у тому числі прокурор, не може вирішувати цього питання без волевиявлення заінтересованої особи. Проте з цим не можна погодитися через наявність певних підстав.

Насамперед, необхідно розглядати діяльність прокурора з виконання судових рішень у двох аспектах: постановлення судом рішення за адміністративним позовом прокурора та постановлення судом рішення за адміністративним позовом іншої особи за участю прокурора.

Факт задоволення адміністративного позову прокурора на захист інтересів держави

є підтвердженням бездіяльності суб'єкта, на якого державою покладено реалізацію цього інтересу. Навряд чи можна розраховувати на активну позицію такого суб'єкта під час виконання рішення суду. Тому саме прокурор повинен довести розпочату справу до логічного завершення. Висновки з цього питання вже було висловлено за підсумками попереднього дослідження сутності й особливостей адміністративного позову прокурора [7, с. 212].

Дещо складнішою є ситуація з виконання рішень суду за адміністративними позовами прокурора в інтересах громадян. На практиці прокуророві необхідно пересвідчитись у бажанні особи звернути виконавчий лист до примусового виконання. Однак на законодавчому рівні ці питання не врегульовано через об'єктивну неможливість урахувати поведінку та бажання всіх осіб, суб'єктивність підходу до реалізації процесуальних прав. Крім того, напевно є виправданим, виходячи з практики, перевантаження нормативно-правових документів положеннями про порядок відмови стягувача-громадянина від виконання на його користь рішення суду, форму та зміст такої заяви тощо.

Отже, в подібних випадках слід виходити з такого. Відповідно до ч. 2 ст. 36–1 Закону України “Про прокуратуру” [4], підставою представництва прокурором інтересів громадянина є його неспроможність через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність самостійно захистити свої порушені права або реалізувати процесуальні повноваження. Тому є підстави вважати, що наявність таких обставин перешкоджає цим особам самостійно реалізувати права та повноваження й під час виконання рішень суду, постановлених на їх користь. Отже, прокурор зобов'язаний звернути рішення суду, постановлене за його позовом в інтересах громадянина, до виконання.

У подальшому стягувач має право відмовитися від виконання рішення суду на його користь у порядку, передбаченому ст. 47 Закону України “Про виконавче провадження” [2]. Натомість, навіть у таких випадках можна буде вважати, що прокурором реалізовано всі повноваження щодо захисту інтересів громадянина або держави.

Зазначена вище правова конструкція “право прокурора на відкриття виконавчого провадження” дає змогу обґрунтувати з позицій наукової теорії адміністративно-процесуального права подвійність статусу прокурора. Так, у разі подання заяви про відкриття виконавчого провадження безпосередньо стягувачем прокурор позбавляється статусу учасника виконавчого провадження, а як наслідок – прав і обов'язків, передбачених законодавством для таких осіб. У зв'яз-

ку з цим, контроль за станом виконання рішення суду можна здійснювати лише шляхом застосування наглядових повноважень. Якщо ж прокурор звертається до органів державної виконавчої служби самостійно, то автоматично набуває статусу учасника виконавчого провадження з відповідними правами.

На сьогодні чинне законодавство про прокуратуру та виконавче провадження не позбавляє прокурора права одночасно використовувати як наглядові повноваження, так і повноваження учасника виконавчого провадження. Уникнути такої подвійності правового статусу прокурора, на нашу думку, можна двома шляхами.

Якщо звернутися до менш “радикальних” засобів подолання цієї проблеми, то доцільно на законодавчому рівні закріпити статус прокурора як учасника виконавчого провадження навіть за умови його відкриття за заявою стягувача.

Слід зазначити, що сьогодні на практиці державний виконавець у разі подання прокурором заяви про відкриття виконавчого провадження має перевірити, чи дійсно в цій справі позовна заява подавалася й підтримувалася прокурором у суді. У разі не підтвердження цього факту державний виконавець повинен відмовити у відкритті виконавчого провадження із винесенням відповідної постанови. Тому, крім виконавчого документа, прокуророві необхідно додавати до заяви завірену копію судового рішення, хоча на рівні законодавства вчинення цих дій окремо не передбачено.

З метою уникнення непорозумінь щодо обов'язковості надання таких копій, порядку їх завірення доцільно у виконавчому листі зазначати дані про здійснення прокурором представництва однієї зі сторін. З цією метою необхідно доповнити ч. 1 ст. 18 Закону України “Про виконавче провадження” п. 4 такого змісту: “відомості про представництво прокурором інтересів громадянина або держави”; у другому абзаці ч. 1 ст. 7 зазначеного закону слова “та відкриття виконавчого провадження на підставі виконавчого документа за його заявою” виключити.

Більш радикальним рішенням буде позбавлення органів прокуратури взагалі наглядової функції, що нині активно запроваджується з урахуванням євроінтеграційного курсу України. З огляду на це, прийняття запропонованих вище змін до законодавства може вважатися виправданим кроком.

У своїх публікаціях М. Руденко, С. Малахов досліджують також питання форм участі прокурора у виконавчому провадженні, при цьому виділяючи одну – ініціювання його відкриття [5, с. 18–19]. Ураховуючи, що діяльність прокурора з виконання судових рішень є однією з форм представництва інте-

ресів громадян та держави в суді, навряд чи може йтися про будь-які додаткові форми її здійснення. Звернення рішення суду, постановленого за позовом прокурора, до виконання та ініціювання відкриття виконавчого провадження у випадку постановлення адміністративним судом рішення за позовом іншої особи відбувається тільки шляхом подання прокурором відповідної заяви. Різницю становить лише її зміст.

Чинним Законом України "Про прокуратуру", іншими нормативно-правовими актами, в яких деталізовано основні правила організації контролю за тим чи іншим напрямом роботи, саме питання порядку організації роботи, мети, завдань, стадій регламентовано не повною мірою. У зв'язку з відсутністю в чинних нормативних документах і методичних рекомендаціях визначення поняття та змісту організації роботи в органах прокуратури можна запропонувати під цим терміном розуміти комплекс (систему) заходів і дій, спрямованих на раціональний поділ праці та узгодженість індивідуальних дій прокурорів, створення та підтримання належних умов праці й організації порядку, а також нормального психологічного клімату в колективі з метою забезпечення продуктивної роботи прокуратури. До основних елементів організації прокурорської діяльності належать: розподіл обов'язків між працівниками, прогнозування, планування, контроль за виконанням, аналіз та оцінювання проведеної роботи. З урахуванням особливостей та завдань діяльності прокурора у сфері виконання судових рішень до основних елементів організації роботи в цьому напрямі належать: розподіл обов'язків між працівниками, облік, контроль за виконанням, аналіз та оцінювання проведеної роботи. При цьому відповідальність за проведення роботи з виконання судових рішень, постановлених за позовами прокурора, доречно покласти на особу, яка безпосередньо готувала позов, здійснювала представницькі повноваження в суді, адже обізнаність такого співробітника щодо всіх обставин справи є важливою запорукою вжиття необхідних заходів щодо виконання рішення суду.

На відміну від інших форм представництва інтересів громадян і держави в суді, діяльність з виконання судових рішень потребує належної організації роботи, насамперед, обліку її результатів. Так, прокурору необхідно на підставі даних журналу обліку, передбаченого інструкцією про порядок ведення первинного обліку роботи прокурора й форм такого обліку, сформувати списки задоволених адміністративних позовів, які не виконані добровільно. Ураховуючи, що чинними наказами Генерального прокурора України передбачено щоквартальну періодичність надання статистичних звітів про проведеної роботу прокурора на певних на-

прямах, такі списки необхідно формувати щоквартально. При цьому доцільно було б окремо вести облік невиконаних судових рішень минулих років і поточного року, а також рішень за позовами в інтересах громадян, а окремо – в інтересах держави. З одного боку, очевидно, що це призведе до підвищення навантаження на працівників прокуратури; проте, з іншого – дасть змогу здійснювати належний контроль за станом виконання рішень суду, своєчасно й правильно обирати форми реагування у випадку затримки та неповноти виконання, бездіяльності стягувачів, боржників і посадових осіб органів, де на виконанні перебуває рішення суду.

З метою належного ведення обліку проведеної роботи необхідно не рідше ніж один раз на квартал проводити звірки:

- зі стягувачами – за виконавчими документами, які направлені ними на виконання до державної виконавчої служби, та за результатами їх виконання;
- з органами ДВС України – за виконавчими документами, що надійшли на виконання, та за результатами їх виконання.

Проведення таких звірок здатне забезпечити достовірність облікових даних, оскільки поставатиме як складова контролю за станом виконання судових рішень, постановлених за позовами (участю) прокурора.

На підставі отриманих матеріалів звірок прокурору необхідно організовувати роботу зі стягувачами для своєчасного звернення до виконання виконавчих документів та в повному обсязі реалізації визначених законом прав сторони у виконавчому провадженні. Зокрема, у разі виявлення фактів ненаправлення виконавчих документів на примусове виконання, надавати принципову оцінку бездіяльності посадових осіб стягувачів, у тому числі крізь призму корупції, вимагати від них направлення таких документів до територіальних органів ДВС України та вжиття заходів щодо участі у виконавчому провадженні. Крім того, за результатами проведених перевірок, у разі наявності підстав, ініціювати порушення справ про банкрутство стосовно підприємств-боржників.

Практика прокурорської діяльності переконливо доводить, що з метою підвищення ефективності діяльності з реального виконання судових рішень, винесених за результатами розгляду адміністративних позовів прокурора, необхідно періодично вивчати причини їх невиконання. Беручи до уваги ту обставину, що на рівні актів Генерального прокурора України (зокрема, наказів та інструкцій) визначено лише загальні засади та в загальних рисах зауважено на необхідності проведення такої роботи, кожному прокуророві необхідно організовувати проведення відповідної аналітичної роботи самостійно.

Перед проведенням аналізу необхідно скласти план, у якому визначити цілі його проведення, оскільки в іншому разі проведена робота перетворюватиметься на просте узагальнення результатів діяльності.

Незалежно від цілей проведення, аналітична робота в цьому напрямі завжди включає в себе певний “стандартний набір” складових та може бути умовно поділена на такі етапи:

- вивчення статистичних даних та інформаційного матеріалу, які відображають роботу прокурора, спрямовану на своєчасне й реальне виконання судових рішень;
- з’ясування причин несвоєчасного, неповного й неналежного виконання таких рішень;
- вивчення загальних тенденцій, які зумовлюють реальне та своєчасне виконання рішень адміністративних судів;
- внесення пропозицій щодо шляхів усунення причин, які сприяли порушенню законодавства, вжиття заходів реагування, вдосконалення організації роботи й окремих положень чинного законодавства.

Як інформаційну базу для вивчення може бути використано матеріали, зібрані під час ознайомлення з виконавчими провадженнями в органах ДВС України, матеріали перевірок у стягувачів, боржників, а також за наслідками перевірок за зверненнями фізичних і юридичних осіб. Крім того, слід використовувати інформаційні листи, узагальнення вищих прокуратур щодо стану представницької діяльності органів прокуратури.

Як уже було зазначено, під час проведення аналізу необхідно виявити й інші чинники – як об’єктивні, так і суб’єктивні, що впливають на своєчасність і повноту виконання судових рішень, постановлених за позовами прокурора. Наприклад, до суб’єктивних чинників належать неналежне ставлення до виконання покладених обов’язків таких категорій осіб:

- працівників суду (неналежне оформлення виконавчого документа, тривале ненаправлення (несвоєчасне направлення) виконавчих документів до територіальних органів державної виконавчої служби);
- працівників підприємств, установ, організацій – стягувачів (тривале ненаправлення (несвоєчасне направлення) виконавчих документів до територіальних органів державної виконавчої служби, відсутність контролю за станом виконання судового рішення);
- працівників територіальних органів державних виконавчих служб (порушення законодавства під час відкриття виконавчого провадження: незаконна відмова у відкритті виконавчого провадження, несвоєчасне відкриття виконавчого прова-

дження, невстановлення строку на добровільне виконання, ненаправлення копії постанови про відкриття виконавчого провадження; неповнота вжитих заходів примусового характеру (нездійснення чи несвоєчасне здійснення заходів щодо з’ясування майнового стану боржника, наявності у боржника грошових коштів, місця знаходження боржника та його майна, розшуку майна боржника, дій з реалізації майна тощо); порушення строків виконання виконавчого провадження: безпідставне відкладання виконавчих дій, зупинення виконавчого провадження тощо; залишення виконавчого документа без належного виконання: повернення виконавчих листів до суду або стягувачів без належних на те підстав);

- працівників органів прокуратури: відсутність належного первинного обліку роботи з питань представництва, захисту інтересів громадян і держави під час виконання судових рішень; незабезпечення належного зберігання наглядових проваджень за позовами; незабезпечення виготовлення й належного зберігання копій позовів та інших документів з питань представництва, захисту інтересів громадян і держави під час виконання судових рішень у нарядах відповідно до номенклатури справ у прокуратурі; відсутність контролю за станом реального виконання судових рішень, постановлених за позовами прокурора; невідповідність даних первинного обліку даним статистичної звітності прокуратури.

До об’єктивних чинників належать такі:

- недоліки чинного законодавства, а саме: встановлення обмежень щодо звернення стягнення на майно й кошти підприємств-боржників (Закон України “Про заходи, направлені на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу”, Закон України “Про введення мораторію на примусову реалізацію майна”);
- порушення стосовно підприємства-боржника процедури банкрутства, що ускладнює примусове виконання судових рішень або взагалі виключає їх виконання;
- відсутність у боржника майна, на яке може бути звернуто стягнення;
- перебування майна боржника в податковій або банківській заставі;
- відсутність боржника за місцем його мешкання;
- виконавчі провадження на виконання рішень судів, постановлених за позовами прокурорів, приєднуються до зведених виконавчих проваджень, за якими вимогами прокурора переважно належать до 4–5 черги задовільнення;
- розстрочення або відстрочення судами стягнутої заборгованості на декілька ро-

ків у порядку, встановленому Законом України "Про виконавче провадження" та процесуальними кодексами.

Перелік зазначених чинників не є вичерпним, оскільки він зумовлений також і особливостями конкретного регіону.

Завершальною та найважливішою стадією аналізу є оцінювання проведеної роботи, розроблення заходів з активізації роботи в цьому напрямі та усунення причин і умов, які сприяли порушенням законодавства. Фактично в цьому полягає головна мета аналізу, оскільки в іншому випадку проведена раніше позовна робота знецінюється.

Ураховуючи, що на стадії виконання рішення суду відбувається фактичне поновлення прав громадян та інтересів держави, критеріями оцінювання роботи прокурора в цьому напрямі слід визначити своєчасність і повноту виконання судових рішень.

IV. Висновки

За підсумками проведеного дослідження, в якому було проаналізовано сутність функціональної діяльності органів прокуратури з виконання судових рішень і виявлено низку притаманних їй особливостей в адміністративному судочинстві, можна дійти певних висновків. Діяльність органів прокуратури у сфері захисту прав громадян та інтересів держави в адміністративному судочинстві, зокрема під час виконання судових рішень, потребує подальшої активізації. Важливим кроком для досягнення цієї мети є вдосконалення чинного законодавства у напрямі уникнення подвійності статусу прокурора у виконавчому провадженні. Крім того, є підстави стверджувати про необхідність запровадження у прокурорську практику відповідних методичних рекомендацій – єдиних вимог до організації аналітичної роботи, в яких було б конкретизовано мету, завдання,

зміст, основні етапи й механізм оцінювання практики виконання судових рішень за адміністративними позовами прокурора.

Список використаної літератури

1. Говоруха М. Організаційно-правові аспекти діяльності прокурора у виконавчому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 "Судоустрій; прокуратура і адвокатура" / Максим Михайлович Говоруха; Академія адвокатури України. – К., 2008. – 26 с.
2. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999 р. № 606-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.
3. Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень: наказ Генерального прокурора України від 28.11.2012 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gr.gov.ua>.
4. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
5. Руденко М. Прокурор як суб'єкт ініціювання відкриття виконавчого провадження: питання теорії і практики / М. Руденко, С. Малахов // Вісник Національної Академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 18–23.
6. Статистичні звіти Генеральної прокуратури України за 2009–2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gr.gov.ua>.
7. Сибірцева Є. Адміністративний позов прокурора / Є. Сибірцева // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – № 20. – С. 209–212.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2014.

Сибірцева Е.Ю. Организационно-правовые аспекты деятельности прокурора на стадии исполнения судебных решений в административном судопроизводстве Украины

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты деятельности прокурора по защите прав граждан и интересов государства на стадии исполнения судебных решений в административном судопроизводстве. Исследованы вопросы, касающиеся полномочий прокурора по представительству интересов заявителя в исполнительном производстве. Определены элементы организации работы по исполнению судебных решений, постановленных по результатам рассмотрения административных исков прокурора. На основе анализа действующего законодательства, правоприменительной практики определены пути повышения эффективности деятельности прокурора в данном направлении. Сформулированы предложения относительно усовершенствования действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: административное судопроизводство, административный суд, представительская деятельность прокурора, судебная защита прав и свобод, исполнение решения суда, участник исполнительного производства.

Sybirseva E. Organizational and legal aspects of activity of the prosecutor at a stage of execution of judgments in administrative legal proceedings of Ukraine

Obligation of judgments is one of the basic principles of legal proceedings, guaranteed by the Constitution of Ukraine. The resolution or court definition which entered validity, is obligatory for execution

in all territory of Ukraine. However, tendencies of real execution of decisions of the administrative courts decided in claims of the prosecutor, don't answer protection of the rights of citizens and interests of the state. Practice shows that the insignificant number of decisions is voluntary executed. Therefore, one of means of protection of such rights and interests is the activities of the prosecutor at a stage of execution of judgments.

The analysis of the scientific researches conducted recently gives the grounds to claim that activity of the prosecutor at a stage of execution of decisions of administrative courts demands deeper development. It is necessary to consider a condition of execution of such decisions, and changes which happened in the legislation, and also feature of the organization of work on this direction.

So, only common problems of a legal status of the prosecutor in executive production, the status of the prosecutor as subject of initiation of opening of executive production are investigated. However, not enough attention is paid to a problem of the double status of the prosecutor: as participant of executive production (on condition of representation of interests of the citizen and the state) and, as person, who exercises supervision of observance and performance of laws.

Activities of the prosecutor in representation of interests of citizens and the state in administrative legal proceedings are regulated by a certain group of normative legal acts. The analysis and practice of their application testify to insufficiency and imperfection of legal support of this area of work.

Methodical recommendations, developed by scientific and methodical councils of prosecutor's office also contain the general rules of the organization of work without regional features, levels of the organization of work, features of administrative legal proceedings. It results in ambiguity of interpretation of the legislation.

In article theoretical and practical aspects of activity of the prosecutor on protection of the rights of citizens and interests of the state at a stage of execution of judgments in administrative legal proceedings are considered. The questions concerning powers of the prosecutor on representation of interests of the execution creditor in executive production are investigated. Elements of the organization of work on execution of the judgments decided by results of consideration of administrative claims of the prosecutor are defined. On the basis of the analysis of the current legislation, law-enforcement practice ways of increase of efficiency of activity of the prosecutor on this direction are defined. Offers concerning improvement of the current legislation of Ukraine are formulated.

Key words: *administrative proceedings, the administrative court, the representative activities of the Prosecutor, judicial protection of rights and freedoms, enforcement of court decision, a participant in the executive production.*

УДК 316.6: 159.92

Є.Ю. Соболькандидат юридичних наук, доцент, докторант
Класичний приватний університет**КАТЕГОРІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ Й ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ІНВАЛІДІВ**

У статті проаналізовано категорії адміністративно-правової моделі діяльності публічної адміністрації щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів. Досліджено наукові погляди та адміністративно-правову регламентацію понять “інвалід”, “особа з обмеженими вадами розвитку”, “особа з інвалідністю”, “особа з функціональними обмеженнями”. Проаналізовано правове закріплення прав та свобод інвалідів у вітчизняному й міжнародному законодавстві. Визначено форми захисту прав і свобод інвалідів. Проаналізовано діяльність публічної адміністрації в реалізації та захисті прав інвалідів, визначено шляхи її удосконалення.

Ключові слова: інвалід, особа з обмеженими вадами розвитку, публічна адміністрація, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

I. Вступ

Однією з основних функцій сучасної України як демократичної держави є правовий, економічний і соціальний захист своїх громадян на міжнародному й національному рівнях. Особливе місце в цій ситуації займає зважена державна політика й ефективна діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, а також інших адміністративних і громадських інституцій щодо забезпечення та дотримання відповідно до чинного законодавства прав, свобод та інтересів найбільш уразливих верств населення, зокрема інвалідів.

Зважаючи на зобов'язання нашої держави перед світовою спільнотою про впровадження низки міжнародних стандартів і норм у цій сфері, визначення аспектів діяльності публічної адміністрації щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів потребують подальшого ґрунтового наукового дослідження.

II. Постановка завдання

Мета статті – формування основних понять і категорій, до яких належать: “інвалід”, “захист прав та свобод інвалідів”, “публічна адміністрація”, “діяльність публічної адміністрації щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів”.

III. Результати

У міжнародно-правових актах поняття “інвалід” (від лат. *invalidus* – безсилий, немічний) уперше розкрито в Декларації про права інвалідів, проголошеній ООН, від 09.12.1975 р.: це будь-яка особа, що не може самостійно забезпечити повністю або частково потреби нормального особистісного й соціального життя через недолік, вроджений чи ні, її фізичних або розумових можливостей.

За змістом Конвенції про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів № 159, ухваленій Міжнародною організацією праці від 20.06.1983 р., інвалід – особа, можливість якої отримувати, зберігати роботу, яка підходить, і просуватися по службі значно обмежені у зв'язку з належним чином підтвердженою фізичною чи розумовою вадою. Схожої позиції дотримуються також автори Великого тлумачного словника сучасної української мови [1, с. 502] та Словника російської мови [2, с. 214], які під словом “інвалід” у цілому розуміють людину, котра частково чи повністю втратила працездатність унаслідок поранення, хвороби, каліцтва чи старості.

На противагу таким думкам В.І. Уруський зауважує, що інвалід – особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі й захисті [3]. Аналогічно характеризує сутність категорії “інвалід” А.М. Куца: особа, якій властиві ознаки стійких функціональних порушень, зумовлених хворобою, травмою або аномалією, що призводить до обмеження життєдіяльності та викликає потребу в гарантуванні і забезпеченні додаткових прав та її соціального захисту [4, с. 18].

Чинним вітчизняним законодавством (Закони України “Про реабілітацію інвалідів в Україні” та “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”) вироблено узагальнену позицію, згідно з якою інвалід – особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Проведений аналіз міжнародно-правових актів чинного законодавства й наукових джерел дає підстави вважати, що інвалід – це особа з фізіологічними (інтелектуальними) стійкими порушеннями функцій організму, зумовленими захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами (аномаліями), які ускладнюють умови її життєдіяльності та соціальної адаптованості, вимагаючи різностороннього захисту з боку держави.

Беззаперечною правовою та соціальною нормою у світі є те, що інваліди, незважаючи на походження, характер і серйозність їхніх каліцтв або вад, мають ті самі основоположні права та свободи людини і громадянина, що й інші співгромадяни, що закріплено в низці міжнародно-правових актів (Загальній декларації прав людини, 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р. та ін.).

Права людини – це закріплені й охоронювані в міжнародно-правових і національних законодавчих актах загальні й рівні для всіх членів суспільства положення щодо міри можливої поведінки людини та громадянина. Водночас, свободи людини – це можливість самостійного вибору, без втручання держави та громадських інституцій, варіантів поведінки особи з метою реалізації своїх законних інтересів.

З урахуванням норм Основного Закону України можливий поділ прав інвалідів на дві групи: загальні та спеціальні права. Так, загальні права передбачають конституційні можливості, які однаково стосуються як інвалідів, так і інших членів суспільства (Розділ II Конституції України). У свою чергу, спеціальні права також є спільними для кожної людини та громадянина в країні, однак додаткове гарантування та посилення контролю їх реалізації з боку держави та суспільства сприятиме пришвидшенню соціальної адаптації та покращенню умов життєдіяльності інвалідів. Мова йде, наприклад, про право на: повагу до гідності (ст. 28), працю (ст. 43), соціальний захист (ст. 46), охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49), освіту (ст. 53).

Захист державою зазначених прав і свобод інвалідів є обов'язковою конституційною умовою в абсолютній більшості країн світу. Поняття “захист” тлумачать як заступництво, підтримка [1, с. 692]; охорона, відстоювання в суді інтересів клієнта [5, с. 192].

До форм захисту прав та свобод інвалідів належать такі: а) соціальний захист – надання пенсій, державних допомог, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійснення реабілітаційних заходів тощо; б) судовий захист – оскарження в адміністративних судах рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і

службових осіб щодо недотримання умов забезпечення соціального захисту; в) захист гідності та недискримінація – створення правових, соціально-економічних та інших умов, за яких стає неможливим прийняття рішень, дії або бездіяльність, спрямовані на обмеження або привілеї стосовно особи за ознаками, зокрема інвалідності, якщо вони унеможливають визнання і реалізацію на рівних засадах прав і свобод людини та громадянина.

Розглядаючи питання щодо публічної адміністрації та як наслідок – діяльності публічної адміністрації щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів, слід зауважити, що формування сталої наукової та законотворчої думки в Україні щодо сутності цієї правової категорії є відносно новим та актуальним на сьогодні процесом. Ці обставини зумовлені, зокрема, євроінтеграційними намаганнями нашої держави перейняти демократичні міжнародні стандарти у сфері повноцінного забезпечення політичних, громадянських, економічних та інших прав, свобод та інтересів різних верств населення.

Термін “публічна адміністрація” (англ. Public Administration від латин. publicus – суспільний та administration – управління) є істотним компонентом правових норм, прийнятих на рівні ЄС, – у договорах і нормативно-правових актах, що згадується в різних контекстах.

Наукові пошуки щодо досліджуваного питання вітчизняні і зарубіжні учені не припиняють. Так, В.Б. Авер'янов під “публічною адміністрацією” розуміє органи виконавчої влади й виконавчі органи місцевого самоврядування [6, с. 117].

На думку І.Б. Коліушка та В.П. Тимошука, публічна адміністрація – організація і діяльність органів та установ, підпорядкованих політичній владі, які забезпечують виконання закону, діють у публічних інтересах і наділені прерогативами публічної влади [7, с. 12].

Схожої позиції дотримуються О.М. Козирін і М.А. Штатіна, які визначають публічну адміністрацію як організацію та діяльність органів і установ, що підпорядковані політичній владі, забезпечують виконання закону, діють у публічних інтересах і наділені прерогативами публічної влади [8, с. 29–32].

З урахуванням вищезазначеного, публічна адміністрація як концептуальна категорія або поняття у широкому розумінні – це сукупність усіх гілок державної влади, закріплених у Конституції України, органів місцевого самоврядування та інших інституцій, наділених компетенцією публічної влади. Так, Верховна Рада України як законотворча складова публічної адміністрації, будучи єдиним органом законодавчої влади, створює масив нормативно-правових актів найвищої юридичної сили, виробляє обов'язкові для виконання стандарти,

положення та вимоги, а також визначає державну політику в усіх сферах життя суспільства.

Діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування – функціональна складова публічної адміністрації – забезпечує сталість реалізації публічного управління в Україні.

Представники контрольно-наглядової функції в державі (органи прокуратури тощо) – контрольно-наглядова складова публічної адміністрації – створюють належні умови щодо законності та прозорості діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, інших адміністративних інституцій.

Водночас, органи судової влади – правоохоронна складова публічної адміністрації – забезпечують у межах насамперед адміністративного судочинства вирішення спірних питань під час реалізації функцій органів державної влади та місцевого самоврядування, а також забезпечення прав і свобод людини та громадянина в судовому порядку.

Діяльність установ, підприємств і організацій, які мають державну або комунальну форму власності, фінансуються з державного чи місцевих бюджетів (фондів) як допоміжна складова публічної адміністрації, спрямована на вирішення окремих завдань публічного управління у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Водночас слід визнати, що публічна адміністрація у практичній площині, у вузькому розумінні, переважно передбачає діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. На сьогодні таке розуміння в нашій державі внаслідок політичних, історичних та інших обставин превалює у суспільстві, однак, на нашу думку, вищезазначена концептуальна категорія “публічна адміністрація” має розглядатися як єдиний шлях розвитку соціального управління в Україні.

Не вдаючись до полеміки та критичних зауважень щодо сутності публічного управління (адміністрування), а саме діяльності публічної адміністрації, акцентуємо, що сучасне вітчизняне адміністративне право регулює дві його сфери: а) державне управління, в якому суб'єктом організуючої волі є держава в особі своїх органів (посадових службових осіб); б) громадське управління, суб'єктами якого є недержавні утворення: представницькі органи місцевого самоврядування, їх виконавчі структури, посадові особи, громадські формування, організації тощо.

У юридичній літературі державне управління характеризують як вид державної діяльності, що полягає у цілеспрямованому владно-організуючому та регулюючому впливі у межах реалізації компетенції відповідних державних органів та їх посадових і службових осіб на стан і розвиток суспільних процесів, що виникають під час виконання функцій держави.

До переліку основних завдань державного управління, складової діяльності публічної адміністрації, належить владно-організуючий та регулюючий вплив щодо реалізації і захисту прав та свобод соціально незахищених верств населення в Україні. Насамперед це стосується інвалідів, оскільки, згідно із чинним законодавством, діяльність держави щодо інвалідів виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає у: виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб; охороні здоров'я; соціальному захисті; забезпеченні виконання індивідуальної програми реабілітації інвалідів; наданні пристосованого житла; сприянні громадській діяльності.

Здійснення місцевого самоврядування, складової діяльності публічної адміністрації, насамперед, є конституційною нормою, будучи правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення (ст. 5, 140 Конституції України).

У Європейській хартії місцевого самоврядування зазначено, що місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення.

Отже, місцеве самоврядування – це гарантоване державою право й реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Згідно із ст. 5 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, до системи місцевого самоврядування входять: територіальна громада; сільські, селищні, міські ради; сільські, селищні, міські голови; виконавчі органи сільських, селищних, міських рад; районні й обласні ради, що є представниками спільних інтересів територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення.

Відповідно до чинного законодавства, здійснення повноважень місцевого самоврядування щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів має в Україні важливе соціальне й економічне значення, зокрема: а) утворюються цільові фонди соціальної

допомоги інвалідам та визначається порядок і умови витрачання коштів цих фондів; б) вирішуються питання про надання інвалідам права на безкоштовне й пільгове користування об'єктами культури, фізкультури і спорту, а також визначається порядок компенсації цим закладам вартості послуг, наданих безкоштовно або на пільгових умовах; в) вирішуються, відповідно до законодавства, питання про надання допомоги інвалідам, інвалідам з дитинства у будівництві індивідуальних житлових будинків, проведенні капітального ремонту житла, у придбанні будівельних матеріалів, а також відведенні зазначеним особам у першочерговому порядку земельних ділянок для індивідуального будівництва, садівництва та городництва; г) організація для інвалідів будинків-інтернатів побутового обслуговування, продажу товарів у спеціальних магазинах і відділах за соціально доступними цінами, а також безоплатного харчування; ґ) забезпечення здійснення передбачених законодавством заходів щодо поліпшення житлових і матеріально-побутових умов інвалідів, а також влаштування в будинки інвалідів.

IV. Висновки

Отже, слід наголосити, що в діяльності публічної адміністрації щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів головне місце відведено державному управлінню у цій сфері. Компетенція органів виконавчої влади – створення правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті.

Разом із тим, реалізація повноважень місцевого самоврядування – важлива складова державної політики в соціальній сфері,

що додатково забезпечує реалізацію і захист прав та свобод інвалідів на місцевому й регіональному рівні. Отже, відбувається індивідуальний підхід з боку громади до кожної особи з інвалідністю, з метою якнайкращого задоволення їхніх економічних потреб, специфічних потреб життєдіяльності, суспільної адаптації тощо.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка / под ред. Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1996. – 814 с.
3. Короткий юридичний словник з проблеми захисту особистих прав [Електронний ресурс] / укл. В.І. Уруський. – Тернопіль: АСТОН, 2001. – Режим доступу: <http://ua.convdocs.org/docs/index-79880.html>.
4. Куца А.М. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту інвалідів: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / А.М. Куца. – 3., 2011. – 287 с.
5. Сучасний тлумачний словник української мови / [уклад.: Л.П. Олексієнко, О.Л. Шумейко]. – К.: Кобза, 2004. – 544 с.
6. Авер'янов В.Б. Реформування українського адміністративного права: ґрунтовний привід для теоретичної дискусії / В.Б. Авер'янов // Право України. – 2003. – № 5. – С. 117–122.
7. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упоряд. В.П. Тимошук. – К.: Факт, 2003. – 496 с.
8. Административное право зарубежных стран: учебн. / под ред. А.Н. Козырина, М.А. Шатиной. – М.: Спарк, 2003. – 464 с.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2014.

Соболь Е.Ю. Категории административно-правовой модели деятельности публичной администрации относительно реализации и защиты прав и свобод инвалидов

В статье проанализированы категории административно-правовой модели деятельности публичной администрации по реализации и защите прав и свобод инвалидов. Исследованы научные взгляды и административно-правовая регламентация понятий “инвалид”, “лицо с ограниченными пороками развития”, “лицо с инвалидностью”, “лицо с функциональными ограничениями”. Проанализировано правовое закрепление прав и свобод инвалидов в отечественном и международном законодательстве. Определены формы защиты прав и свобод инвалидов. Проанализирована деятельность публичной администрации в реализации и защите прав инвалидов, определены пути ее совершенствования.

Ключевые слова: инвалид, человек с ограниченными пороками развития, публичная администрация, органы исполнительной власти, органы местного самоуправления.

Sobol Ye. Categories of administrative and legal model of activity of public administration in relation to realization and defence of rights and freedoms of invalids

In the article the categories of administrative and legal model of activity of public administration are analysed in relation to realization and defence of rights and freedoms of invalids. Above all things, due to forming of basic concepts and categories to which it follows to take: a “invalid”, “defence of rights and freedoms of invalids”, “public administration”, “activity of public administration, is in relation to realization and defence of rights and freedoms of invalids”. Investigational scientific looks and administrativno-pravova regulation of concept “invalid”, “person with the limited defects of

development", "person with disability", "person with functional limitations". The legal fixing of rights and freedoms of invalids is analysed in a domestic and international legislation. It is marked that defence of the noted rights and freedoms of invalids the state is an obligatory constitutional condition in absolute majority of the world countries. Certainly forms of defence of rights and freedoms of invalids: a) social defence is a grant of pensions, state dopomog, compensative and other payments, privileges, social services, realization of rehabilitation measures and others like that; b) judicial defence is an appeal in the administrative courts of decisions, actions or inactivity of public, organs of local self-government, public and official servants authorities, in relation to a failure to observe of terms of providing of social defence; c) judicial defence is an appeal in the administrative courts of decisions, actions or inactivity of public, organs of local self-government, public and official servants authorities, in relation to a failure to observe of terms of providing of social defence; d) defence of dignity and undiscrimination is creations of legal, socio-economic and other terms, for which making decision, action, or inactivity becomes impossible directed on limitation or privileges in relation to a person after signs, in particular to disability, if they do impossible confession and realization on the even grounds of rights and freedoms of man and citizen. Examining a question in relation to public administration and as a result – to activity of public administration in relation to realization and defence of rights and freedoms of invalids, it is necessary to notice that forming of permanent scientific and zakonotvorchei thought is in Ukraine in relation to essence of this legal category is relatively a new and actual for today process. Activity of public administration is analysed at realization and defence of rights for invalids, certainly ways of its improvement.

Key words: disabled person with limited disabilities, public administration, the executive authorities, local self-government.

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “УЧАСНИК” І “СУБ’ЄКТ”
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ**

Конкретизовано сутність і з’ясовано співвідношення понять “суб’єкт адміністративного процесу” та “учасник адміністративного процесу” у взаємозв’язку з приписами КАС України. Запропоновано підхід, відповідно до якого в межах розгляду адміністративної справи суб’єктами процесу є суд (суддя), позивач (його представник), відповідач (його представник), треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору (їх представники), прокурор та особи, котрим законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб; учасниками адміністративного процесу є особи, які беруть участь у справі, однак не можуть впливати на перебіг і результат судового розгляду через обмеженість їх процесуальних прав, а саме: треті особи, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору, на стороні позивача або відповідача (їх представники), секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач. На основі сформульованих висновків запропоновано внесення відповідних змін до КАС України.

Ключові слова: адміністративний процес, суб’єкт адміністративного процесу, учасник адміністративного процесу, адміністративний суд, суд, адміністративна справа, адміністративні процесуальні правовідносини.

I. Вступ

Будь-який вид урегульованих правом суспільних відносин, зокрема й адміністративно-процесуальні правовідносини, характеризуються наявністю в його структурі певного елементного складу – суб’єктів, об’єкта і змісту правовідносин. Розглядаючи такий елемент адміністративно-процесуальних правовідносин, як суб’єкт, окремі вчені-процесуалісти пов’язують його з поняттям “учасник”, розкриваючи його сутність за допомогою саме цієї дефініції. Цей підхід навряд чи можна вважати таким, що ґрунтується на загальних гносеологічних методах, оскільки його застосування полягає у визначенні одних наукових категорій через інші, котрі при цьому не пояснюються. Це призводить, зрештою, до неоднозначного розуміння та застосування відповідної термінології, а іноді – до необґрунтованої підміни одного поняття іншим. Деякі науковці визначають співвідношення понять “суб’єкт” і “учасник” як частини і цілого, інші твердять, що ці поняття не пов’язані між собою та існують у різних площинах.

Спроби з’ясувати сутність і співвідношення понять “суб’єкт адміністративного процесу” та “учасник адміністративного процесу” здійснені в працях О.М. Бандурки і М.М. Тищенко [5], Е.Ф. Демського [2], Т.О. Коломоець [1], О.В. Кузьменко [8], В.Г. Перепелюка [10] та інших авторів. Проте єдиного підходу до розуміння цих понять і їх співвідношення в науці нині немає.

II. Постановка завдання

Нерозв’язаність на науково-теоретичному рівні суперечки з приводу розрізнення (або, навпаки, отождоження) понять “суб’єкт” і “учасник” адміністративного процесу зумовлює багаторічну дискусію, в якій не останню роль відіграє неоднозначність застосування цих понять і в законодавчому акті, що регулює провадження в адміністративних справах, – Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України), який оперує як поняттям “суб’єкт” (хоча й у контексті термінів “суб’єкт владних повноважень” або “суб’єкт, який здійснює владні управлінські функції”), так і поняттям “учасник адміністративного процесу”, застосовуючи його для визначення кола осіб, які беруть участь в адміністративній справі.

При цьому в теорії адміністративного процесу відсутнє визначення цих понять у взаємозв’язку з положеннями КАС України, що також не сприяє усуненню очевидної суперечності понятійно-категоріального апарату, яким оперує цей нормативно-правовий акт, оскільки застосовані в його тексті терміни не збігаються з визначеннями, сформульованими наукою адміністративно-процесуального права.

Мета статті – уточнити сутність і з’ясувати співвідношення понять “суб’єкт адміністративного процесу” та “учасник адміністративного процесу” у взаємозв’язку з положеннями КАС України; надати пропозиції можливих змін до цього нормативно-правового акта.

III. Результати

Відповідно до положень КАС України, поняття “суб’єкт” застосовано лише в такій

дефініції, як “суб’єкт владних повноважень” або “суб’єкт, який здійснює владні, управлінські функції”, під яким у ст. 3 цього Кодексу розуміється орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб’єкт під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень. Що стосується учасників адміністративного процесу, то, відповідно до Глави 5 КАС України, вони поділяються на: 1) осіб, які беруть участь у справі (сторони (позивач та відповідач), треті особи, представники сторін і третіх осіб); 2) інших учасників адміністративного процесу (секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач) [6].

Отже, КАС України, використовуючи поняття “учасник адміністративного процесу”, фактично охоплює всіх осіб, які беруть участь у справі, в тому числі й суб’єкта владних повноважень, який, за загальним правилом, є відповідачем у справі. Такий підхід законодавця видається не зовсім коректним з погляду наукової теорії. Так, окремі науковці, спираючись на положення КАС України, вважають суб’єктом адміністративного процесу адміністративний суд, а учасниками адміністративного процесу – всіх осіб, які беруть участь у справі, поділяючи їх на осіб, які заінтересовані в результаті розгляду справи, та осіб, котрі не мають юридичної заінтересованості в результатах вирішення адміністративної справи [3, с. 28, с. 45–46].

Інші вчені, не вдаючись до аналізу положень кодексу, вказують на те, що поняття “учасник адміністративного процесу” є дещо вузьким за поняття “суб’єкт адміністративного процесу” та входить до нього [5, с. 52]. Також поширеною є позиція, прихильники якої виділяють окремо так званих “лідуючих суб’єктів” (тобто суб’єктів, які здійснюють процес), а всіх осіб, котрі беруть участь у справі, вважають учасниками процесу [7, с. 214].

З метою вирішення окресленої проблеми звернемося до загального поняття “правовідносини”. Так, С.С. Алексєєв доктринальне поняття правовідносин визначив як виникнення на підставі норм права індивідуалізованого суспільного зв’язку між особами, що характеризується наявністю суб’єктивних юридичних прав та обов’язків і підтримується (гарантується) примусовою силою держави. Специфічні ознаки правовідносин полягають у такому: зв’язок між особами виникає на підставі норм права; виникнення на підставі норм права зв’язку між особами здійснюється через їх юридичні права та обов’язки; виникнення на підставі норм права зв’язку між особами підтримується (гарантується) державою; зазначений зв’язок між

особами, що виникає на підставі норм права, має індивідуально визначений характер [4, с. 82–83].

Інші автори під правовідносинами розуміють урегульовані нормами права і забезпечені державою вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному соціальному зв’язку між учасниками цих відносин (окремими людьми чи соціальними колективами), які є носіями конкретних суб’єктивних прав, обов’язків, повноважень і відповідальності. Суб’єктами правовідносин прийнято вважати індивідуальних або колективних суб’єктів права, які, використовуючи свою правосуб’єктність у конкретних правовідносинах, діють з метою реалізації суб’єктивних юридичних прав, обов’язків та відповідальності [12, с. 288].

Особливу увагу на тому, що правовідносинами є певний юридичний зв’язок між відповідними суб’єктами, акцентують М.І. Матузов та О.В. Малько, зазначаючи, що суб’єкти правових відносин взаємопов’язані юридичними правами та обов’язками, які у правовій науці прийнято називати суб’єктивними. Цей зв’язок, власне, і є правовідносинами, у межах яких право однієї сторони кореспондує (відповідає) обов’язку іншої сторони, та навпаки. Їх можна назвати зустрічними. Учасники правовідносин постають стосовно один одного як правомочні та правозобов’язальні особи, інтереси одного можуть бути реалізовані лише через іншого [13, с. 208].

При цьому під суб’єктами правовідносин запропоновано розуміти індивідуальних або колективних суб’єктів права, які використовують свою правосуб’єктність у конкретних правовідносинах, постаючи реалізаторами суб’єктивних юридичних прав і обов’язків, повноважень та юридичної відповідальності [11, с. 385].

Таким чином, суб’єкти правовідносин, у тому числі й адміністративно-процесуальних, постають носіями певних юридичних прав, які кореспондують з відповідними обов’язками, що, власне, реалізуються ними в окремих правовідносинах.

Ураховуючи особливості правовідносин у сфері адміністративного процесу, а саме те, що вони виникають за наявності певної адміністративної справи, в якій бере участь суб’єкт владних повноважень, зв’язок між суб’єктами цих відносин є таким, що будується за принципом влади-підпорядкування. Отже, суб’єктом адміністративного процесу може бути особа, яка наділена відповідними правами та несе обов’язки, пов’язані з реалізацією владних повноважень під час розгляду конкретної адміністративної справи, що, у свою чергу, постає об’єктом цих правовідносин.

Оскільки об’єктом правовідносин вважаються матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких суб’єкти вступають у правовідносини, здійснюючи свої суб’єктивні юридич-

ні права та суб'єктивні юридичні обов'язки [11, с. 396], а об'єктом адміністративних процесуальних правовідносин є суспільні відносини, що уособлюють характер діяльності суб'єктів і процесуальні наслідки їх поведінки щодо розгляду й вирішення конкретної адміністративної справи [9, с. 70], то в адміністративному процесі суб'єкти адміністративного процесу вступають у відповідні правовідносини з приводу розгляду й вирішення конкретної адміністративної справи, тобто суб'єкт цих відносин повинен мати вплив на перебіг і результат розгляду справи.

Водночас, у теорії права поняття “учасник правовідносин” у розумінні структурного елементу правовідносин не використовується. Застосовуючи це поняття в адміністративних процесуальних правовідносинах, деякі науковці мають на увазі осіб, які беруть участь у справі, зазначаючи, що суб'єкти адміністративного процесу можуть бути учасниками процесу за наявності відповідних юридичних фактів [2, с. 79]. Проте така позиція видається суперечливою, оскільки суб'єкти адміністративного процесу можуть впливати на перебіг і результат розгляду справи, однак не всі особи, які беруть участь у справі, мають юридичну можливість справляти такий вплив. Йдеться, насамперед, про тих осіб, які не наділені відповідними процесуальними правами, що надають можливість здійснювати вплив на перебіг і результат розгляду справи (наприклад, свідок, перекладач).

З приводу розмежування понять “суб'єкт процесу” й “учасник процесу” заслуговує на увагу думка О.В. Кузьменко, яка вважає, що зазначені поняття перебувають у різних площинах знань. Учасники процесу – це онтологічна категорія, і кожен з них має розглядатися як правовий феномен, тобто бути абстрактним і об'єктивним відбитком реальних фактів участі тих чи інших осіб в адміністративному процесі. Суб'єкти процесу – категорія гносеологічна, вона сформована на базі відповідних правових феноменів у результаті дослідницьких зусиль і містить суб'єктивні погляди на властивості, що характеризують учасників в адміністративному процесі [8, с. 24].

У своїй монографічній праці “Теоретичні засади адміністративного процесу” О.В. Кузьменко зазначає, що суб'єкт адміністративного процесу є носієм прав і обов'язків з реалізації процесуальної діяльності у сфері публічного управління, який здатний надати права реалізовувати, а покладені обов'язки – виконувати; учасник адміністративного процесу – це реально існуючий індивід адміністративного процесу [9, с. 176].

На цьому підґрунті є підстави стверджувати, що осіб, які беруть участь в адміністративному процесі, не можна однозначно, лише за їх процесуальним статусом, вважати суб'єктами або учасниками адміністрати-

вного процесу, а тим більше, закріпити це у відповідних правових нормах.

Відповідні висновки про те, що в межах розгляду адміністративної справи суб'єктами процесу будуть суд (суддя), позивач (його представник), відповідач (його представник), треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору (їх представники), прокурор та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, було викладено за результатами попередніх досліджень [14, с. 377–378]. Необхідно лише додати, що таке твердження зумовлено наявністю у цих осіб відповідних прав, що, відповідно до норм КАС України, надають їм можливість впливати на перебіг і результат розгляду справи.

Так, суд, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 3 КАС України, – це суддя адміністративного суду, який розглядає і вирішує адміністративну справу одноособово; колегія суддів адміністративного суду. Тобто процесуальна роль суду полягає у здійсненні розгляду справи, прийнятті відповідного рішення за підсумками її розгляду. Деякі науковці наділяють суд статусом “лідуючого суб'єкта” адміністративного процесу [5, с. 52–53]. Разом з тим, “лідуюча” роль відводиться суду виключно на тій підставі, що суд здійснює судочинство. Очевидно, використання такого терміна в цьому контексті потребує додаткового обґрунтування, оскільки здійсненню розгляду справи передуює подання до суду позивачем позовної заяви. Тобто обов'язок суду щодо здійснення розгляду справи кореспондує з правом позивача на подання до суду позовної заяви. До того ж, вирішення судом адміністративної справи ґрунтується на доказах, які надаються іншими суб'єктами процесу. Отже, “лідуюча” роль суду у процесі є сумнівною. Також слід зауважити, що одним з основних принципів адміністративного процесу є принцип рівності осіб, які беруть у ньому участь. Тому виділення “лідуючого суб'єкта” певною мірою суперечитиме цьому принципу.

Щодо позивача (представника позивача), відповідача (представника відповідача), третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору (їх представники), прокурора та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, то у КАС України (ст. 49, 51, 60, 61) визначено їх процесуальні права та обов'язки, які свідчать про наявність у них можливості впливу на перебіг і розгляд адміністративної справи, а саме: заявляти клопотання, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів тощо. Крім того, позивач і третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору (їх представники), прокурор та особи, котрим законом надано право захищати права та інтереси інших осіб, мають право збільшити або зменшити

розмір позовних вимог або відмовитися від адміністративного позову, змінити предмет або підставу позову до початку розгляду справи по суті, відкликати позовну заяву. Відповідач (його представник) також має право визнати адміністративний позов повністю або частково, подати заперечення на позов.

Наявність комплексу зазначених процесуальних прав у названих осіб доводить обґрунтованість тези про те, що ці особи як суб'єкти процесу впливають на перебіг і результат розгляду справи.

Що стосується третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору та беруть участь у справі на стороні позивача або відповідача, то вони, на відміну від третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги, не мають процесуальних прав позивача, не можуть пред'явити позов до суду, тобто на перебіг розгляду справи як суб'єкти процесу не впливають.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач беруть участь в адміністративній справі, однак за обсягом своїх процесуальних прав не мають змоги впливати на перебіг і результат розгляду адміністративної справи. З огляду на це, їх можна вважати учасниками адміністративного процесу.

Слід зазначити, що "учасник правовідносин" не є елементом структури правовідносин, отже, мабуть, саме з цієї причини суб'єкт правовідносин деякі науковці визначають із застосуванням терміна "учасник правовідносин". Проте, як випливає з вищеведеного, учасник правовідносин (зокрема, адміністративних процесуальних) є особою, яка має стосунок до справи, однак не може вплинути на рішення, ухвалене за результатами її розгляду. Певною мірою рішення у справі може стосуватись інтересів цих осіб, однак вони не наділені відповідними правами, які б давали їм змогу справляти процесуальний вплив на справу.

IV. Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо недоцільним розмежування в законодавстві понять "суб'єкт адміністративного процесу" та "учасник адміністративного процесу", оскільки це призводить до їх неправильного розуміння, а в деяких випадках – змішування. Таким чином, у КАС України доцільно застосовувати замість словосполучення "учасник адміністративного процесу" дефініцію "особа, яка бере участь у справі". З урахуванням цього можна запропонувати здійснити перейменування Параграфу 2 "Інші учасники адміністративного процесу" на "Інші особи, які беруть участь у справі", а ст. 62 викласти у такій редакції: "Іншими особами, які беруть участь у справі, є секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач". Також можна запропонувати внести зміни щодо вживання зазначеного сполучення в інших статтях КАС України (ст. 7, 10, 11, 35 та ін.).

Наведений у цій статті підхід, безперечно, не претендує на безапеляційність висновків щодо дійсного співвідношення понять "суб'єкт адміністративного процесу" та "учасник адміністративного процесу", проте одержані результати можуть стати підґрунтям для подальших наукових пошуків у напрямі поглиблення розуміння особливостей елементного складу адміністративних процесуальних відносин.

Список використаної літератури

1. Адміністративна юстиція. Адміністративне судочинство : навч. посіб. / за заг. ред. Т.О. Коломієць, Г.Ю. Гулевської. – К. : Істина, 2007. – 152 с.
2. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е.Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
3. Адміністративне процесуальне (судове) право : підручник / за заг. ред. С.В. Кивалова. – Одеса : Юридична література, 2007. – 166 с.
4. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. II. – 360 с.
5. Бандурка А.М. Административный процесс : учебник / А.М. Бандурка, Н.М. Тищенко. – Х. : Издательство НУВД, 2001. – 353 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України від 06 липня 2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 08. – Ст. 153.
7. Кодекс адміністративного судочинства України : наук.-практ. комент. / Н.О. Армаш, О.М. Бандурка, А.В. Басов [та ін.] ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. А.Т. Комзюка. – К. : Прецедент : Істина. – 823 с.
8. Кузьменко О.В. Адміністративний процес у парадигмі права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 "Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право" / О.В. Кузьменко. – К., 2006. – 32 с.
9. Кузьменко О.В. Теоретичні засади адміністративного процесу : монографія / О.В. Кузьменко. – К. : Атіка, 2005. – 358 с.
10. Перепелюк В.Г. Адміністративний процес. Загальна частина : навч. посіб. / В.Г. Перепелюк. – Чернівці : Рута, 2003. – 367 с.
11. Скаун О.Ф. Теория государства и права : учебник / О.Ф. Скаун. – Х. : Консум: Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
12. Теория права и государства : учебник / под общ. ред. А.С. Васильева. – Х. : Одиссей, 2006. – 480 с.

13. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2001. – 776 с.
14. Шалагінова А.В. Співвідношення понять “суб’єкт адміністративного процесу” та “учасник адміністративного процесу”:

постановка проблеми / А.В. Шалагінова // Актуальні проблеми публічного та приватного права : тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції 25 жовтня 2013 р. / за ред. В.М. Огаренка, А.О. Монаєнка та ін. – Запоріжжя : КПУ, 2013. – С. 375–378.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2014.

Шалагінова А.В. Соотношение понятий “участник” и “субъект” административного процесса

Конкретизирована сутність і выяснено соотношение понятий “субъект административного процесса” и “участник административного процесса” во взаимосвязи с предписаниями КАС Украины. Предложен подход, в соответствии с которым в пределах рассмотрения административного дела субъектами процесса выступают суд (судья), истец (его представитель), ответчик (его представитель), третьи лица, заявляющие самостоятельные требования на предмет спора (их представители), прокурор и лица, которым законом предоставлено право защищать права, свободы и интересы иных лиц; участниками административного процесса являются лица, которые принимают участие в деле, однако не могут влиять на ход и результат судебного рассмотрения в силу ограниченности их процессуальных прав, к ним можно отнести третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора, на стороне истца или ответчика (их представителей), секретаря судебного заседания, судебного распорядителя, свидетеля, эксперта, специалиста, переводчика. На основании сформулированных выводов предложено внесение соответствующих изменений в КАС Украины.

Ключевые слова: административный процесс, субъект административного процесса, участник административного процесса, административный суд, суд, административное дело, административное процессуальное правоотношение.

Shalaginova A. The relation between terms of “participant” and “subject” of administrative process

Based on research of A. Bandurka and M. Tishchenko, E. Demsky, T. Kolomoets, O. Kuz'menko, V. Perepelyuk etc., in the article points to the lack of a unified approach to understanding the relation between terms of “participant” and “subject” of administrative process. The Code of Administrative Procedure of Ukraine uniquely apply these terms because it uses as the term “subject” (“subject of authority” or “subject that provides power management functions”), and the term “participant” of administrative process, which is used for identifying the persons involved in the case.

Refer to the general theoretical concepts of relationship analysis and its structural elements, the author concludes that the subject of the administrative process is a person who is vested with the relevant rights and bear responsibilities connected with the implementation of power during the administrative proceedings, which, in its turn, raises the object of relationships. Therefore, an administrative process should have an impact to the course and result of the case. However, in legal theory the term “participant” of relationship such structural relationship item is not applicable. These persons involved in the case, but doesn't have legal possibility to influence of the course and result of the proceedings.

According to the author thesis, is proposed that the subjects in the contemplation of the administrative case are court (judge), the plaintiff (or his representative), the defendant (or his representative), the third parties that are independent claims on the subject of the dispute (or their representatives), the prosecutor and the person which by law have the right to protect the rights, freedoms and interests of other persons; participants of the administrative proceeding shall be persons who are involved in the case, but they can't influence the course and result of judicial review because of the limitations of their procedural rights, which include third parties who are not independent claims on the subject of the dispute on the side of the plaintiff or defendant (their representatives), the court secretary, court clerk, a witness, expert, specialist, interpreter. Author proposed to amend the CAP of Ukraine that based on this conclusions.

Key words: administrative process, the subject of administrative process, a participant of administrative process, the administrative court, the court, administrative case, administrative procedural legal relationships.

ФІНАНСОВЕ ТА БАНКІВСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.73

К.В. Кальян

аспірант

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ЗМІСТУ ПОДАТКОВИХ ПРОЦЕДУР СТЯГНЕННЯ КОШТІВ ЗА ПОДАТКОВИМ БОРГОМ

У статті висвітлено основні норми законодавства щодо врегулювання податкових спорів, підстави їх виникнення, повноваження органів державної податкової служби під час податкових спорів та механізм податкових процедур стягнення коштів за податковим боргом.

Ключові слова: податковий спір, податковий борг, податкова вимога.

I. Вступ

Чинне законодавство України покладає на платників податків обов'язок сплачувати податки та збори в строки й у розмірах, встановлених відповідними нормативно-правовими актами. Проте не всі добровільно дотримуються цього обов'язку, не всі принаймні роблять це у визначені законом строки. Це зумовлює актуальність дослідження податкової процедури стягнення коштів за податковим боргом. Слід додати, що проблеми правового регулювання податкових процедур розглядали такі науковці, як: М.П. Кучерявенко, І.Є. Криницький, О.М. Козирін та ін. Водночас, недостатньо дослідженими залишаються проблеми щодо змісту податкових процедур стягнення коштів за податковим боргом відповідно до Податкового кодексу України.

II. Постановка завдання

Метою статті є висвітлення особливостей порядку звернення органів державної податкової служби, виконуючи свої повноваження, щодо стягнення коштів за податковим боргом. Підставою для виникнення податкових спорів є застосування строків звернення до адміністративного суду у справах, що виникають із податкових відносин у сфері погашення податкового боргу [4]. При цьому треба виходити з того, що 02.12.2010 р. прийнято Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України" № 2756-УІ, який набрав чинності з 1 січня 2011 р. Цим Законом Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України) доповнено ст. 183³, яка регулює особливості провадження у справах за зверненням органів державної податкової служби при здійсненні ними передбачених законом повноважень на підставі подання таких органів щодо, зокрема, стягнення коштів за податковим боргом [2].

III. Результати

У п. 95.1 ст. 95 Податкового кодексу України визначено, що орган державної податкової служби здійснює за платника податків і на користь держави заходи щодо погашення податкового боргу такого платника податків шляхом стягнення коштів, які перебувають у його власності, а в разі їх недостатності – шляхом продажу майна такого платника податків, яке перебуває в податковій заставі [3]. У п. 95.2 ст. 95 Кодексу зазначено, що стягнення коштів та продаж майна платника податків провадяться не раніше ніж через 60 календарних днів з дня надіслання такому платнику податкової вимоги. Водночас, п. 2 ст. 183³ КАС України передбачено, що подання органу державної податкової служби подається до суду першої інстанції протягом двадцяти чотирьох годин з моменту встановлення обставин, що зумовлюють звернення до суду, за загальними правилами підсудності, встановленими цим Кодексом, у письмовій формі.

Виходячи із зазначених норм законодавства, орган державної податкової служби має право звернутися до суду з поданням про стягнення коштів за податковим боргом з платника податків протягом двадцяти чотирьох годин після спливу 60 календарних днів з моменту надіслання податкової вимоги такому платнику податків, при цьому додавши до подання такі докази:

а) документальне підтвердження дати направлення (вручення) податкової вимоги платнику податків;

б) докази того, що орган державної податкової служби надіслав відповідачу копії подання та доданих до нього документів [5].

Також орган державної податкової служби повинен надати суду документальне підтвердження:

1) дати виникнення податкового боргу (для встановлення обставин строків звернення до суду);

2) розміру податкового боргу (для чого потрібно надати відповідні розрахунки із зазначенням періодів, за які виник борг, та підстав виникнення податкового боргу: податкові декларації, податкові повідомлення-рішення тощо).

Щодо необхідності повторного направлення податкових вимог платнику податків у разі збільшення розміру податкового боргу необхідно враховувати, що в пп. 59.5 ст. 59 Податкового кодексу України визначено, що у разі, коли в платника податків, якому надіслано (вручено) податкову вимогу, сума податкового боргу збільшується, погашенню підлягає вся сума податкового боргу такого платника податку, що виник після надіслання (вручення) податкової вимоги [3].

У ст. 19 Конституції України передбачено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України [1]. Ні Кодекс, ні наказ Державної податкової адміністрації України "Про затвердження Порядку направлення органами державної податкової служби податкових вимог платникам податків" від 24 грудня 2010 р. № 1037 не містять норми про необхідність повторного відправлення платнику податків податкової вимоги в разі збільшення податкового боргу. Тому орган державної податкової служби не має повноважень повторно надсилати податкову вимогу платнику податків у разі збільшення податкового боргу.

У разі, якщо сума податкового боргу, зазначеного в поданні про стягнення коштів за податковим боргом, більша, ніж сума податкового боргу, зазначеного в податковій вимозі, яка була надіслана платнику податків, орган державної податкової служби повинен надати суду документальне підтвердження того, що податковий борг збільшився після надсилання (вручення) платнику податків податкової вимоги. Слід звернути увагу на те, що моментом виникнення обставин, які зумовили звернення до суду з поданням про стягнення коштів за податковим боргом у порядку ст. 183³ КАС України, у разі збільшення суми податкового боргу після надсилання (вручення) податкової вимоги, є момент збільшення суми податкового боргу, але за умови, що таку податкову вимогу було надіслано платнику податків не менше ніж за 60 календарних днів з дня утворення первинної суми податкового боргу [2].

При цьому моментом збільшення суми податкового боргу є день, що настає за останнім днем строку, протягом якого підлягає сплаті сума податкового зобов'язання платника податку. Строк сплати податкового зобов'язання визначає ст. 57 Податкового кодексу України. Відповідно до пп. 57.1 ст. 57

Кодексу платник податків зобов'язаний самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену у поданій ним податковій декларації, протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку. Згідно з п. 57.3 ст. 57 Кодексу, в разі визначення грошового зобов'язання контролюючим органом за підставами, зазначеними у пп. 54.3.1 – 54.3.6 п. 54.3 ст. 54 цього Кодексу, платник податків зобов'язаний сплатити нараховану суму грошового зобов'язання протягом 10 календарних днів, що настають за днем отримання податкового повідомлення-рішення, крім випадків, коли протягом такого строку такий платник податків розпочинає процедуру оскарження рішення контролюючого органу. Відповідно до абз. 2 зазначеного пункту, в разі оскарження рішення контролюючого органу про нараховану суму грошового зобов'язання платник податків зобов'язаний самостійно погасити узгоджену суму, а також пеню та штрафні санкції за їх наявності протягом 10 календарних днів, що настають за днем такого узгодження [3].

При цьому, згідно з пп. 14.1.175 п. 14.1 ст. 14 Кодексу, не сплачена платником податків у встановлений строк сума узгодженого грошового зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), а також пеня, нарахована на суму такого грошового зобов'язання, стають податковим боргом. Передбачений ч. 2 ст. 183³ КАС України строк у 24 години, протягом яких податковий орган у разі збільшення податкового боргу після надсилання податкової вимоги має право звернутися з відповідним поданням, слід обчислювати з нуля годин дня, що настає за останнім днем сплати суми податкового зобов'язання, визначеного за правилами ст. 57 Кодексу.

Виходячи з викладеного, суд повинен вимагати в заявника докази, що підтверджують факт і час виникнення обставин, які зумовили звернення з таким поданням. Якщо розмір податкового боргу збільшився після надсилання податкової вимоги, то податковий орган не повинен надсилати нову податкову вимогу незалежно від того, з якого саме податку збільшився податковий борг – із того, що зазначений у податковій вимозі, чи з іншого. При цьому заявник (позивач) не повинен подавати до суду доказів, що підтверджують надсилання повторних податкових вимог у разі, якщо податковий борг збільшився після надсилання податкової вимоги.

Водночас пп. 60.1.1 п. 60.1 ст. 60 Податкового кодексу України визначено, що податкова вимога вважається відкликаною у разі, якщо сума податкового боргу була погашена самостійно платником податків або органом стягнення [3]. Тому разом із погашенням суми податкового боргу раніше надіслана платникові податків податкова вимога є відкликаною,

а тому не може бути підставою для вжиття заходів із примусового стягнення податкового боргу.

IV. Висновки

Таким чином, якщо платником податків податковий борг був погашений, а через деякий час виник знову, органу державної податкової служби слід направити (вручити) йому нову податкову вимогу виходячи з виникнення нового грошового зобов'язання. Строк у 60 календарних днів для звернення до суду з поданням у порядку ст. 183 КАС України починає свій перебіг знову з моменту надсилання (вручення) нової податкової вимоги платнику податків. У разі розбіжностей між сумою податкового боргу в поданні та у податковій вимозі суди повинні ретельно з'ясовувати обставини збільшення такого податкового боргу. При цьому слід урахувати зміст заперечень платника податків. Якщо матеріалів у справі недостатньо для висновків щодо безспірності суми податкового боргу, суд на підставі п. 2 ч. 4 ст. 183 КАС України відмовляє у прийнятті подання, а відкрите провадження у справі закриває на підставі п. 1 ч. 1 ст. 157 КАС України,

роз'яснивши заявнику, що відповідні вимоги підлягають розгляду в адміністративних судах, але в загальному порядку позовного провадження. Також орган державної податкової служби має право звернутися до суду на загальних підставах у порядку позовного провадження у разі, якщо суд своєю ухвалою відмовив у прийнятті подання в порядку ст. 183 КАС України.

Список використаної літератури

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон від 06.07.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Податковий кодекс України : Закон від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Лист Вищого адміністративного суду України від 12.04.2012 р. № 1044/11/13-12.
5. Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 02.02.2011 р. №149/11/13-11.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2014.

Кальян К.В. К вопросу о содержании налоговых процедур взыскания средств по налоговому долгу

В статье освещены основные нормы законодательства по урегулированию налоговых споров, основания их возникновения, полномочия органов государственной налоговой службы во время налоговых споров и механизм налоговых процедур взыскания средств по налоговому долгу.

Ключевые слова: налоговый спор, налоговый долг, налоговое требование.

Kalyan K. On the content procedures tax recoveries on tax debt

The article highlights the basic rules of law on the settlement of tax disputes, the grounds of their origin, the powers of the State Tax Service during tax disputes and tax mechanism procedures recoveries on tax debt. Rise to tax disputes is the use of terms appeal to the Administrative Court in cases arising from fiscal relations in the sphere of tax debt.

Article 19 of the Constitution of Ukraine stipulates that public authorities and local governments and their officials are obliged to act only on the basis and within the limits and in the manner envisaged by the Constitution and laws of Ukraine. Neither the Code nor the State Tax Administration of Ukraine of 24 December 2010 № 1037 "On approval of the direction of the State Tax Service Tax compliance taxpayers do not contain provisions to re- send the taxpayer claims a tax increase if the tax debt. Therefore the state tax service has no authority to re- send the request tax taxpayers in case of increasing the tax debt. If the tax debt, the requested funds for the recovery of the tax debt is greater than the sum of the tax debt, the tax specified in the requirement, which was sent to the taxpayer, the state tax service must provide the court with documentary evidence that the tax debt increased after sending (delivery) to the taxpayer of the tax claim.

If the tax debt increased after sending tax requirements, the tax authority shall send a new tax requirement no matter from which it grew tax tax debt - from that specified in the tax requirement or the other. In this case, the applicant (petitioner) shall not apply to the court evidence to support the sending of repeated tax requirements if the tax debt increased after sending tax requirements.

Thus, if the taxpayer the tax debt was paid off, and after a while there was again a state tax authority should be sent to (give) him a new tax based on the requirement of a new liability.

Key words: tax controversy, tax debt, tax requirement.

УДК 347.73

О.О. Коваль

аспірант
Класичний приватний університет**ДО ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ
ЩОДО ПОРЯДКУ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО,
ВІДМІННЕ ВІД ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ, В УКРАЇНІ**

У статті досліджено сучасний порядок справляння податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, в Україні. Проаналізовано зарубіжний досвід справляння податку на нерухоме майно. Доведено необхідність зміни підходів до оподаткування нерухомого майна в Україні шляхом внесення поправок до Податкового кодексу України в частині зміни окремих елементів податку: об'єкта оподаткування; податкових пільг; порядку обчислення податку.

Ключові слова: податок на нерухоме майно, об'єкт оподаткування, податкові пільги, нерухоме майно, житлова нерухомість.

I. Вступ

Одним з пріоритетних напрямів розвитку податкового законодавства є вдосконалення механізму оподаткування нерухомого майна з урахуванням світового та європейського досвіду правового регулювання цього питання. Такі властивості нерухомості, як візуальна наочність, постійність місцезнаходження, тривалість існування, необхідність державної реєстрації, роблять її зручним об'єктом оподаткування, а введення податку на нерухомість має стимулювати її власника до найбільш ефективного використання майна, запобігатиме накопиченню майнових об'єктів окремими власниками. За таких обставин надходження від податку на нерухоме майно можуть стати одним із стабільних джерел наповнення дохідної частини місцевих бюджетів [1].

Податок на нерухомість має особливе значення і з огляду на комплекс соціально-економічних проблем. З точки зору принципів соціальної справедливості, необхідність його запровадження полягає в тому, що він дає змогу нівелювати значний рівень диференціації доходів і їх нагромадження в руках окремих осіб. Проте справляння податку на нерухомість на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України потребує надзвичайно виважених підходів до формування його правового механізму. В іншому разі можуть виникнути непередбачувані наслідки як для держави в цілому, так і для окремих юридичних і фізичних осіб [2, с. 15].

Отже, для ефективного функціонування механізму оподаткування нерухомого майна, а в його складі податкових методів та інструментів, необхідним є їх організаційне та нормативно-правове забезпечення, яке на сьогодні здійснюється Податковим кодексом України. Проте не всі складові механізму оподаткування нерухомого майна є чітко обґрунтованими,

деякі важливі питання взагалі не прописані й потребують уточнення.

Окремі аспекти оподаткування нерухомого майна висвітлювали у своїх дослідженнях М.П. Кучерявенко, І.Є. Криницький, А.С. Кравчун та ін. При цьому необхідно зазначити, що зараз у вітчизняній науці фінансового права відсутні комплексні наукові дослідження нерухомого майна як об'єкта оподаткування.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження сучасного порядку справляння податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки в Україні.

III. Результати

Одним з найважливіших питань, що має вагомое значення для економічного розвитку України, адаптації національного законодавства до європейських стандартів, є введення податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Цей податок здатний виконати функцію компенсаційного податку та стати додатковим джерелом збільшення надходжень до місцевих бюджетів. Крім того, податок на нерухоме майно потрібен для стимулювання розвитку нового будівництва, ремонту аварійних будівель і споруд, вирішення питання щодо подальшої експлуатації чи зносу не використовуваної нерухомості, економічного розвитку країни [3, с. 116].

Ми наполягаємо на формулюванні назви цього податку – податок на нерухоме майно, що принципово змінить закладені підходи до його справляння в ст. 265 ПК України, яка має назву “Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки”.

Проте слід заострити увагу на нормах ст. 181 ЦК України, де наголошено, що до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Проте ч. 2 цієї статті конкретизує, що режим нерухомої

речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації [4]. Але автор у власних пропозиціях не вважає доцільним віднесення до об'єкта оподаткування податком на нерухоме майно цих об'єктів. Для цього доцільно внести зміни до ст. 14 ПК України, яка дає визначення основних понять, що вживаються в Кодексі, шляхом доповнення пп. 14.1.269 в такій редакції:

14.1.269. Нерухомим майном для цілей оподаткування податком на нерухоме майно вважається земля і постійно розташовані на ній будівлі та споруди.

Так, відповідно до пп. 265.2.1 п. 265.2 ст. 265 ПК України, об'єктом оподаткування цим податком є об'єкт житлової нерухомості, в тому числі його частка [5]. Проте основним критерієм віднесення майна до нерухомості є його нерозривний зв'язок із земельною ділянкою, що підтверджено аналізом змісту Державного класифікатора будівель та споруд ДК 018-2000, в якому зазначено, що житлові будинки належать до будівель. Будівлі – це споруди, що складаються з несучих та огорожувальних або сполучених (несуче-огорожувальних) конструкцій, які утворюють наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення устаткування, тварин, рослин, а також предметів. Проте споруди – це будівельні системи, які створені з будівельних матеріалів, напівфабрикатів, устаткування та обладнання в результаті виконання різних будівельно-монтажних робіт та пов'язані із землею [6].

У наукових колах були дискусії з приводу оподаткування сукупним податком на нерухоме майно. Так, І.Є. Криницький пропонував визначати як об'єкт оподаткування податком на нерухомість єдиний комплекс, що складається із землі та розташованих на ній і тісно пов'язаних з нею будівель, будов, споруд [7, с. 123], що ми цілком підтримуємо.

Аналіз законодавства розвинутих країн світу дає підстави стверджувати про наявність механізму оподаткування податком на нерухомість саме сукупним податком, що передбачає оподаткування земельної ділянки та будівель, на них розташованих. Так, в Іспанії об'єктом оподаткування податком на нерухомість є земельні ділянки та будівлі в межах муніципального округу [8, с. 146]. У Великобританії об'єктом оподаткування податком на майно теж є землі, житлові будинки, а також комерційна нерухомість [8, с. 190]. До того ж, встановлено єдиний податок на майно, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. У США податком на нерухомість також обкладається земля і пристосування, зведені з

метою її поліпшення [8, с. 98]. Єдиний податок на нерухоме майно існує в Канаді в усіх провінціях на місцевому рівні й ґрунтується на вартості нерухомості, оцінювання якої проводиться щороку. Місцеві органи влади планують ставку податку на нерухомість, виходячи з передбачуваних бюджетних витрат і наявної бази оподаткування [16].

В Україні були спроби введення єдиного податку на нерухоме майно. Так, ще 23 червня 1998 р. народний депутат України В.П. Пустовойтенко зареєстрував проект Закону України "Про податок на нерухоме майно (нерухомість)". За його пропозицією, податок на нерухомість мав бути сумою нарахованих податків на землю, будівлі і споруди [9]. У грудні 1999 р. народний депутат України П.В. Мельник подав на реєстрацію проект Закону України "Про податок на нерухомість". На його думку, платниками цього податку повинні бути власники земельних ділянок, землекористувачі, у тому числі орендарі; а також власники будівель і споруд та їх орендарі. Об'єктами оподаткування мали бути: земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні, будівлі та споруди [10]. Протягом декількох років питання оподаткування нерухомого майна не викликало зацікавленості з боку законодавців, і лише у 2005 р. підтримали ініціативу попередників та запропонували проект Закону України "Про податок на нерухоме майно (нерухомість)" народні депутати України П.М. Симоненко та І.В. Алексєєв. Податок на нерухомість вони також пропонували розраховувати як суму нарахованих податків на землю, будівлю і споруди, а об'єктом оподаткування мали бути: земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні, будівлі, в тому числі й незавершене будівництво [11]. Проте жодний із цих законопроектів так і не було взято за основу під час розробки пропозицій щодо справляння податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, які б знайшли своє відображення в чинному Податковому кодексі України.

Як бачимо, питання введення сукупного податку на нерухомість викликало зацікавленість як з боку політичних діячів, так і у наукових колах, що ще раз підтверджує його актуальність та дає підстави ставити під сумнів правомірність сучасного механізму справляння податку на нерухоме майно, який передбачає відмежування від земельної ділянки. Тому ми пропонуємо змінити підходи до оподаткування нерухомого майна в Україні шляхом внесення змін до Податкового кодексу України, зокрема змінити редакцію ст. 265. Так, рекомендуємо сформулювати назву цієї статті таким чином: "Податок на нерухоме майно". Така пропозиція, звичайно, приведе до зміни окремих елементів податку: об'єкта оподаткування, бази оподаткування, порядку обчислення податку тощо.

Доцільно викласти п. 265.2 ПК України в такій редакції:

265.2. Об'єкт оподаткування

265.2.1. Об'єктом оподаткування є об'єкт нерухомого майна, в тому числі його частка, що перебуває у власності або на умовах постійного користування платника податку: земля і постійно розташовані на ній будівлі та споруди.

До об'єкта оподаткування, скориставшись досвідом нормотворчої діяльності народних депутатів (В.П. Пустовойтенка, П.В. Мельника, П.М. Симоненка та І.В. Алексєєва), пропонуємо віднести землю й постійно розташовані на ній будівлі та споруди.

Разом з тим, доцільно переглянути механізм оподаткування податком на нерухоме майно в контексті віднесення до об'єкта оподаткування не лише житлової нерухомості, але й нежитлових приміщень. Такі висновки можна зробити, аналізуючи досвід інших країн світу. Так, у Великобританії податок на майно стягується з власників або орендарів нерухомого майна: землі, житлових будинків, магазинів, установ, заводів і фабрик [8, с. 190]. У Канаді податком на нерухомість, окрім житлової нерухомості, оподатковуються промислове майно, трубопроводи, будь-яке майно комерційних організацій [12, с. 35]. В Італії власники "діючих промислових й житлових будівель", "споруджуваних площ" повинні сплачувати комунальний податок на нерухомість (ICI). Під "діючої нерухомістю" слід розуміти промислові і житлові будівлі та споруди, занесені до міського будівельного кадастру з прилеглою до них службовою площею [8, с. 160].

Тому запропонована нами редакція п. 265.2 ст. 265 ПК України передбачає оподаткування податком на нерухоме майно не тільки житлової нерухомості, а й комерційної. Разом з тим, з урахуванням наданих пропозицій, пропонуємо переглянути перелік об'єктів, що не будуть оподатковуватись цим податком, та викласти пп. 265.2.2 п. 265.2 ст. 265 ПК України в такій редакції:

265.2.2. Не є об'єктом оподаткування:

а) об'єкти нерухомого майна, які перебувають у власності держави або територіальних громад (їх спільній власності);

б) об'єкти нерухомого майна, які розташовані в зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, визначені законом, у тому числі їх частки;

в) будівлі дитячих будинків сімейного типу;

г) садовий або дачний будинок, але не більше одного такого об'єкта на одного платника податку (фізичну особу);

ґ) об'єкти нерухомого майна, в тому числі їх частки, що належать фізичним особам, які відповідно до закону мають статус багатодітних або прийомних, або малозабезпечених сімей, опікунів, піклувальників ді-

тей, але не більше одного такого об'єкта на сім'ю, опікуна, піклувальника;

д) гуртожитки державної та комунальної форми власності;

е) об'єкти нерухомого майна, в тому числі їх частки, що належать дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, та особам з їх числа, визнаним такими відповідно до закону, дітям-інвалідам, які виховуються самотніми матерями (батьками), але не більше одного такого об'єкта на дитину;

є) об'єкти нерухомого майна, в тому числі їх частки, що належать фізичним особам, які є ветеранами війни та особам, на яких поширюється дія Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту";

ж) об'єкти нерухомого майна, в тому числі їх частки, що належать фізичним особам, визнаним законом особами, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

з) об'єкти нерухомого майна, в тому числі їх частки, що належать фізичним особам – інвалідам першої чи другої групи, інвалідам з дитинства;

и) об'єкти незавершеного будівництва;

к) об'єкти нерухомого майна, що належать санаторно-курортним та оздоровчим закладам України, у тому числі дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади України державної та комунальної форми власності;

л) об'єкти нерухомого майна, що належать релігійним організаціям України, статуту (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, земельні ділянки і постійно розташовані на них будівлі та споруди, що надані їм для забезпечення їх діяльності, а також благодійним організаціям, створеним відповідно до закону, діяльність яких не передбачає одержання прибутків;

м) об'єкти нерухомого майна, що належать громадським організаціям інвалідів України, підприємства й організації, які засновані громадськими організаціями інвалідів та спілками громадських організацій інвалідів і є їх повною власністю, де протягом попереднього календарного року середньо-облікова кількість інвалідів, які мають там основне місце роботи, становила не менш ніж 50 відсотків чисельності штатних працівників облікового складу за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становив протягом року не менше ніж 25% суми загальних витрат на оплату праці;

н) об'єкти нерухомого майна, що належать закладам культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, фізичної культури та спорту, які повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів, а також дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади незалежно від форм власності і джерел фінансування;

о) об'єкти нерухомого майна, що належать суб'єктам господарювання, які засто-

совують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності.

Наші пропозиції розраховані на підтримку платників податків – власників об'єктів соціальної інфраструктури та соціально незахищених верств населення, а саме осіб, що мають статус: ветеранів війни, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи, багатодітних родин, осіб, які мають інвалідність або виховують дитину-інваліда. Такий підхід є більш раціональним і соціально справедливим, оскільки податковий тягар перекладено на більш заможних громадян.

Проте, на наш погляд, доцільно переглянути й пільги зі сплати податку, спрямовуючи їх надання на менш забезпечених платників. На сьогодні передбачено зменшення бази оподаткування об'єкта житлової нерухомості, що перебуває у власності фізичної особи-платника податків, на 120 м² для квартири і на 250 м² – для житлового будинку, тобто власники квартир житловою площею до 120 м² і житлових будинків – до 250 м² фактично звільняються від сплати податку на нерухомість. До того ж цей поріг застосовується незалежно від місця знаходження такої нерухомості (у регіоні, міській чи сільській місцевості). Зазначені пільги не мають економічного обґрунтування. Отже, за якісними та технічними характеристиками квартири житловою площею 120 м² є просторим чотири- або п'ятикімнатним помешканням, ринкова вартість якого в Києві (на 1 січня 2014 р.) залежно від району може становити від 1512 дол. США за 1 м² (у Деснянському районі), до 2923 дол. США за 1 м² (у Печерському районі). В обласних центрах вартість житла на вторинному ринку становить: в Одесі – 1514 дол. США, у Дніпропетровську – 1208 дол. США, в Донецьку – 1190 дол. США, у Харкові – 1100 дол. США за 1 м² [13]. Аналогічна ситуація з приватними будинками. Так, вартість 1 м² житлового будинку у м. Києві в середньому на 1 січня 2014 р. становить 1243 дол. США [13]. Купити аналогічну нерухомість можуть лише достатньо заможні споживачі.

Виникає ситуація, що в разі надання таких пільг практично не буде спостерігатися поповнення місцевих бюджетів. Хоча аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що податок на нерухоме майно існує приблизно в 130 країнах світу. У більшості країн надходження від цього податку становлять від 1% до 3% від загальних податкових надходжень на всіх рівнях структур влади. На початку 1990-х рр. у США ця цифра становила близько 9,15%, в деяких інших англomовних країнах вона так само велика (Великобританія – 10,43%, Німеччина – 1,06%, Нідерланди – 1,81%, Франція – 2,17%, Японія – 5,7%). Оскільки в більшості зарубіжних країн цей податок є місцевим, надходження від нього становлять основну статтю доходів бю-

джетів місцевих органів влади. Наприклад, у деяких штатах Австралії надходження від цього податку становлять понад 90% місцевого бюджету, в США – до 75% (у Нью-Йорку – 40% власних доходів бюджету), у Канаді – до 80% [14].

Без сумніву, справляння податку на нерухоме майно в Україні є важливим, але необхідно врегулювати його правовий механізм, зокрема вдосконалити порядок надання податкових пільг. Пропонуємо податкові пільги застосовувати не до податкової бази (як це передбачено сьогодні в п. 265.4 ст. 265 ПК України), а шляхом виключення з об'єкта оподаткування окремих його елементів. У ст. 66 Житлового кодексу УРСР наголошено, що нормою загальної площі, з якої повинна справлятися плата за користування житлом, прийнято вважати 21 м² на одну особу [15]. Пропонуємо це обмеження застосовувати для надання податкової пільги: якщо на кожну особу, що мешкає у житловому будинку або квартирі, припадає менше ніж 21 м² загальної площі такого платника звільняти від податкового обов'язку зі сплати податку на нерухоме майно.

У зв'язку із цим наводимо пропозиції щодо редакції п. 265.4 ст. 265 ПК України.

265.4. Пільги зі сплати податку.

265.4.1. Податок обчислюється з урахуванням вимог ст. 66 Житлового кодексу України, якщо загальна площа будівлі, призначеної для проживання або перебування в ній людей, менше ніж 21 м² у розрахунку на одну особу, що мешкає у такій будівлі, – платник податку – фізична особа звільняється від сплати податку.

Пільги зі сплати податку не надаються на об'єкти оподаткування, що використовуються їх власниками (користувачами) з метою одержання доходів (здаються в оренду, лізинг, використовуються у підприємницькій діяльності).

265.4.2. Міські, селищні та сільські ради можуть встановлювати додаткові пільги з податку, що сплачується на відповідній території з об'єктів нерухомого майна.

Органи місцевого самоврядування до 1 лютого поточного року подають до відповідного контролюючого органу за місцезнаходженням об'єкта нерухомого майна відомості стосовно пільг, наданих ними.

IV. Висновки

Встановлено, що нормативно-правова база зі справляння податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, в Україні потребує суттєвого вдосконалення. Дослідження аналізу законодавства розвинутих країн світу та країн СНД дає підстави стверджувати про можливість введення в Україні оподаткування сукупним податком на нерухоме майно. Запропоновано нову редакцію п. 265.2. ПК України "Об'єкт оподаткування", де як останній запропоновано вважа-

ти землю і постійно розташовані на ній будівлі та споруди. Рекомендовано віднесення до об'єкта оподаткування не лише житлової нерухомості, а й нежитлових приміщень.

У новій редакції запропоновано викласти перелік об'єктів, що не будуть обкладатися податком на нерухоме майно. Наші пропозиції розраховані на підтримку платників податків – власників об'єктів соціальної інфраструктури та соціально незахищених верств населення.

Доведено нежиттєздатність податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, у разі застосування податкових пільг залежно від житлової площі об'єкта житлової нерухомості. Рекомендовано для вирішення питання надання податкових пільг урахувати норми ст. 66 Житлового кодексу УРСР та звільнити від обов'язку справляння податку на нерухоме майно платників податку, що мають у власності житлову нерухомість загальною площею 21 м² на одну особу.

Список використаної літератури

1. Кравчун А.С. Податковий кодекс як важливий крок на шляху реформування податкової системи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law-property.in.ua/articles/56-kravchun-as-tax-code-as-an-important-step-towards-reform-tax-system-of-ukraine.html>.
2. Мельник П.В. Податкова система та механізми її реалізації у перехідній економіці : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.04.01 / П.В. Мельник. – К., 2001. – 32 с.
3. Покатаєва О.В. Теоретичні засади правового регулювання справляння загальнодержавних податків та зборів в Україні / О.В. Покатаєва. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 300 с.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
6. Державний класифікатор будівель та споруд ДК 018-2000 [Електронний ресурс] : наказ Держстандарту України від 17.08.2000 р. № 507. – Режим доступу: http://budstandart.ua/read/document_body/id/3095423.
7. Криницький І.Є. Правове регулювання оподаткування майна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І.Є. Криницький. – Х., 2001. – 20 с.
8. Попова Л.В. Налоговые системы зарубежных стран : учеб.-метод. пособ. / Л.В. Попова, И.А. Дрожжина, Б.Г. Маслов. – М. : Дело и Сервис, 2008. – 368 с.
9. Про податок на нерухоме майно (нерухомість) : проект Закону України від 23.06.1998 р. № 1054-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=4130.
10. Про податок на нерухомість [Електронний ресурс] : проект Закону України від 09.12.1999 р. № 1054-3. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=7180.
11. Про податок на нерухоме майно (нерухомість) : проект Закону України від 26.09.2005 р. № 3359-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25550.
12. Деловая Канада [Электронный ресурс]. – М., 2009. – Т. 15–18. – 457 с. – Режим доступа: <http://polpred.com/?ns=2&detail=36>.
13. Продажа квартир на вторичном рынке (реальная сделка) [Электронный ресурс] : официальный сайт Консалтинговой компании SV Development. – Режим доступа: <http://www.svdevelopment.com/ua/web/>.
14. Колодина И. За имущество придется заплатить по западному сценарию [Электронный ресурс] / И. Колодина. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/bussines/rinky/707.shtm>.
15. Житловий кодекс Української РСР від 30.06.1983 р. № 5464-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>.
16. Покологна О.В. Податок на нерухомість в Україні [Електронний ресурс] / О.В. Покологна. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1744>.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2014.

Коваль А.А. К вопросу совершенствования нормативно-правовой базы о порядке взимания налога на недвижимое имущество, отличное от земельного участка, в Украине

В статье исследован современный порядок взимания налога на недвижимое имущество, отличное от земельного участка, в Украине. Проанализирован зарубежный опыт взимания налога на недвижимое имущество. Доказана необходимость изменения подходов к налогообложению недвижимого имущества в Украине путем внесения поправок в Налоговый кодекс Украины в части изменения отдельных элементов налога: объекта налогообложения; налоговых льгот; порядка расчета налога.

Ключевые слова: налог на недвижимое имущество, объект налогообложения, налоговые льготы, недвижимость, жилая недвижимость.

Koval O. The issue improving the legal framework for tax payments on real property, other than land in Ukraine

This paper investigates the current procedure for collecting the tax on real property other than land in Ukraine. Analysis of foreign experience levying property tax, highlighted the basic principles of taxation of such property. The necessity of changing approaches to the taxation of real estate in Ukraine through amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the introduction of taxation mechanism combined property taxes, which will provide for the taxation of land and buildings that are on it. Established that such suggestions will change some elements of tax: subject composition taxpayers taxable, tax rates, tax calculation procedure.

A mechanism of taxation of real property in the context of referring to the object of taxation is not only residential property but not residential. However, taking into account the suggestions provided by the proposed browse sites that are not taxed by this tax. Proposals designed to support the taxpayers – the owners of social infrastructure and social vulnerable groups such as persons with status: war veterans, victims of the Chernobyl disaster, large families, those with disabilities or raising a disabled child. It was determined that this approach is more efficient and socially equitable for the tax burden will be translated into more affluent citizens.

Key words: property tax, the object of taxation, tax incentives, real estate, residential real estate.

О.В. Покатаєва

доктор юридичних наук, професор

Є.Є. Головка

Класичний приватний університет

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКУ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО В УКРАЇНІ

Досліджено сутність правового регулювання оподаткування нерухомого майна, особливості механізму оподаткування нерухомості у зв'язку з набранням чинності відповідними положеннями Податкового кодексу України. Особливу увагу приділено проблемам оподаткування нерухомого майна, суперечностям понятійного апарату, питанню практики встановлення площі як бази оподаткування. Розглянуто напрями адаптації світового досвіду оподаткування нерухомості до українських реалій.

Ключові слова: майнові податки, об'єкт оподаткування, податкова база, оцінка нерухомості, податкова ставка, пільги.

I. Вступ

Проблема побудови ефективної податкової системи – одна з найактуальніших під час виходу країни з фінансової кризи. Створення законодавчої бази у сфері оподаткування має відображати традиції існуючої податкової системи та відповідати світовим тенденціям розвитку податкових систем, а податкова політика держави має бути спрямована на побудову збалансованого співвідношення фіскальної і стимулювальної функцій податків.

Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу одним із пріоритетних завдань визначено адаптацію законодавства України до європейської спільноти [3], яка полягає у зближенні з сучасною європейською системою права, і прийняття Податкового кодексу України [5] є важливим кроком у цьому напрямі. З прийняттям кодексу суттєвих змін зазнало оподаткування майна.

Оподаткування нерухомого майна має тривалу історію, проте з кожним роком проблем побудови ефективної системи оподаткування нерухомості не стає менше. Механізм майнового оподаткування постійно вдосконалюється, зокрема реформування системи оподаткування нерухомого майна відбувається у США, Великобританії, Росії [7, с. 294; 8, с. 122].

В Україні питання майнового оподаткування в контексті складу і структури податкової системи розглянуто в працях учених-економістів: В. Вишневського, С. Герчаківського, В. Загорського, О. Кириленко, В. Кравченка, І. Луїної, В. Піхоцького, О. Піхоцької, А. Соколовської, Л. Тарангул, Н. Фролової, В. Чекіної, Л. Чубук, а також у публікаціях учених-юристів: С. Кадькаленко, М. Кучерявенко, П. Пацурківського.

Науковці обґрунтовують сутність майнового оподаткування, його проблеми та перспективи вдосконалення, аналізують особливості механізму справляння окремих податків на нерухоме майно, становлення оподаткування нерухомого майна в Україні тощо. Значну увагу приділено питанням методології формування податку на нерухомість і визначенню його ролі у стабілізації фінансової системи України.

Однак, попри високий науковий рівень наявних досліджень, в економічній літературі недостатньо повно розкрито сутність правового регулювання оподаткування нерухомості, питання, що характеризують проблеми формування механізму оподаткування нерухомого майна, а також напрями вдосконалення вітчизняної системи оподаткування в контексті адаптації податкової системи до світового досвіду.

II. Постановка завдання

Мета статті – уточнення сутності правового регулювання та механізму оподаткування нерухомості, вивчення шляхів адаптації світового досвіду оподаткування нерухомого майна до вітчизняних реалій.

III. Результати

За умов сучасної політико-економічної ситуації в Україні істотна частина фінансових потоків юридичних та фізичних осіб не підпадає під оподаткування, тому вітчизняні прибуткові податки не повністю відповідають головному принципу податкової системи – платоспроможності. Саме тому нерухоме майно може виконувати функцію альтернативного вимірювача платоспроможності [11, с. 45].

Правове регулювання оподаткування нерухомості в більшості країн охоплює:

- створення правової бази та регламентуючих положень, що регулюють процес оподаткування;
- регламентування та управління системою податків на нерухомість на основі певних принципів;

- законодавче визначення понятійного апарату та сукупності процедур, пов'язаних з визначенням типу нерухомості, яка підлягає оподаткуванню;
- повноваження щодо встановлення системи оподаткування нерухомості;
- типи, види податків з нерухомості;
- визначення видів нерухомого майна;
- визначення податкової бази;
- визначення тих, хто має права власності на нерухомість, яка буде оподатковуватися (суб'єкти оподаткування);
- визначення об'єктів оподаткування;
- формування бази для оцінки майна з метою оподаткування;
- закріплення методів визначення вартості з метою оподаткування;
- встановлення податкових ставок;
- визначення тих, хто звільняється або може звільнитися від оподаткування (пільгових категорій);
- регламентування рівня централізації податкових надходжень;
- організацію процедури справляння податків з нерухомості;
- адміністрування податків на нерухомість;
- визначення процедури подання оскаржень;
- регламентування пріоритетності прав на податкові застави;
- інші адміністративні процедури та процеси щодо оподаткування нерухомого майна.

До принципів правового регулювання оподаткування нерухомості належать такі: справедливості оподаткування; зменшення розриву між багатими та бідними; зростання фінансової основи місцевого самоврядування; платоспроможності.

Повноваження щодо встановлення системи оподаткування нерухомості, як правило, належать національним урядам, а рівень державного контролю за функціонуванням системи може відрізнятися [14, с. 23]. Зокрема, у багатьох країнах Європи оподаткування нерухомості визначено національним законодавством та впроваджується центральними органами влади. У США та Канаді окремі штати або провінції регулюють оподаткування нерухомості та здійснюють нагляд за юридичною процедурою оподаткування, тоді як муніципалітети здійснюють щоденне управління системою, яке регламентується законодавством штату (провінції) [13].

Управління системою податків з нерухомого майна відбувається на національному, регіональному та місцевому рівнях. У Європі національна система оподаткування нерухомості діє та управляється центральними органами влади. У деяких країнах (наприклад, Нідерланди та Данія) функціонує податковий симбіоз національних і місцевих органів влади. Більшість національних урядів створює та підтримує кадастрову систему, що містить інформацію, необхідну для ефективного впро-

вадження системи оподаткування нерухомості. Деякі національні уряди розсилають форми податкових декларацій, збирають податки, тим самим зменшуючи відповідні суми, які отримають регіональні або місцеві органи влади.

Податкові оцінювачі – це виборні посадові особи з числа підготовлених професіоналів або незалежних оцінювачів для оцінки нерухомого майна в межах муніципалітету. У деяких муніципалітетах вони виписують рахунки на сплату податків. Проте збір податків часто здійснює окремо обрана або призначена посадова особа. Загальнодержавні, регіональні або місцеві органи влади підтримують базу даних, на основі якої оцінюють вартість нерухомості з метою оподаткування. Кадастрову систему у США мають лише декілька штатів.

Деякі кроки в цьому напрямі зроблено і в Україні. З 1 серпня 2013 р. оцінювати вартість нерухомості можуть лише фахівці із спеціальним свідоцтвом [6].

Ефективне функціонування системи оподаткування нерухомого майна потребує, щоб законодавство, на якому вона побудована, було прозорим. Центральні органи влади уступають свої повноваження місцевим у галузі адміністративного контролю. Адміністрація на національному та місцевому рівнях повинна бути впевнена, що платники податків мають уявлення про принципи оподаткування та механізми і повний доступ до інформації (щоб переконатися у справедливості та правильності оцінки їх нерухомості). У податковій системі кадастри нерухомості мають підтримуватися на регіональному рівні як найбільш ефективному.

Механізм оподаткування нерухомого майна є важливою складовою податковою механізмом держави, що являє собою сукупність організаційно-правових і економічних форм, способів, методів та інструментів організації, регулювання й управління податковими відносинами між державою і платниками податків щодо справляння податків на нерухоме майно до бюджетів різних рівнів [9, с. 5].

На формування та розвиток механізму оподаткування нерухомості впливає багато чинників: економічних (рівень цін на нерухомість і рівень розвитку ринку нерухомого майна, насамперед, його інфраструктури, наявність чи відсутність ефективних методик оцінювання нерухомості з метою оподаткування), соціальних (рівень доходів населення та рівень забезпеченості житлом), культурних (культурні переконання щодо неправомірності оподаткування житла), політичних (незацікавленість народних депутатів як власників дорогого житла в запровадженні податку на нерухоме майно) тощо. Ці чинники необхідно враховувати, адже саме вони впливають на доцільність і рівень оподаткування нерухомого майна.

Механізм оподаткування нерухомого майна містить такі елементи: принципи, функції, цілі та мету функціонування механізму; подат-

ки на нерухоме майно та їх елементи (інструменти механізму); систему управління оподаткуванням (нормативно-правове забезпечення й суб'єкти механізму); методи організації, регулювання та управління податковими відносинами, способи і порядок сплати податків [10, с. 34].

Система оподаткування нерухомого майна в Україні лише формується, відповідно, на стадії формування перебуває і механізм оподаткування нерухомого майна. На сьогодні в Україні функціонує лише механізм оподаткування операцій з нерухомим майном та земельних ділянок, хоча вони також потребують удосконалення, адже плата за землю не повною мірою виконує покладені на неї фискальну і стимулювальну функції, про що свідчать часті випадки відмови від обробітку земельних ділянок. Основним недоліком оподаткування операцій з нерухомим майном є недосконалий механізм оцінювання об'єктів нерухомості, що дає змогу занижувати суми податків.

Офіційно в Україні податок на нерухомість набув чинності лише з 1 січня 2014 р., оскільки багато експертів неодноразово наполягали на необхідності розробки абсолютно нової концепції цього податку, яка б відповідала економічній природі податку на нерухомість і особливостям об'єкта оподаткування. На жаль, жоден із запропонованих законопроектів не був прийнятий і податок на нерухомість набув чинності в частково зміненому Законом України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо об'єктів нерухомості" [1] варіанті.

У положеннях Податкового кодексу України (далі – ПК України) відображено головні принципи побудови оподаткування нерухомого майна: статус місцевого податку; роздільне оподаткування земельних ділянок та нерухомого майна, відмінного від землі; визначення платниками податку як фізичних, так і юридичних осіб; забезпечення інформацією про механізм стягнення податку потенційних платників податку [5]. Проте інші концептуальні положення ст. 265 Розділу XII "Місцеві податки і збори" не відповідають базовим принципам побудови систем майнового оподаткування, мають дискусійний характер і згодом можуть спричинити труднощі щодо адміністрування цього податку.

Незважаючи на численні зміни ПК України протягом останніх двох років, без відповідей залишаються основні проблемні питання. Чому базою оподаткування є квадратний метр житлової площі, а не ринкова, економічно обґрунтована вартість нерухомості, що відповідає економічній суті податку? В основу податку на нерухомість від початку покладено хибний принцип оподаткування нерухомості – виходячи з її форми (метраж), а не економічної вартості. Такий підхід прямо супе-

речить основному принципу податкової системи – справедливості оподаткування.

Визначення об'єктом оподаткування тільки житла ставить у нерівні умови власників житлової та нежитлової нерухомості і створює підґрунтя для ухилення від сплати податку за допомогою маніпулювання організаційно-правовим статусом (переоформлення з "житлового приміщення" в "нежитлове").

Державний реєстр майнових прав на нерухоме майно як джерело інформації для обчислення податковою службою цього податку перебуває у стадії формування.

Визначення базою оподаткування житлової площі об'єкта житлової нерухомості створює труднощі щодо обчислення податкових зобов'язань з об'єктів, які зазнали внутрішніх перепланувань, а по об'єктах, які мають значно більшу площу нежитлових приміщень, ніж житлових, податкові надходження будуть незначними.

Поки ці та деякі інші питання, пов'язані з обчисленням, адмініструванням та сплатою податку на нерухомість, залишаються без відповіді, окреслимо основні особливості цієї податкової новації.

Встановлені кодексом пільги по базі оподаткування (120 м² для квартири і на 250 м² – для житлового будинку) не мають економічного обґрунтування. Квартира 120 м² житлової площі – це просторе чотири- або п'ятикімнатне помешкання, ринкова вартість якого в м. Києві залежно від району може становити від 1,5 до 10 млн грн [14], а в обласних центрах – від 800 тис. грн [15]. Аналогічна ситуація і з приватними будинками. Котедж житловою площею 250 м² – це зазвичай дво- або й триповерховий будинок, ринкова вартість якого у столиці та на її околицях – від 1,9 до 15 млн грн, в обласних центрах – від 1 до 6 млн грн [12, с. 8; 14; 15].

Відкритим залишається питання, чи можливе застосування подібної пільги до кожного із зазначених об'єктів нерухомості, що належать одному платнику податків, чи тільки до одного з них – будинку чи квартири на вибір власника. Згідно з нормами ПК України, таке зменшення надається один раз протягом календарного року (базовий (податковий) звітний період) і застосовується до об'єкта житлової нерухомості за місцем реєстрації платника податку або ж за його вибором до будь-якого іншого об'єкта, що належить йому на правах власності. Таким чином, на нашу думку, пільга застосовуватиметься тільки до одного з об'єктів, що належать власнику, за його вибором (до квартири чи до будинку) і, ймовірно, аналогічно податкова служба застосовуватиме зазначену норму.

Критерії, за якими були розраховані розміри неоподатковуваної житлової площі, є необґрунтованими; не всі населені пункти України мають таку нерухомість, навіть у великих містах до 90% житлової нерухомос-

ті не підпадає під визначення об'єкта оподаткування, тому існує ризик відсутності податкових платежів у зв'язку з відсутністю таких об'єктів оподаткування; при оподаткуванні двох і більше об'єктів житлової нерухомості законом не враховлено санітарну норму загальної площі житла, якщо сукупна площа житла, що є власністю платника податку, становить менше ніж 21 м^2 [2, ст. 3].

За однією ставкою оподаткуванню підлягають житлові будинки та квартири, як у великих містах, так і у віддалених від обласних центрів населених пунктах, де доходи власників житла в кілька разів менші.

Законодавчі новації щодо оцінки нерухомості створюють лише додаткове навантаження на платників податку. Зокрема, після ухвалення у 2013 р. Постанови Кабінету Міністрів України "Про деякі питання оцінки для цілей оподаткування та нарахування і сплати інших обов'язкових платежів" [6] стало очевидним, що новий механізм оцінювання призведе до зосередження оцінювання з метою оподаткування в руках обмеженого кола осіб, унаслідок чого послуги з оцінювання істотно подорожчають, а більшість суб'єктів оціночної діяльності та професійних оцінювачів не отримають доступу до професійної діяльності.

На окрему увагу заслуговує вже згадана проблема життєздатності податку на нерухомість, пов'язана з його обчисленням податковою службою на підставі даних Державного реєстру майнових прав на нерухоме майно, що, як і новий податок, набув чинності з 1 січня 2014 р. і на цей момент ще повноцінно не наповнений. Причиною відсутності в реєстрі інформації про житлову нерухомість, що належить особі, право власності на яку фактично виникло раніше, в цьому випадку можуть стати норми законодавства, що передбачають внесення цієї інформації до реєстру тільки на підставі відповідної заяви такого власника. Законодавство не передбачає обов'язку власника нерухомості звертатися з такою заявою для внесення необхідної інформації до реєстру. У таких випадках податкова служба просто не зможе визначити базу оподаткування та нарахувати податок (як і для житлових "будинків-самобудів" та у випадках незаконних перепланувань у квартирах і будинках).

Існує проблема з понятійним апаратом. Так, дачний будинок, який не є об'єктом оподаткування податком на нерухомість, визначений у кодексі як житловий будинок для використання протягом року з метою позаміського відпочинку. Щоб не платити податок, власник будинку в цьому випадку повинен довести, що його будинок, наприклад, у садовому товаристві, справді є дачним. Виникає проблема перевірки законності будівництва житла, прибудов до житла на приватних земельних ділянках та розрахун-

ку житлової площі нерухомості. Саме складна і тривала процедура офіційного оформлення дозволів на будівництво й перепланування житлових приміщень спричинила велику кількість нелегалізованого житла, багато житлових будинків уважаються непридатними до експлуатації.

Згідно із змінами [1], за новою редакцією ст. 265 ПК України ставки податку визначають окремо для фізичних та юридичних осіб залежно від того, чим є об'єкт житлової нерухомості. Особливу увагу слід звернути на першу невідповідність: пільгу зі сплати податку на нерухомість надають на сумарну кількість квадратних метрів, а податок визначають для квартир і житлових будинків залежно від площі квартир і житлових будинків і незалежно від їх кількості, а для "різних видів об'єктів житлової нерухомості" – залежно від сумарної житлової площі.

Які наслідки це матиме на практиці? Розглянемо приклад: деяка фізична особа є власником двох квартир, житлова площа однієї – 200 м^2 , іншої – 300 м^2 . З огляду на пільгу, ця особа має сплатити податок за 380 м^2 ($200 \text{ м}^2 + 300 \text{ м}^2 - 120 \text{ м}^2$ пільгові).

Однак постає питання, яку ставку податку використовувати, адже для квартири площею до 240 м^2 вона становить не більше ніж 1% (встановлюється рішенням міської чи сільської ради), а для квартири площею понад 240 м^2 – 2,7%.

Як правильно поділити 380 м^2 , за які потрібно сплатити податок? Можливі варіанти: пропорційно площі кожної квартири (обчислити податок за 240 м^2 за ставкою 1%, а за решту – за ставкою 2,7%); сплатити всю суму за ставкою 2,7%. На жаль, відповідей на ці запитання ПК України та Узагальнююча податкова консультація не дають.

Усі проблеми, пов'язані з недосконалістю нового податку, необхідно вирішувати комплексно й відповідально, з урахуванням справедливості оподаткування як одного з основних принципів податкового права, а також економічної суті податку на нерухомість і найбільш ефективної практики регулювання аналогічних податків в інших країнах.

Результати вивчення світового досвіду оподаткування нерухомості [11, с. 43–52; 13] дають підстави стверджувати, що з метою адаптації світової практики до вітчизняних реалій потрібні законодавчі зміни, які будуть ураховувати таке.

При визначенні бази оподаткування повинна використовуватися ринкова вартість об'єктів, що стимулює найбільш раціональне їх використання. За основу може братися орендна вартість або капітальна (акумльована вартість об'єкта на зазначену базову дату). Оцінка житла залежить від віку будівлі об'єкта оподаткування та місцезнаходження, а також доцільно враховувати кількість об'єктів оподаткування у суб'єкта, що сплачує податок.

Некоректним і дискримінаційним є підхід до встановлення ставок залежно від розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законодавством станом на 1 січня звітного року. Отже, при визначенні об'єкта оподаткування та розміру ставки податку в ПК України зовсім не враховано стан самої будівлі, її місце розташування, історична цінність та інші фактори, які б суттєво впливали на розмір оціночної вартості будівлі, яку необхідно використовувати як базу оподаткування. Такий підхід був би більш раціональним і соціально справедливим, оскільки податковий тягар було б перекладено на заможніших громадян, які мають у володінні житло значно вищої якості.

Щодо оподаткування землі, то в Україні вже зроблено певні кроки до вдосконалення законодавства, а саме затверджено "Порядок нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення" [4], в якому вперше проведено диференціацію оцінки земель за їх категоріями для створення оціночної бази. Зокрема, така диференціація охоплює: регіональні та локальні фактори місця розташування кадастрового кварталу; віддаленість від населених пунктів та автомобільних доріг державного значення; середню вартість одного квадратного метра земель населеного пункту; ступінь містобудівної цінності території; ухил поверхні; залягання ґрунтових вод; території оздоровчого призначення тощо.

Стосовно аргументу прибічників квадратних метрів як податкової бази про дорожнечу визначення вартості об'єктів зазначимо, що може застосовуватися масова оцінка на основі використання стандартних процедур розрахунку вартості об'єктів для цілей оподаткування. Це дає змогу оцінити велику кількість об'єктів при відносно невеликих витратах, зробити оподаткування нерухомості максимально справедливим з погляду об'єктивного розподілу податкового навантаження в умовах постійних перетворень на українському ринку нерухомості.

IV. Висновки

Правове регулювання оподаткування нерухомості – сукупність законодавчо визначених дій з обчислення, нарахування, справляння та адміністрування податку на нерухоме майно. Для правового регулювання оподаткування нерухомості характерно поєднання приватноправового та публічно-правового методів регулювання.

Механізм оподаткування нерухомого майна – це сукупність організаційно-правових та економічних форм, способів, методів, інструментів організації, регулювання та управління податковими відносинами між державою і платниками податків щодо справляння податків на нерухоме майно.

Ураховуючи важливість цілей, що досягаються за допомогою механізму оподаткування

нерухомого майна, виникає необхідність побудови і функціонування ефективного механізму оподаткування нерухомості в Україні.

Сучасний механізм оподаткування нерухомого майна в Україні на сьогодні лише формується, а його підсистеми не є ефективними та збалансованими. Недоліком оподаткування нерухомого майна є відсутність всебічного обґрунтування ефективних ставок податку на нерухоме майно, пільг та бази оподаткування. Це створює перешкоди щодо збільшення податкових надходжень від оподаткування нерухомого майна, а також регулювання диференціації рівня життя населення.

Аналіз нормативної бази й наукових публікацій дав можливість виділити пріоритетні питання для подальших досліджень. До них належать науково-теоретичне обґрунтування та розробка методики розрахунку оподаткованої вартості житлової нерухомості з урахуванням терміну експлуатації, місцезнаходження, технічного стану.

Список використаної літератури

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо об'єктів нерухомості : Закон України від 04.07.2013 № 403-VII // Голос України. – 2013. – № 143.
2. Про приватизацію державного житлового фонду : Закон України від 19.06.1992 р. № 2482-XII (із змінами, внесеними згідно із Законами від 4.09.2008 р. № 500-VI, від 8.09.2011 р. № 3716-VI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2482-12/print-1383137713605598>.
3. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98 // Урядовий кур'єр. – 1998. – 18 червня.
4. Про затвердження Порядку нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів) : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 22.08.2013 р. № 508 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 72. – С. 314.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print1390201929013387>.
6. Деякі питання проведення оцінки для цілей оподаткування та нарахування і сплати інших обов'язкових платежів, які справляються відповідно до законодавства : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2013 р. № 231 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 28. – С. 77.
7. Бережна А.Ю. Податок на нерухомість як потенційне джерело формування місцевих бюджетів / А.Ю. Бережна // Нау-

- ковий вісник будівництва. – 2006. – № 35. – С. 294–303.
8. Блонська В.І. Майнове оподаткування як елемент податкових систем в економіках добробуту / В.І. Блонська // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: [зб. наук.-техн. праць]. – Л.: НЛТУУ, 2009. – Вип. 19.4. – С. 122–129.
 9. Бобох Н.М. Механізм оподаткування нерухомого майна як складова податкового механізму держави / Н.М. Бобох // Фінансова система України Серія “Економіка”: [зб. наук. праць]. – Острог: Вид. Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2012. – Вип. 19. – С. 4–7.
 10. Бобох Н.М. Основні чинники впливу на формування в Україні механізму оподаткування нерухомого майна / Н.М. Бобох // Гармонізація оподаткування в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів: [зб. тез міжнар. наук.-практ. конф.]: в 2 ч. – Ірпінь: ДПАУ. Національний університет ДПСУ, 2011. – Ч. 1. – С. 33–35.
 11. Вишневський В.П. Оподаткування нерухомості: теорія та зарубіжний досвід / В.П. Вишневський, В.Д. Чекіна // Фінанси України. – 2007. – № 11. – С. 43–52.
 12. Для галочки. Хто насправді постраждає від податку на нерухомість // Український тиждень. – 2013. – № 4. – С. 8.
 13. Макленнон Б.Н. Оподаткування нерухомості: принципи та практичне використання [Електронний ресурс] / Б.Н. Макленнон, Р.Е. Бонз. – Режим доступу: <http://www.geomatica.kiev.ua/training/PlanValTax/chapter200.html>.
 14. Первое полугодие 2013 г. на рынке недвижимости Киева: итоги, прогнозы и особенности работы в новом законодательном поле [Електронний ресурс] // Агентство нерухомості “Благовіст”. – Режим доступу: <http://blagovist.ua/show/pressrelease.lisp?id=12566>.
 15. Порівняння мінімальних цін на квартири в новобудовах від забудовників [Електронний ресурс] // ТОВ “Інститут Проектування КОМФОРТБУД”. – Режим доступу: <http://comfortbud.ua/analitika/83-analitika-tsin-na-kvartyry-vid-zabudovnykiv-po-zakhidnii-ukraini-ta-m-kyiv-za-zhovten-2013-r>.
 16. Циммерманн Х. Реформа місцевих податків в Україні / Х. Циммерманн // Міста та громади в адміністративно-територіальній реформі в Україні. Міжнародний досвід та практичні пропозиції / М.В. Пітчик, Х. Циммерманн. – К.: Асоц. міст України та громад: Нім. Бюро техн. співробітництва, 2008. – 136 с.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2013

Покатаева О.В., Головка Е.Е. Правовое регулирование налога на недвижимое имущество в Украине

Исследованы сущность правового регулирования налогообложения недвижимого имущества, особенности механизма налогообложения недвижимости в связи с вступлением в силу соответствующих положений Налогового кодекса Украины. Отдельное внимание уделено проблемам налогообложения недвижимого имущества, разногласиям понятийного аппарата, вопросу практики использования площади в качестве базы налогообложения. Рассмотрены направления адаптации мирового опыта налогообложения недвижимости к украинским реалиям.

Ключевые слова: *имущественные налоги, объект налогообложения, налоговая база, оценка недвижимости, налоговая ставка, льготы.*

Pokatayeva O., Golovko E. Legal regulation of the real estate in Ukraine

The essence of the legal regulation of property taxation, especially the mechanism of property taxation in connection with dialedtion into force of the relevant provisions of the Tax Code of Ukraine. We prove that the mechanism of taxation of real estate – is an important part of the state tax mechanism that represents a set of organic nizatsiyno legal and economic forms, methods, techniques and tools of human organization, management and control of fiscal relations between the government and taxpayers about tax collection in real property to the budgets of different levels. We found that the formation and development mechanism taxation of real estate is affected by many factors such as: economic (level of property prices and the extent of the real estate market and especially its so – infrastructure, presence or absence of effective methods of evaluation neruhomos's for tax purposes), social (level of income and the level of occupational safety housing), cultural (cultural beliefs about improperlylytion tax home), political (lack of interest of people's deputies as owners of expensive housing in the introduction of property tax) and Shih et al. Determined that the current mechanism of taxation of real estate in Ukraine on still in the making, and formed its subsystem is not an effective and balanced.

Special attention is paid to problems of taxation of real estate, accompanied contradiction conceptual apparatus, the question of the establishment of the area as a tax base that creates obstacles to increased tax revenues from property taxation, regulation differentiated rentsatsiyyi living standards. We consider the adaptation of global trends tohis do property taxation to the Ukrainian realities.

Key words: *property taxes, object of taxation, tax base, real estate appraisal, tax rate, facilities.*

РОЗУМІННЯ ПОДАТКУ ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ – ПЕРЕДУМОВА МІЦНОЇ ПОБУДОВИ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ

У статті досліджено поняття податку як правової категорії. Проаналізовано розвиток визначення категорії податку, його ознак поряд із розвитком правової науки. Зауважено, що поступово визначення цієї правової категорії включає процесуальний аспект податкових платежів. Особливу увагу приділено юридичній формі, що використовується при встановленні податків.

Ключові слова: податок, ознаки податку, правова категорія, податок як правова категорія.

I. Вступ

Загальноприйнято податки висвітлюють як одну з основних умов існування будь-якої держави на всіх етапах її виникнення й розвитку [2, с. 2]. Так само беззаперечною є теза, що функціонування держави було б неможливим не тільки без адекватного механізму, що відповідає кожному етапу її розвитку, чітко сформульованих завдань та цілей функціонування, але й без потрібного фінансового забезпечення [7, с. 7]. Причому з розвитком суспільства й держави, збільшенням обсягу функцій і виконуваних завдань останньої необхідність у такому фінансовому забезпеченні тільки збільшується. Певною мірою є показовим, що за наявним світовим досвідом на сьогодні понад 70% дохідних джерел бюджету держав становлять надходження саме від справляння податків [2, с. 2].

II. Постановка завдання

Роль податку на сучасному етапі суспільного розвитку далеко не обмежується виконанням лише суто фіскальних завдань – наразі він є значно більш багатоспрямованим явищем, що й зумовлює потребу в приділенні окремої уваги правовому розумінню податку, оскільки визначення податку як правової категорії постійно розвивалось разом із самою правовою наукою.

III. Результати

Відомий дореволюційний російський учений Д. Львов вказував, що під податком слід розуміти обов'язкові для громадян платежі з певної частки свого майна або праці з метою задоволення державних або суспільних потреб [8, с. 285]. Схоже визначення податку пропонував й інший правознавець часів Російської Імперії, професор фінансового права М.М. Алексєєнко: податки є примусовими вирахуваннями з майна підданих на користь держави для покриття загальних державних витрат, що стягуються державою на підставі своєї суверенності, незалежно

від послуг, які отримуються підданими від державних установ [1, с. 76–77]. Його сучасник М.І. Слуцький визначав податок як примусовий збір, що стягує держава з громадян з метою задоволення власних грошових потреб [16, с. 23]. І.Х. Озеров розумів податок як примусовий збір, що підлягає сплаті особами, які перебувають на певній території, для покриття загальних витрат держави [10, с. 222]. Так само й П.І. Тарасов відносив до податків усі постійні та правомірні збори держави з громадян, що використовуються для покриття державних видатків [17, с. 551]. Наведені визначення розкривали податок з матеріального боку – як певний платіж. Такий платіж вже тоді набув своїх класичних ознак: справляння примусово державою, відсутність більш конкретного призначення, ніж задоволення публічних потреб, та індивідуальна безвідплатність.

Утім, використання термінології збору, а також прив'язка податку до ознаки громадянства або підданства ще потребували подальшого вдосконалення. Податки та збори, попри їх спільне коріння та спорідненість, об'єктивно відрізняються як масштабністю їх участі у формуванні дохідних каналів бюджетів, так і наявністю в зборах ознак відплатності, цільового призначення, певної добровільності в сплаті. Щодо зайвості обмеження кола платників податку лише власними громадянами або підданими держави було сформоване досить чітке уявлення ще в позаминулому столітті. Саме це мав на увазі І.І. Янжул, який вказував, що державам недоцільно проводити розрізнення та розподілення щодо податків за ознакою громадянства, а краще і тих, і інших притягувати до податкового обов'язку [21, с. 248–249]. Тим самим підкреслено потребу в однаковості податкового обов'язку як для громадян держави, так і для іноземців або осіб без громадянства.

Приблизно до саме таких саме висновків щодо сутності та змісту податку приходили й іноземні дослідники. Так, відомий італійський фахівець у галузі фінансів Ф. Нітті зазначав, що податком є та частина багат-

ства, яку громадяни примусово віддають державі або місцевим суспільно-правовим органам для задоволення колективних потреб. Німецький учений К.Д.-Г. Рау окреслював податок з погляду додаткового джерела державних доходів, який держава в разі потреби має право отримувати з певної долі приватного майна її громадян [13, с. 277]. Інший німецький правознавець-фінансист Р. Штурм розумів податок як примусовий збір, що стягує держава з окремої особи для покриття витрат, які викликані загальнодержавними потребами, за відсутності жодного стосунку до спеціальної вигоди платника [15, с. 89]. Так, зарубіжні вчені додатково розвинули положення щодо відсутності будь-якої прямої відплатності податків; приділили увагу можливості стягнення податку не тільки на користь держави в цілому, але й з метою задоволення потреб територіальних громад; позначили принципову належність податків до державних (публічних) доходів, а отже, і вказали на зміну форми власності, що в більшості випадків відбувається при сплаті податків.

Подальший розвиток зазначених визначень податків уже за радянських часів дав змогу певною мірою абсолютизувати ознаку переходу власності при сплаті податку. Так, С.Д. Ципкін вважав, що з правової позиції податок означає, насамперед, платіж до бюджету, підкреслюючи, що сплата податку завжди викликає перехід частини коштів із власності окремих платників у власність усієї держави [20, с. 49–53]. У подальшому це визначення розвинув російський учений С.Г. Пепеляєв, який запропонував визначення податку як єдиної законної форми відчуження власності фізичних і юридичних осіб на засадах обов'язковості, індивідуальної безвідплатності, безповоротності, що забезпечена державним примусом, не має характеру покарання або контрибуції, здійснюється з метою забезпечення платоспроможності суб'єктів публічної влади [9, с. 31].

Згодом цю тезу про обов'язкову зміну форми власності при сплаті податків було спростовано. Як вказує М.П. Кучерявенко [7, с. 69], зміни власності не відбувається в умовах, коли платником податку є державне підприємство. Крім того, слід зазначити, що з огляду на наявність місцевих податків та зборів, які надходять до місцевих бюджетів, власником податкових коштів є не тільки держава, як це зазначав С.Д. Ципкін, але й відповідні територіальні громади. Тим не менше останнє зауваження пов'язано не з помилкою радянського вченого, а з об'єктивним станом місцевих фінансів у СРСР [20, с. 9–15], яких у той час фактично не існувало як явища.

Разом із тим, завдяки подібним визначенням поступово розкривався процесуальний аспект податкових платежів. Тому багатьом дефініціям податків пострадянської доби при-

таманне включення елементів, які надають характеристику процедурним питанням існування податків. Наприклад, російська дослідниця Г.В. Петрова пропонує розуміти податок як обов'язковий безвідплатний платіж (внесок), що встановлений законодавством та здійснюється платником у визначеному розмірі й у визначений строк [11, с. 5]. О.М. Горбунова розглядає податок як обов'язковий індивідуальний безвідплатний платіж до бюджетів та до державних цільових, в тому числі позабюджетних фондів, який справляється з платників податків у встановленому законом порядку й розмірах [18, с. 181]. Н.І. Хімічева зазначає, що податками є обов'язкові й за юридичною формою індивідуальні безвідплатні платежі юридичних і фізичних осіб, які встановлені в межах своєї компетенції представницькими органами державної влади та місцевого самоврядування [19, с. 5].

Певним чином закономірно, щоб зазначені визначення, все більше уваги приділяючи увагу процесуальній стороні податкових платежів, одночасно посилювали значення юридичної форми, що використовується при встановленні податків. Причому таку форму не варто обмежувати лише суто формою закону, адже представницькі органи місцевого самоврядування також можуть брати участь у процесі встановлення податків. Це право їм надається відповідно до ст. 143 Конституції України [4] та реалізується відповідно до приписів, закріплених п. 8.3 ст. 8 та п. 10.3 і 10.4 ст. 10 Податкового кодексу України [12].

Проте місцеві ради об'єктивно не можуть видавати нормативно-правові акти у формі закону: відповідно до положень ст. 75 та п. 3 ч. 1 ст. 85 Конституції України [4], прийняття законів є виключною компетенцією Верховної Ради України як вищого представницького та єдиного законодавчого органу в нашій державі. Те саме підкреслено й у Рішенні Конституційного Суду України від 17.10.2002 р. №17-рп/2002 [14]. У цьому рішенні вітчизняний орган конституційної юрисдикції вказує, що визначення Верховної Ради України єдиним органом законодавчої влади означає, що жоден інший орган державної влади не уповноважений приймати закони. Верховна Рада України здійснює законодавчу владу самостійно, без участі інших органів. Тому чинним податковим законодавством України [12] безпосередньо визначено, що місцеві податки та збори встановлюються сільськими, селищними й міськими радами в межах наданих їм повноважень саме у формі відповідних рішень місцевих рад.

З цих позицій певним кроком, що віддаляє від наявної дійсності, є визначення податку, запропоноване М.Ю. Березіним. На думку вченого [3, с. 139], податок являє собою грошовий внесок, що є встановленим

законом, обов'язковим до сплати в бюджет та індивідуально безвідплатним у момент сплати. Але навіть порівняння між собою окремих елементів цього визначення податку дає змогу дійти висновку, що у випадку із місцевими податками юридичний обов'язок із їх сплати до бюджету виникає тільки як сукупність дії двох нормативних приписів: по-перше, припису, визначеного в законі, яким місцевий податок є закріплений; по-друге, припису, визначеного в рішенні місцевої ради, яким цей податок введено у дію.

Крім того, надане вище визначення податку, на нашу думку, доволі опосередковано торкається сучасного змісту податку саме як правової категорії. Як доречно вказує М.П. Кучерявенко [6, с. 127], вирішального значення дефініція податку набуває саме в праві з декількох причин. По-перше, точне визначення й закріплення змісту податку як правової категорії сприяє чіткому та однаково застосуванню норм податкового законодавства. По-друге, саме поняття, визначення податку має бути однією з відправних точок при підготовці законів. По-третє, чітке поняття податку дає змогу об'єктивно сформувати й закріпити обсяг повноважень податкових органів. По-четверте, без точного визначення податку стає неможливою реалізація різних видів юридичної відповідальності.

IV. Висновки

Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що визначення податку без правового акценту не розкриває сутності механізму встановлення та справляння податку. Розуміння такого механізму значно покращило б уявлення про важливість і необхідність податку для існування сучасної правової держави та дало б змогу підвищити рівень правосвідомості як платників податків, так і інших учасників податкових відносин. У свою чергу, це певною мірою допомогло б не тільки збільшити якість реалізації функціонального потенціалу податків, а й стало б важливим чинником безпосереднього втілення суспільного призначення правового регулювання, збагативши соціальну цінність права загалом.

Тому ми приєднуємося до І.І. Кучерова, який визначає податок саме як особливу правову форму [5, с. 39–41]. На думку вченого, податок слід висвітлювати як правову форму покладання на фізичних осіб і на організації заснованого на законі й забезпеченого силою державного примусу обов'язку щодо участі у формуванні публічного фонду грошових коштів (бюджету) для покриття суспільно важливих видатків на умовах індивідуальної безвідплатності та безповоротності [5, с. 41]. Дійсно, орієнтація розуміння податку на правову форму обов'язкової участі осіб у наповненні дохідних каналів бю-

джетів найбільше конкретизує сутність і значення податку, здатна позначити його центральне місце у відносинах оподаткування, побудувати відповідні різновиди податкових режимів (де родовою категорією є податок, а його видами – окремі податкові платежі). Причому правовий режим також здатний співвідноситись як частина й ціле з механізмом правового регулювання, що гармонійно відбувається саме в межах єдиної правової форми.

Список використаної літератури

1. Алексеенко М.М. Репеториум финансового права / М.М. Алексеенко. – Х., 1898. – 498 с.
2. Аминов Г.А. Налог как признак государства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01 / Г.А. Аминов. – М., 2012. – 22 с.
3. Березин М.Ю. Региональные и местные налоги: правовые проблемы и экономические ориентиры / М.Ю. Березин. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 629 с.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
5. Кучеров И.И. Теория налогов и сборов : монография / И.И. Кучеров. – М. : ЗАО "ЮрИнфоР", 2009. – 473 с.
6. Кучерявенко М.П. Податкове право України : підручник / М.П. Кучерявенко. – Х. : Право, 2012. – 528 с.
7. Кучерявенко Н.П. Курс налогового права : в 6 т. / Н.П. Кучерявенко. – Х. : Легас: Право. – Т. 3. – 2005. – 599 с.
8. Львов Д.М. Курс финансового права / Д.М. Львов. – Казань, 1888. – 521 с.
9. Налоговое право : учеб. пособ. / [под ред. С.Г. Пепеляева]. – М. : ФБК-Пресс, 2000. – 601 с.
10. Озеров И.Х. Основы финансовой науки / И.Х. Озеров. – М. : Тип. т-ва И.Д. Сытина, 1908. – 335 с.
11. Петрова Г.В. Налоговое право : учебник для вузов / Г.В. Петрова. – М. : Инфра-М Норма, 1997. – 266 с.
12. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Голос України від 04.12.2010 р. – 2010. – № 229–230.
13. Рау К.Д.-Г. Основные начала финансовой науки / К.Д.-Г. Рау [под ред. и с предисл.: А. Корсак, В. Лебедев]. – СПб. : Тип. Майкова, 1867. – Т. 1–2. – 688 с.
14. Рішення Конституційного Суду України від 17.10.2002 р. № 17-рп/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 44. – С. 190.
15. Селигман Э. Этюды по теории налогообложения / Э. Селигман, Р. Штурм. – СПб. : Правда, 1908. – 200 с.
16. Слуцкий М.И. Популярные лекции по финансовому праву / М.И. Слуцкий. – СПб., 1902. – 205 с.

17. Тарасов П.И. Очерк науки финансового права / П.И. Тарасов. – Ярославль, 1883. – 712 с.
18. Финансовое право : учебник / [под ред. О.Н. Горбуновой]. – М. : Юристъ, 1996. – 400 с.
19. Химичева Н.И. Налоговое право : учебник / Н.И. Химичева. – М. : Изд-во БЕК, 1997. – 336 с.
20. Цыпкин С.Д. Доходы Государственного бюджета СССР. Правовые вопросы / С.Д. Цыпкин. – М., 1973. – 223 с.
21. Янжул И.И. Основные начала финансовой науки: учение о государственных доходах / И.И. Янжул. – СПб., 1890. – 354 с.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2014.

Скоробагач В.И. Понимание налога как правовой категории – предпосылка прочного построения налоговой системы

В статье исследован налог как правовая категория. Проанализировано развитие определения категории налога, его признаков наряду с развитием правовой науки. Отмечено, что постепенно определение этой правовой категории включает процессуальный аспект налоговых платежей. Отдельное внимание уделено юридической форме, используемой при установлении налогов.

Ключевые слова: налог, признаки налога, правовая категория, налог как правовая категория.

Skorobagach V. Understanding the tax as a legal category - strong premise of the tax system

A study of tax as a legal category, the gradual development of the definition of the tax, its features, along with the development of legal science.

The author notes that the functioning of the state would be impossible not only without adequate its mechanism, but without the necessary financial support, while the role of tax at the present stage of social development is not limited to the performance of purely fiscal problems - now it is much more multilevel phenomenon, and determines the need for paying special attention to understanding the legal tax.

Approaches to pre-revolutionary scientists to determine the category of tax shows that they disclose tax on financial side - as a kind of payment. Such payment already received its classic features: charging state force, the lack of a more specific purpose than the satisfaction of public needs and individual gratuitous nature.

Rightly observed that gradually definition of this legal category includes procedural aspects of tax payments as a result, many definitions of post-Soviet era tax inherently incorporate elements that give the characteristic procedural matters existence of taxes. The attention that such definition, more attention is focusing on the procedural side of tax payments, while reinforcing the value of the legal form that is used when setting taxes. Legal form of tax consolidation is not limited to the form of the law, as local governments can also take part in the establishment of taxes.

Analyzing scientific approaches to understanding the tax as a legal category, the author notes that the crucial definition of tax takes it in the right and a prerequisite for a sound of the tax system. Said is particularly notable in the sense that the definition of tax law without the accent does not reveal the nature of the mechanism for establishing and levying the tax.

Understanding this mechanism would be greatly improved understanding of the importance and necessity of the tax for the existence of the modern rule of law and would be able to enhance the level of justice as taxpayers, and other participants in the tax administration. In turn, this will to some extent help to not only increase the quality of the functional capacity of the tax, but would be an important factor in the implementation of the direct public purpose regulation, enriching the social value of law in general.

Key words: tax, tax attributes, legal category, the tax as a legal category.

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ
ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ**

У статті проаналізовано стан правового забезпечення організації платіжної системи в Україні, визначено основні питання захисту інформації при проведенні переказу, запропоновано спеціальні принципи, на яких має будуватися система захисту інформації.

Ключові слова: платіжна система, внутрішньодержавна платіжна система, міжнародна платіжна система, внутрішньобанківська платіжна система, платіжна організація, оверсайт, реконсиляція, інформація, інформаційна безпека, принцип забезпечення цілісності інформації, принцип забезпечення конфіденційності інформації, принцип забезпечення доступу до інформації, принцип відповідальності.

I. Вступ

У сучасних умовах особливої актуальності набувають питання організації грошових розрахунків, що зумовлено значною роллю грошового обігу в забезпеченні розвитку економіки держави. Провідна роль у процесі здійснення суб'єктами переказу коштів і розрахунків відводиться платіжним системам та системам розрахунків, оскільки саме надійні й ефективні платіжні системи забезпечують розрахунки за зобов'язаннями та є запорукою стабільного функціонування фінансової системи й економіки країни загалом. Через платіжні системи проходять значні грошові потоки, тому порушення в роботі цих систем, невиконання одним чи кількома членами, учасниками платіжної системи своїх зобов'язань можуть призвести до системного ризику, негативно вплинути на стабільність фінансової системи країни, підірвати довіру суспільства до грошей. Таким чином, на сьогодні значне місце відведено дослідженню правових засад організації платіжних систем.

Відповідно до законодавства, платіжна система – це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Вказана в законі сукупність елементів не відповідає ознаці достатності складових, що забезпечують цілісність системи, оскільки без таких осіб, заходів, явищ та інструментів, як банкомати, документи (в тому числі електронні) на переказ грошей, електронні засоби телекомунікації та програмне забезпечення програмно-технічних комплексів, за допомогою яких здійснюється переказ грошей, заходи безпеки функціонування платіжної системи, клірингові установи, спеціальний платіжний засіб тощо, сучасна платіжна система позбавлена матері-

ального змісту, а відтак, не може нормально функціонувати. Включення вищеперелічених елементів до складу платіжної системи необхідно визнати обов'язковим, оскільки без урахування їх специфіки неможливі як організаційне моделювання структури будь-якої платіжної системи, так і дійове правове регулювання грошового обігу через прогалини в організації грошової системи [1, с. 353]. На сьогодні актуальним питанням правового забезпечення організації платіжної системи не приділяється достатньої уваги.

II. Постановка завдання

Мета статті – на основі аналізу чинного законодавства з'ясувати стан правового забезпечення організації платіжної системи в Україні; визначити основні питання захисту інформації при проведенні переказу; запропонувати спеціальні принципи, на яких має будуватися система захисту інформації.

III. Результати

За загальним правилом, відповідно до ст. 9 Закону України "Про платіжні системи та переказ грошей в Україні" [2], переказ в Україні може здійснюватися за допомогою внутрішньодержавних платіжних систем, в яких платіжна організація є резидентом, що здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України та міжнародних платіжних систем, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу.

В Україні функціонують платіжні системи, які створені:

- Національним банком – Система електронних платежів (далі – СЕП), яка забезпечує здійснення розрахунків у межах України між банками як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов'язан-

нями банків та інших учасників системи. У СЕП виконуються міжбанківські перекази у файлового режимі та в режимі реального часу. Здійснення банком початкових платежів у файлового режимі є обов'язковим, а в режимі реального часу – за його вибором. Разом з тим учасник системи, який працює в СЕП у файлового режимі, забезпечує приймання платежів у режимі реального часу. У файлового режимі обмін міжбанківськими електронними розрахунковими документами здійснюється шляхом приймання-передавання документів, сформованих у файл; Національна система масових електронних платежів – внутрішньодержавна банківська багатомітентна платіжна система масових платежів, в якій розрахунки за товари та послуги, одержання готівки й інші операції здійснюються з використанням спеціальних платіжних засобів за технологією, що розроблена Національним банком України;

- державними банками та державними установами – платіжні системи державних банків, Державного казначейства України та Українського державного підприємства поштового зв'язку “Укрпошта”;
- установами приватного сектору – внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи банків і небанківських установ.

Платіжна система (крім внутрішньобанківської платіжної системи) діє відповідно до правил, установлених платіжною організацією відповідної платіжної системи. Внутрішньобанківська платіжна система, що являє собою програмно-технічний комплекс з власними засобами захисту інформації, який експлуатується комерційним банком або об'єднанням банків і здійснює розрахунки між установами цього банку (об'єднання), діє відповідно до внутрішніх документів банку. Українські банки широко використовують систему “клієнт – банк”, пропонуючи платіжні послуги своїм клієнтам на базі сучасних технологій. Діяльність платіжної системи має відповідати вимогам законодавства України. Широко використовується система масових платежів за допомогою пластикових карток.

Безперечно, важливим чинником успішного функціонування платіжної системи є нормативно-правова база, орієнтована на створення сприятливих умов для її ефективної діяльності, забезпечення своєчасного завершення розрахунків між суб'єктами господарювання. Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, відносини у сфері переказу коштів регулюють Конституція України, Закони України “Про Національний банк України”, “Про банки і банківську діяльність”, “Про поштовий зв'язок”, “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні”, інші акти законодавства України й нор-

мативно-правові акти Національного банку України, а також Уніфіковані правила та звичай для документарних акредитивів Міжнародної торгової палати, Уніфіковані правила з інкасо Міжнародної торгової палати, Уніфіковані правила стосовно договірних гарантій Міжнародної торгової палати та інші міжнародно-правові акти з питань переказу коштів.

Базовим законом, що визначає загальні засади функціонування платіжних систем в Україні та загальний порядок проведення переказу коштів у межах України, є Закон України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні”. Законом визначено загальні засади функціонування платіжних систем і систем розрахунків в Україні, поняття та загальний порядок проведення переказу коштів у межах України, встановлено відповідальність суб'єктів переказу, а також визначено загальний порядок здійснення нагляду (оверсайта) за платіжними системами. Незважаючи на те, створена платіжна система державною чи приватною установою, найважливішим питанням є виявлення та ефективне управління ризиками в цій системі. Виходячи із цієї концепції, Національний банк, запроваджуючи нагляд (оверсайт) за платіжними системами, прагне захистити фінансову систему від впливу системного та інших ризиків, які властиві платіжним системам.

У процесі нагляду (оверсайта) Національний банк України здійснює діяльність з моніторингу, оцінювання платіжних систем і в разі необхідності ініціює зміни щодо їх діяльності з метою забезпечення безперервного, надійного та ефективного функціонування відповідних систем.

Правила платіжної системи мають установлювати організаційну структуру платіжної системи, умови участі, порядок вступу й виходу із системи, управління ризиками, порядок ініціювання та здійснення переказу й взаєморозрахунків за цим переказом у системі, порядок вирішення спорів учасників між собою та між учасниками й користувачами, систему захисту інформації, порядок проведення реконсильції (процедури контролю, яка полягає в ідентифікації та перевірці виконання кожного переказу коштів за допомогою показників, визначених платіжною системою).

Правила платіжної системи, а також договори, що укладаються платіжною організацією платіжної системи з учасниками цієї системи, мають передбачати порядок врегулювання випадків неможливості виконання учасниками платіжної системи своїх зобов'язань.

Платіжна організація є базовим елементом платіжної системи, оскільки є організатором системи суспільних відносин зі здійснення переказу грошей у межах платіжної

системи, залучає до її роботи членів платіжної системи, які разом з нею утворюють апарат платіжної системи і є складовою національної системи органів, які сприяють організації та функціонуванню грошового обігу в Україні.

Враховуючи те, що електронні документи на переказ, розрахункові документи та документи за операціями із застосуванням електронних платіжних засобів можуть містити інформацію, що є банківською таємницею або є інформацією з обмеженим доступом, яка, у свою чергу, під час їх передавання засобами телекомунікаційного зв'язку потребує відповідного захисту від несанкціонованого доступу (доступу до інформації осіб, які не мають на це прав або повноважень); несанкціонованих змін інформації (внесення змін або часткового чи повного знищення інформації особами, які не мають на це права або повноважень); несанкціонованих операцій з компонентами платіжних систем (використання або внесення змін до компонентів платіжної системи протягом її функціонування особами, які не мають на це права або повноважень), актуального значення набувають питання захисту інформації при проведенні переказу. Система такого захисту повинна забезпечувати безперервний захист інформації щодо переказу коштів на всіх етапах її формування, обробки, передачі та зберігання.

На нашу думку, основними напрямками діяльності банківських підрозділів щодо захисту інформації (інформаційної безпеки) є розробка основних напрямів використання технічних та програмних засобів і способів захисту електронної банківської інформації; аналіз та організація діяльності щодо виявлення можливих каналів втрати банківської інформації за допомогою технічних засобів захисту. Заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки банку мають бути систематичними й здійснюватися в комплексі з іншими заходами. Важливе значення для забезпечення інформаційної безпеки банківської діяльності має законодавчий рівень такого забезпечення. При розробці системи забезпечення інформаційної безпеки банку особливу увагу потрібно приділяти оцінюванню відповідності управлінських рішень, технологій, підходів та конкретних програмно-апаратних засобів вимогам чинного законодавства.

Адміністративний рівень інформаційної безпеки реалізується у формі прийнятої політики безпеки, що містить основні принципи та правила, дотримання яких забезпечить цілісність і конфіденційність банківської інформації. Такі принципи та правила політики безпеки містяться в спеціальному документі й відповідних організаційно-розпорядчих документах, які стосуються всіх сфер

банківської діяльності і є комплексом управлінських рішень та інструкцій щодо регламентації дій як у звичайному режимі банківської діяльності, так і в екстремальних випадках.

На програмно-технічному рівні застосовується система взаємопов'язаних заходів, які забезпечують ефективну та безпечну роботу серверів безпеки, а також стали керованість інформаційної системи банку, можливість її розвитку з одночасною протидією новим загрозам при збереженні таких властивостей, як висока ефективність та простота й зручність використання. З метою виконання зазначених вимог здійснюється збір, узагальнення та аналіз інформації з питань перспективного програмно-технічного забезпечення інформаційної безпеки. За результатами такого аналізу з урахуванням вимог Національного банку України вносяться пропозиції щодо впровадження перспективних програмних та технічних засобів захисту в інформаційні системи.

Надійність та ефективність банківської діяльності забезпечується шляхом реалізації відповідних вимог до системи безпеки (безперервність, плановість, конкретність, активність, універсальність, комплексність), а важливою складовою банківської безпеки є інформаційна безпека.

Інформаційна банківська безпека та захист банківської інформації не є тотожними поняттями, оскільки інформаційна безпека охоплює не тільки поняття захисту, а й аутентифікацію, аудит інформаційних систем, виявлення несанкціонованого проникнення в інформаційну систему банку. Так, наприклад, при передаванні даних з використанням комп'ютерних мереж можуть виникнути проблеми, пов'язані з інформаційною безпекою, зокрема якщо банк має територіально відокремлені структурні підрозділи, розташовані на значній відстані один від одного, то при пересиланні інформації загальнодоступною мережею необхідно бути впевненим, що ніхто не зможе скористатися цією інформацією або змінити її. Можуть виникнути проблеми як для банку, так і для його клієнта при розрахунках в інтернет-крамниці, коли оплата відбувається в електронному вигляді. Покупець повинен мати гарантії, що він одержить оплачений товар, відповідно розрахувавшись, а номер його кредитної картки не стане нікому відомий. Тому працівники банківської установи повинні вміти визначати критичні інформаційні ресурси банку та рівень їх захищеності від різних атак, які можуть здійснювати зловмисники або конкуренти, що використовують різні вразливі місця захисту інформаційної системи.

Основними порушеннями інформаційної банківської безпеки, звертають увагу фахівці банківської справи, є втрата конфіденцій-

ності (розкриття інформаційних ресурсів), втрата цілісності (їх неавторизована модифікація), втрата доступності (неавторизована втрата доступу до цих ресурсів).

Отже, з метою запобігання порушенням інформаційної безпеки інформаційних банківських ресурсів потрібно виявляти та аналізувати вразливі місця інформаційної системи банку та ресурси, які потребують захисту, а також імовірні атаки, які можуть відбутися в конкретному оточенні. Після цього потрібно визначити інформаційні ризики для інформаційного ресурсу, обрати контрзаходи згідно з обраною політикою банківської безпеки й забезпечити їх реалізацію за допомогою механізмів і сервісів безпеки [3, с. 45–46].

IV. Висновки

На нашу думку, політика інформаційної безпеки платіжних систем має визначати взаємопов'язану сукупність механізмів і сервісів безпеки, адекватну ресурсам, що захищаються, й оточенню, в якому їх використовують.

У свою чергу, система захисту інформації має будуватися на таких спеціальних принципах: забезпечення цілісності інформації (інформація не може бути модифікована неавторизованим користувачем і (або) процесом); принцип забезпечення конфіденційності інформації (інформація не може бути отримана неавторизованим користува-

чем і (або) процесом); забезпечення доступу до інформації (постійний та безперешкодний доступ до компонентів платіжної системи особам, які мають на це право або повноваження); заперечення відмови ініціатора від передання інформації (неможливість відмови ініціатора від факту передавання та отримувачем від факту прийняття документа на переказ, документа за операціями із застосуванням засобів ідентифікації, документа на відкликання); відповідальність (суб'єкти переказу несуть відповідальність за неналежне використання та зберігання засобів захисту інформації, що використовуються при здійсненні переказів).

Список використаної літератури

1. Алісов Є.О. Проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07 / Є.О. Алісов. – Х., 2006. – С. 445.
2. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>.
3. Чернадчук Т. Забезпечення інформаційної банківської безпеки як один із напрямів банківської діяльності / Т. Чернадчук // Юридична Україна. – 2013. – № 3. – С. 44–47.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2014.

Чернадчук Т.А. Правовые принципы организации и информационной безопасности платежных систем: отдельные вопросы

В статье проанализировано состояние правового обеспечения организации платежной системы в Украине, определены основные вопросы защиты информации при проведении переводов, предложены специальные принципы, на которых должна строиться система защиты информации.

Ключевые слова: платежная система, внутригосударственная платежная система, международная платежная система, внутрибанковская платежная система, платежная организация, оверсайт, реконсиляция, информация, информационная безопасность, принцип обеспечения целостности информации, принцип обеспечения конфиденциальности информации, принцип обеспечения доступа к информации, принцип ответственности.

Chernadchuk T. Legal principles of information security and payment systems: particular items

In this article is analyzed the situation of the legal support of the Ukrainian payment system by the author. Attention is put on the question specified in the law a set of elements does not match attribute sufficient components to ensure the integrity because the absence of such person, measures, phenomenon and instruments like ATM (including electronic) for remittance, electronic telecommunications and software -software complexes, whereby the transfer of money, precautions functioning of the payment system, clearing agencies, special means of payment, etc., the current payment system is devoid of substantive content, and therefore can not function properly, including under the abovementioned elements in the payment system must recognize mandatory, because without them the specifics are not possible as the organizational structure modeling of any payment system and Characters legal regulation of money circulation through gaps in the monetary system. It is noted that the payment organization is a basic element of the payment system because it is an organizer of the social relation system in remittance in the measures of payment system, include in work all members of payment system which are together make payment system apparatus and is part of a national system of which contribute to the organization and functioning of money circulation in Ukraine. Other side making over-size by the National Bank of Ukraine plays the important role in efficient functioning of payment system in the country. It is underlined that the rules of payment system have to install the organizational structure of the payment system, conditions of participation, the order of entry and exit from the sys-

tem, risk Management, procedure for initiating and implementing the transfer and mutual transfer in this system, the procedure for settling disputes between members themselves and between members and users, information security system, procedure for reconciliation. Regulations of payment system, and also contracts which are made by the payment organization of payment system participants in the system have to order to predict the settlement of the cases failure to perform payment system participants of their obligations. It is determined some problematic points as for information protection during making transfer. Herewith the system of such protection must ensure continuous protection of information as for transfer money on all stages of its formation, processing, transmission and storage, the information security policy of payment systems should define coherent set of mechanisms and services, security, adequate resources to be protected, and the environment in which they are used. In turn, the information security system is based on the following specific principles: the principle of the integrity of information, the principle of ensure the confidentiality of information, the principle of access to information, the principle of denial initiator of the information transfer, the principle of responsibility.

Key words: *payment system, domestic payment system, international payment system, interbank payment system, payment organization, oversize, reconciliation, information, information security, the principle of the integrity of information, the principle of ensure the confidentiality of information, the principle of access to information, the principle of responsibility.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.544.4

І.А. Гамбург

здобувач
Класичний приватний університетСУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ПРО ТЕХНІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті проаналізовано сучасний стан законодавства України про технічне регулювання у сфері господарювання; наведено конкретні приклади неузгодженості між нормами при вирішенні однопорядкових питань у нормативно-правових актах, прогалин у правовому регулюванні відповідних відносин; подано конкретні пропозиції щодо вдосконалення та формування інституту законодавства про технічне регулювання у сфері господарювання.

Ключові слова: технічне регулювання, стандартизація, сертифікація, метрологія, стандарти, технічні регламенти, законодавство.

І. Вступ

Українське законодавство містить певну сукупність нормативно-правових актів, що визначають правові та організаційні засади технічного регулювання у сфері господарювання. При цьому технічне регулювання, як зазначено в наших попередніх дослідженнях [2], охоплює системи стандартизації, сертифікації (оцінювання відповідності), метрології (єдності вимірювань).

Окреслена сукупність нормативно-правових актів, що регулює відносини, пов'язані з розробкою, прийняттям, застосуванням та виконанням вимог (обов'язкових і на добровільній основі) до продукції, процесів виробництва, робіт, послуг тощо, із здійсненням процедур оцінювання відповідності та метрологічною діяльністю, відіграє важливу роль у реалізації економічної політики Української держави з метою підтримки національного товаровиробництва, захисту прав споживачів, забезпечення населення якісними безпечними товарами, охорони навколишнього природного середовища тощо.

Сьогодні ще не можна говорити про законодавство у сфері технічного регулювання як систему, що склалася, як інститут законодавства, хоча термін "технічне регулювання" зустрічається в назві декількох десятків та в тексті сотень нормативно-правових актів. Також діють сотні нормативно-правових актів, які регулюють питання стандартизації, сертифікації, метрології (складових технічного регулювання) як окремо, так і комплексно. Аналіз цього масиву законодавства показує, що в ньому наявні неузгодженості між нормами законів та іншими нормативно-правовими актами, прогалини в регулюванні певних питань. Такий стан законодавства нега-

тивно впливає на здійснення суб'єктами господарювання діяльності, що пов'язана з необхідністю застосування певних нормативних документів, процедур оцінювання відповідності, метрологічних вимірів.

Питання формування та розвитку національного законодавства про технічне регулювання у сфері господарювання правовою наукою майже не досліджено. В основному фахівці в галузі техніки, економіки, що досліджують процеси стандартизації, сертифікації, метрології, порядок здійснення відповідних процедур, визначають напрями реформування системи технічного регулювання в Україні тощо, іноді наводячи положення вітчизняних нормативно-правових актів, міжнародних документів. Серед цих публікацій можна виокремити праці: Ф.В. Грищенка [6], який надає порівняльний аналіз нормативної бази національної та міжнародної систем стандартизації й оцінювання відповідності та робить висновок, що вітчизняна нормативна база потребує вдосконалення в напрямі гармонізації з європейським та міжнародним законодавством; М.Д. Гінзбурга [4], який надає характеристику технічного регламенту як нового виду нормативно-правового акту та визначає його місце в системі законодавства України; О.М. Величка [1]; який окреслює напрями гармонізації нормативно-правових актів з метрологією в Україні до законодавства ЄС. Серед російських учених-юристів питання правового забезпечення технічного регулювання торкається А.М. Запорожець [8], який аналізує окремі положення Федерального закону про технічне регулювання, визначає напрями вдосконалення законодавства з урахуванням сучасних реалій розвитку російської економіки. У національній юридичній науці на особливу увагу заслуговує дослідження Р.В. Овчаренка [13–14], науковий інтерес якого стосується питання збли-

ження національної системи технічного регулювання з європейською моделлю шляхом гармонізації відповідного законодавства в Україні з європейським.

Вищенаведене свідчить про актуальність обраної теми й необхідність дослідження сучасного стану та перспектив розвитку національного законодавства про технічне регулювання у сфері господарювання.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення сучасного стану національного законодавства про технічне регулювання у сфері господарювання та окреслення напрямів його вдосконалення.

III. Результати

В Україні з перших днів незалежності було започатковано й весь наступний час тривають формування та розвиток національного законодавства про технічне регулювання у сфері господарювання. На сьогодні воно представлено значною кількістю нормативно-правових актів загального й спеціального характеру. Серед загальних актів можна назвати: Конституцію України [9], п. 3 ч. 2 ст. 92 якої визначає, що виключно законами України встановлюються одиниці ваги, міри і часу, порядок встановлення державних стандартів; Господарський кодекс (ГК) України, де у ст. 15 “Технічне регулювання у сфері господарювання” перелічені нормативні документи, що застосовуються у сфері господарювання, та визначено порядок їх застосування [5]; нормативно-правові акти у сфері захисту прав споживачів, якості товарів (продукції, робіт, послуг), аграрного, земельного та інших галузей законодавства, норми яких регламентують питання технічного регулювання щодо відповідних товарів.

Сукупність спеціальних нормативно-правових актів становлять:

- Закони України (ЗУ): “Про акредитацію органів з оцінки відповідності” [15], “Про метрологію і метрологічну діяльність” [20], “Про підтвердження відповідності” [22], “Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності” [24], “Про стандартизацію” [25] та інші, які регулюють окремі питання стандартизації, сертифікації, метрології (складових технічного регулювання);
- Декрет Кабінету Міністрів України “Про стандартизацію і сертифікацію” [26];
- укази Президента України, що стосуються переважно повноважень органів влади, на які покладаються функції технічного регулювання, наприклад “Про Положення про Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів” від 13.04.2011 р. № 465/2011 [23], “Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України” від 31.05.2011 р. № 634/2011 [21];
- постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, якими затверджено

певні правила, положення, порядок тощо з питань функціонування системи технічного регулювання, наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України “Про створення системи оперативного обміну між органами державного нагляду (контролю) інформацією про виявлення небезпечної та фальсифікованої продукції” від 11.09.2007 р. № 1126, якою затверджено Порядок функціонування системи оперативного обміну між органами державного нагляду (контролю) інформацією про виявлення небезпечної та фальсифікованої продукції [27]; Розпорядження Кабінету Міністрів України “Деякі питання підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики” від 03.08.2011 р. № 745-р [7]; Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про заходи щодо утворення національного органу стандартизації” від 31.10.2011 р. № 1123-р [19];

- накази Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики України (Держспоживстандарту України) (з квітня 2011 р. Міністерство економічного розвитку і торгівлі (Мінекономрозвитку України) України), якими, як правило, затверджуються певні правила, положення, порядок тощо з питань функціонування системи технічного регулювання, наприклад Наказ Держспоживстандарту України “Про затвердження Положення про головний фонд нормативних документів” від 25.03.2003 р. № 48 [18], Наказ Мінекономрозвитку України “Про затвердження Змін до Переліку продукції, що підлягає обов’язковій сертифікації в Україні” від 25.10.2011 р. № 1309/20047 [16].

Таким чином, виходячи з назв і змісту більшості розглянутих чинних нормативно-правових актів та з урахуванням викладених у публікації [2] результатів дослідження щодо розгляду стандартизації, оцінювання відповідності й метрології як складових технічного регулювання, законодавство зі стандартизації, сертифікації (підтвердження відповідності, оцінювання відповідності), метрології, фактично і є законодавством про технічне регулювання, хоча залишаються проблемні питання, неузгодженості, що потребують вирішення. Так, аналіз нормативних положень чинного законодавства щодо поняття “технічне регулювання” свідчить, що воно є неоднозначним. З урахуванням наведеного, першочерговою умовою вдосконалення відповідного законодавства є визначення в ньому поняття “технічне регулювання” та урегулювання питання щодо його змісту, структури тощо.

Крім того, ЗУ “Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності” внесено зміни до ГК України, ЗУ “Про підтвердження відповідності”, “Про стандартизацію” щодо врегулювання окремих питань, але водночас залишилась низка неузгодженостей і навіть суперечностей між нормами ЗУ “Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності” та інших нормативно-правових актів. Так, у назві ст. 15 ГК України слова “стандартизація та сертифікація” замінено на “технічне регулювання”. Але ж за логікою побудови ГК України ст. 13–17 є такими, що детально регламентують основні засоби регуляторного впливу держави на діяльність суб’єктів господарювання, що перелічені у ст. 12 ГК України, проте до цієї статті законом зміни не внесено. Таким чином, пропонуємо в ст. 12 ГК України замінити слова “стандартизація та сертифікація” на “технічне регулювання”.

Також у п. 1 ст. 15 ГК України до переліку нормативних документів, застосовуваних у сфері господарювання, додано технічні регламенти, що відповідає положенням ЗУ “Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності”, однак порядок їх застосування не врегульовано. Базовою тут має бути вимога міжнародної норми: добровільними стандарти стають лише після того, як обов’язкові вимоги безпеки для життя і здоров’я людей, вимоги щодо охорони навколишнього природного середовища будуть перенесені в технічні регламенти [28]. Зважаючи на це, пропонуємо ч. 2 ст. 15 ГК України, де встановлено порядок застосування нормативних документів, доповнити першим реченням такого змісту: “Застосування технічних регламентів з підтвердження відповідності є обов’язковим. Стандарти та інші нормативні документи можуть застосовуватись як на добровільних засадах, так і обов’язково”.

До питань, що потребують термінового вирішення в законодавстві, належить визначення поняття “технічний регламент”, його місця в системі нормативних документів, порядку прийняття тощо (результати дослідження цього питання опубліковані автором [3]).

На наш погляд, доцільно доповнити визначення технічного регламенту (ст. 1 ЗУ “Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності”) положенням, що це може бути нормативно-правовий акт, прийнятий не тільки як закон або акт Кабінету Міністрів України, але і як акт центрального органу виконавчої влади з питань технічного регулювання із чіткою регламентацією процедур розроблення, прийняття, внесення змін, перегляду та застосування технічних регламентів. Проекти технічних регламентів мають розробляти тільки фахівці щодо відповідних видів товарів (продукції,

робіт, послуг) згідно з Постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження переліків центральних органів виконавчої влади, на які покладаються функції технічного регулювання у визначених сферах діяльності та розроблення технічних регламентів” від 13.03.2002 р. № 288 [17].

Необхідною умовою вдосконалення є усунення дублювання у вирішенні однопорядкових питань у законодавстві. Так, разом із ЗУ “Про підтвердження відповідності”, ЗУ “Про стандартизацію” діє Декрет Кабінету Міністрів України “Про стандартизацію і сертифікацію”, де одночасно визначено види нормативних документів, чинних в Україні, регламентовано питання відповідальності за розроблення й затвердження нормативних документів тощо. При цьому види нормативних документів у ЗУ “Про стандартизацію” й у Декреті Кабінету Міністрів України “Про стандартизацію і сертифікацію” подано неоднозначно, до того ж не відповідають положенням ст. 15 ГК України. Так, ст. 4 Декрету Кабінету Міністрів України “Про стандартизацію і сертифікацію” встановлює, що нормативні документи із стандартизації поділяються на: державні стандарти України; галузеві стандарти; стандарти науково-технічних та інженерних товариств і спілок; технічні умови; стандарти підприємств. У ст. 11 ЗУ “Про стандартизацію” зазначено, що залежно від рівня органу, який приймає чи схвалює нормативні документи із стандартизації, вони поділяються на: національні стандарти, правила усталеної практики та класифікатори, прийняті чи схвалені центральним органом виконавчої влади з питань стандартизації, а також видані ним каталоги та реєстри загальнодержавного застосування; стандарти, технічні умови та правила усталеної практики, прийняті чи схвалені іншими органами та організаціями, що займаються питаннями стандартизації, а також видані ними каталоги. Тобто до нормативних документів із стандартизації належать стандарти, правила усталеної практики, класифікатори, каталоги, реєстри загальнодержавного застосування, технічні умови. Відповідно до ст. 15 ГК України, до нормативних документів, що застосовуються у сфері господарювання, належать: технічні регламенти, стандарти, кодекси усталеної практики, класифікатори, технічні умови. Ми пропонуємо в окремому законі про технічне регулювання навести перелік видів нормативних документів, що включає технічні регламенти, стандарти, кодекси усталеної практики, класифікатори, технічні умови, каталоги, реєстри загальнодержавного застосування, доповнити його характеристикою кожного нормативного документа (як це подано в Декреті Кабінету Міністрів України “Про стандартизацію і сертифіка-

цію”) і визнати Декрет Кабінету Міністрів України “Про стандартизацію і сертифікацію” таким, що втратив чинність. Тим самим будуть усунуті неузгодженості щодо визначення видів нормативних документів у сфері технічного регулювання.

Отже, національне законодавство про технічне регулювання у сфері господарської діяльності потребує вдосконалення в напрямі усунення неузгодженостей, дублювання, прогалин з урахуванням світового досвіду.

Виходячи з положення про охоплення технічним регулюванням стандартизації, оцінювання відповідності та метрологічної діяльності, важливого місця й значення технічного регулювання для сфери господарювання, для усунення неузгодженостей, дублювання, прогалин доцільно визначити його правові засади в окремому законі – ЗУ “Про технічне регулювання”. У ньому необхідно закріпити значення основних термінів, мету й сферу застосування цього закону, коло суб’єктів технічного регулювання, їх права та обов’язки (повноваження), об’єкти технічного регулювання, порядок прийняття й застосування нормативних та нормативно-правових документів з технічного регулювання тощо. Закон повинен містити загальні положення та окремі розділи, що регламентують діяльність у сфері стандартизації, оцінювання відповідності, метрологічної діяльності – складових технічного регулювання.

Про доцільність прийняття такого закону свідчить і аналіз законодавства інших країн, у яких правове регулювання відносин у системі технічного регулювання здійснюється окремими законами (наприклад, у Російській Федерації – Федеральним законом “Про технічне регулювання” від 27.12.2002 р. [12]; у Республіці Білорусь – Законом “Про технічне нормування та стандартизацію” від 05.01.2004 р. [10]; у Республіці Казахстан – Законом “Про технічне регулювання” від 09.11.2004 р. [11] тощо). У публікаціях російських учених і фахівців з економіки, права та інших галузей науки визначено, що необхідність прийняття Федерального закону “Про технічне регулювання” зумовлена насамперед підготовкою до майбутнього вступу Росії до СОТ і виконанням зобов’язань за Угодою про співпрацю з ЄС [8, с. 24]. Наріжним каменем функціонування єдиного світового ринку є вільне переміщення товарів. Механізми ж, використовувані для досягнення цієї мети, базуються на усуненні технічних бар’єрів у торгівлі, взаємному визнанні рішень, що ухвалюються, і гармонізації відповідних технічних нормативних документів. Стосовно Росії такий підхід означав кардинальну реформу діючої на початку ХХІ ст. системи технічного регулювання, і прийняття нового закону стало одним з пе-

рших кроків, зроблених у цьому напрямі. В Україні відбуваються схожі процеси, і вирішення аналогічних проблем видається можливим аналогічними заходами.

IV. Висновки

Таким чином, проведене дослідження сучасного стану законодавства України про технічне регулювання у сфері господарювання свідчить про необхідність його вдосконалення в напрямі усунення неузгодженостей, дублювання, прогалин. Одним із перспективних напрямів розвитку цього законодавства є прийняття окремого закону – “Про технічне регулювання”, у якому були б сформульовані основні поняття (“технічне регулювання”, “технічний регламент”, “стандартизація”, “оцінювання відповідності”, “метрологічна діяльність” тощо), мета й сфера застосування такого закону, коло суб’єктів технічного регулювання, їх права і обов’язки (повноваження), об’єкти технічного регулювання, порядок прийняття та застосування нормативних і нормативно-правових документів з технічного регулювання у сфері господарювання тощо. Закон повинен містити загальні положення та окремі розділи, що регламентують діяльність у сфері стандартизації, оцінювання відповідності, метрологічної діяльності – складових технічного регулювання. При цьому низку нормативно-правових актів можна визнати такими, що втратили чинність: Декрет Кабінету Міністрів України “Про стандартизацію і сертифікацію”, Закони України “Про стандартизацію”, “Про підтвердження відповідності”, “Про метрологію і метрологічну діяльність”. Сукупність нормативно-правових актів про технічне регулювання, узгоджених один з одним, у яких відсутнє дублювання у вирішенні однопорядкових питань, становить новий інститут законодавства.

Список використаної літератури

1. Величко О.М. Гармонізація нормативно-правових актів з питань метрології / О.М. Величко // Український метрологічний журнал. – 2005. – № 1. – С. 15–19.
2. Гамбург І.А. Зміст технічного регулювання господарської діяльності: теоретичні та правові аспекти / І.А. Гамбург // Економіка та право. – 2012. – № 2. – С. 137–143.
3. Гамбург І.А. Місце та роль технічного регламенту у правовому забезпеченні технічного регулювання у сфері господарювання / І.А. Гамбург // Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції “Актуальні питання публічного та приватного права” 03 жовтня 2012 р. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – С. 314–317.
4. Гінзбург М.Д. Спроба класифікації українських нормативних документів / М.Д. Гінзбург // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2005. – № 2. – С. 13–19.

5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
6. Грищенко Ф.В. Порівняльний аналіз нормативної бази національної та міжнародної систем оцінювання відповідності / Ф.В. Грищенко, О.Д. Цициліано, С.І. Гавриленко // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2005. – № 2. – С. 26–29.
7. Деякі питання підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.08.2011 р. № 745-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/745-2011>.
8. Запорожец А.М. Кодекс технического регулирования (к вопросу о его актуальности в Российской Федерации) / А.М. Запорожец // Право и политика. – 2005. – № 4.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. О техническом нормировании и стандартизации : Закон Республики Беларусь от 05.01.2004 г. № 269-З // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2004. – № 4. – № 2/1011.
11. О техническом регулировании : Закон Республики Казахстан от 09.11.2004 г. № 603-III // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 2004. – № 21 – Ст. 124.
12. О техническом регулировании : Федеральный закон от 27.12.2002 г. № 184-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2002. – № 52. – Ч. 1. – Ст. 5140.
13. Овчаренко Р.В. К вопросу о соотношении европейской модели технической гармонизации и модели технического регулирования, действующей в странах ЕС / Р.В. Овчаренко // Економіка і право. – 2007. – № 4. – С. 143–147.
14. Овчаренко Р.В. Перспективи законодавчого вирішення проблем реформування національної системи технічного регулювання ЕС / Р.В. Овчаренко // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2006. – № 1. – С. 87–91.
15. Про акредитацію органів з оцінки відповідності : Закон України від 17.05.2001 р. № 2407-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 32. – Ст. 170.
16. Про затвердження змін до Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 25.10.2011 р. № 162, зареєстровано в Міністерстві України 17.11.2011 р. за № 1309/20047 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1309-11>.
17. Про затвердження переліків центральних органів виконавчої влади, на які покладаються функції технічного регулювання у визначених сферах діяльності та розроблення технічних регламентів : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 288 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/288-2002-%D0%BF>.
18. Про затвердження Положення про головний фонд нормативних документів : Наказ Держспоживстандарту України від 25.03.2003 р. № 48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0282-03>.
19. Про заходи щодо утворення національного органу стандартизації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.10.2011 р. № 1123-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1123-2011-%D1%80>.
20. Про метрологію і метрологічну діяльність : Закон України від 11.02.1998 р. № 113/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 30–31. – Ст. 193.
21. Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України : Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/634/2011>.
22. Про підтвердження відповідності : Закон України від 17.05.2001 р. № 2406-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 32. – Ст. 169.
23. Про Положення про Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів : Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 465/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/465/2011>.
24. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності : Закон України від 01.12.2005 р. № 3164-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 12. – Ст. 101.
25. Про стандартизацію : Закон України від 17.05.2001 р. № 2408-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 31. – Ст. 144–145.
26. Про стандартизацію і сертифікацію : Декрет Кабінету Міністрів України від 10.05.1993 р. № 46–93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 27. – Ст. 289.
27. Про створення системи оперативного обміну між органами державного нагляду

ду (контролю) інформацією про виявлення небезпечної та фальсифікованої продукції : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.09.2007 р. № 1126 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1126-2007-%D0%BF>.

28. Угода про технічні бар'єри в торгівлі – Результати уругвайського раунду переговорів / Тексти оригінальних документів. – К. : Вимір: Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. – С. 131–152.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2014.

Гамбург И.А. Современное состояние и перспективы развития законодательства Украины о техническом регулировании в сфере хозяйствования

В статье проанализировано современное состояние законодательства Украины о техническом регулировании в сфере хозяйствования; приведены конкретные примеры несогласованности между нормами при решении однопорядковых вопросов в нормативно-правовых актах, пробелов в правовом регулировании соответствующих отношений; даны конкретные предложения по совершенствованию и формированию института законодательства о техническом регулировании в сфере хозяйствования.

Ключевые слова: техническое регулирование, стандартизация, сертификация, метрология, стандарты, технические регламенты, законодательство.

Hamburg I. Current status and prospects of legislation of Ukraine on technical regulations in business

The article analyzes the current state of Ukrainian legislation on technical regulation in the economic sphere, specific examples of inconsistencies between the rules in dealing with concurrency issues in the same order legal acts, the gaps in the legal regulation of the respective relations are given specific suggestions for improvement and establishment of system of legislation on technical regulation in the economic sphere. In particular, it presents an array of Ukrainian legislation on technical regulation in the economic sphere, consisting of legal acts and special studies, covering the scope of standardization, certification (conformity assessment), metrology – constitute technical regulations and legal acts in the field of protection the rights of consumers, the quality of goods (products, services), agriculture, land and other types of legislation and regulations that regulate the technical regulation in respect of the relevant goods. On the basis of certain aspects of imperfect legislation (inconsistency, concurrency, spaces) conclusions about the need to resolve the following issues: the definition of "technical regulation" and the settlement of the question about its content, structure, and the definition of "technical regulation", its place in the system of normative documents order of adoption, the assignment of subjects of technical regulation in the economic sphere, and their system of authority, etc. Suggested that one of the promising areas of this legislation is seen adopting a separate law – the Law "On technical regulation", which would formulate the basic concepts – "technical regulation", "technical regulations", "standardization", "conformity assessment", "metrological activity", etc., the purpose and scope of this law, the range of technical regulations, their rights and duties (powers), the objects of technical regulation, order acceptance and application of regulatory and legal documents on technical regulation in the sphere of economic and etc. The law should contain general provisions and separate sections regulating activities in the field of standardization, conformity assessment, and metrology – components of technical regulation. Set of legal acts on technical regulation, agreed with each other, where there is no overlap in the same order resolving the issues will be new institution legislation.

Key words: technical regulation, standardization, certification, metrology, standards, technical regulations, legislation.

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

М.Л. Смоляровакандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

ПРИНЦИПИ СТИМУЛЮВАННЯ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано принципи заохочувальних норм, котрі мають самостійний зміст, відображають юридичні ознаки (критерії) системи позитивних норм і визначають специфічний характер заохочувальних правовідносин у трудовому праві. Викладено пропозиції щодо застосування до працівників заохочень на підставі принципів стимулювання, що в результаті впливає на ефективність праці.

Ключові слова: принципи права, принципи стимулювання, заохочення, трудова дисципліна.

I. Вступ

В умовах кардинальних змін економічних засад українського суспільства відбувається стрімкий розвиток трудових відносин між працівником і роботодавцем, що призводить до зміни ролі трудового права, характеру його впливу на індивідуальні трудові відносини та тісно пов'язані з ними відносини, на поведінку суб'єктів. Поряд з традиційними обмежувальними засобами (заходами переконання, примусу) воно покликане більш широко використовувати мотиваційно-стимулюючі механізми, які повинні закладатися у відповідні юридичні норми вже на законодавчому рівні й надалі ефективно спрацювати в процесі їх застосування. Відомо, що для досягнення певного виробничого результату на підприємстві, в установі та організації трудова діяльність працівників повинна здійснюватись на основі певних принципів стимулювання. Тому актуальності набувають дослідження питань щодо виявлення принципів стимулювання в нормах трудового права та визначення їх ролі в регулюванні трудових відносин.

Питання, пов'язані з виявленням, обґрунтуванням, вивченням і систематизацією принципів трудового права, були предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних учених: М. Бару, П. Пилипенко, С. Прилипко, О. Процевського, В. Прокопенко, В. Пастухова, Н. Хуторян, О.М. Ярошенко та ін. Проте, з урахуванням вищевикладеного, проблеми щодо обґрунтування ролі й значення принципів стимулювання праці потребують подальшого вивчення у науці трудового права.

II. Постановка завдання

Метою статті є виявлення принципів стимулювання праці в нормах трудового права

та визначення їх ролі в регулюванні трудових відносин.

III. Результати

Особливу роль у кожній галузі права відіграють певні основні ідеї та тенденції, які пронизують усе законодавство, визначають цю галузь і є критерієм правомірності поведінки й діяльності учасників відносин, регульованих правом. Такі основні ідеї та тенденції має й трудове право, вони зумовлюють зміст і соціальне значення правового регулювання праці. Оскільки в трудових відносинах працівники матеріально та морально зацікавлені в результатах виробництва, то й принципи стимулювання праці повинні посідати одне з провідних місць у системі організації стимулювання працівників на підприємствах, установах та в організаціях.

Термін "принцип" розглядають у науковій літературі в трьох значеннях:

- основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальністю, значущістю, вищою імперативністю й відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього та міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації;
- внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей, норма (правило) поведінки й діяльності;
- основа устрою чи дії приладу, машини тощо.

Принцип (лат. *principium* – основа, начало) – начало, керівна ідея, основне правило поведінки [1, с. 382].

В. Даль тлумачив цей термін як наукове чи моральне начало, підставу, основу, від якої не відступають [2].

"Філософський словник" за редакцією М.М. Розенталя визначає принцип як основу, керівну ідею, основне правило поведін-

ки. У логічному розумінні принцип – це центральне поняття, основа системи, що являє собою узагальнення та поширення будь-якого положення щодо всіх явищ тієї галузі, з якої цей принцип виокремлений [3].

“Тлумачний словник сучасної української мови” визначає принципи як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо, основний закон якої-небудь точної науки [4].

Принципи права – це:

- категорія науки, яка виводить на такий щабель пізнання правових явищ, що свідчить про істинність найзагальніших уявлень, здатних стати основою теоретичної побудови, стрижневою ідеєю правової доктрини, школи;
- принцип у законодавстві – припис, що відображає в загальній формі об’єктивно зумовлену вимогу щодо учасників суспільних відносин, яка слугує засобом самообмеження державної влади й керівництвом для досягнення цілей правового регулювання.

Принципи права – основоположні загальноприйняті норми, що виражають властивості права та мають вищу імперативну юридичну силу, тобто виступають як незаперечні вимоги, що висуваються до учасників суспільних відносин з метою встановлення соціального компромісу [5, с. 258].

Надзвичайно істотні роль та місце принципів власне в праві. Адже саме принципи, насамперед, консолідують правотворчість і правосуддя, надають внутрішньої цілісності діючій правовій системі, слугують зміцненню законності та правопорядку, громадської дисципліни, гарантують реалізацію інтересів і прав українських громадян. Вони забезпечують єдність процесу створення права, його реалізації й охорони [6, с. 49].

З погляду гносеології важливо підкреслити, що категорія “принцип” надзвичайно тісно пов’язана з категоріями “закономірність” і “сутність”. Однопорядковий характер цих понять дає підстави визначати правові принципи через закономірності розвитку суспільства (загальносоціальні принципи) і права (юридичні принципи), а також через сутність і головний зміст останнього [6, с. 63].

Слід зазначити, що розмежовують два способи вираження принципів права: які безпосередньо сформульовані в законодавчих актах (текстуальне закріплення) і які виникають із змісту таких актів (змістове закріплення).

Якщо провести аналіз законодавчих актів, що регулюють трудові відносини та тісно пов’язані з ними відносини, то можна констатувати наявність, насамперед, принципів законодавства про працю України, які виникають зі змісту таких актів.

Так, у ст. 15 Закону України “Про зайнятість населення” [7], ст. 4 Закону України “Про

охорону праці” [8], ст. 3 Закону України “Про соціальний діалог в Україні” [9], ст. 6 Закону України “Про організації роботодавців, їх об’єднання, права і гарантії їх діяльності” [10] сформульовано норми-принципи, на яких базується державна політика у сфері зайнятості, охорони праці, соціального діалогу, утворення й діяльності організацій роботодавців, їх об’єднань. Решта принципів права випливають зі змісту ст. 6, 8, 10, 12 Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (принципи діяльності профспілок) [11], зі змісту ст. 2, 9, 10, 11, 13 Закону України “Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)” (принципи договірного регулювання) [12], зі змісту ст. 1–13 Закону України “Про оплату праці” (принципи організації оплати праці та забезпечення права на винагороду) [13], із змісту ст. 2–16 “Про відпустки” (принципи забезпечення права на відпочинок) [14] та інших актів.

Слід зазначити, що в юридичній літературі принципи стимулювання праці групують по-різному. Зокрема, у теорії права В.М. Баранов розглянув такі принципи: справедливості правових форм заохочення; законності й доцільності застосування заохочувальних норм [15, с. 111]. Д.Н. Бахрах виділяє такі основні принципи заохочувальної діяльності: обґрунтованість, оперативність, гласність, різноманітність [16, с. 24]. Н. Гущина робить висновок про те, що інтегруючим принципом заохочувальних норм є законодавче закріплення заохочення тільки за заслуженою суспільно корисну поведінку, а також розглядає такі принципи: стимулювання й обмеження, законності та юридичної гарантованості, справедливості, соціальної свободи й персоніфікованості [17, с. 227]. Г.І. Коритцев визначає такі принципи заохочення за сумлінну працю: стимулюючий, адресності, добровільності, соціальності, обґрунтованості, оперативності, гласності та різноманітності [18, с. 361].

Основний принцип організації системи стимулювання на підприємствах – індивідуальний підхід до визначення розмірів матеріальної винагороди працівників на основі системності, чіткого обґрунтування критеріїв та процедури оцінювання результатів праці працівника й виконання ним своїх посадових обов’язків. При цьому важливо врахувати безліч чинників: підсумки результати роботи підприємства в цілому; індивідуальний внесок конкретного працівника в досягнення кінцевих результатів роботи підприємства; ефективність, продуктивність і якість праці.

Ми погоджуємося з твердженням Л.І. Лукичева, що до основних принципів стимулювання необхідно віднести обґрунтованість, оперативність та доцільність застосування. Водночас до основних принципів організації системи стимулювання на підприємстві також

можна зарахувати систематичність стимулювання, регламентацію стимулювання, доступність стимулювання, гласність стимулювання. Зупинимось на сутності цих принципів.

Принцип систематичності є дієвим принципом стимулювання. Неорганізованість та несвоєчасність здійснення заходів стимулювання відбиває бажання у працівника виконувати свої трудові обов'язки.

Регламентація передбачає встановлення в нормах права певного порядку у вигляді інструкцій, правил, нормативів та контролю над їх виконанням. У цьому важливо розмежувати ті сфери діяльності працівників, що вимагають неухильного дотримання інструкцій й контролю за їх виконанням.

Доступність як принцип стимулювання базується на доступності інформації стосовно умов і заходів стимулювання, що визначені в локальних нормативно-правових актах для працівників підприємств, установ та організацій.

Принцип гласності надає змогу посилити мотивацію працівників для досягнення відповідного результату (наприклад, здійснення нагородження привселюдно).

В основі принципів правового стимулювання лежать загальні принципи права, що дає змогу серед основних виділити такі: законності, справедливості, рівноправності, гуманності, публічності, диференційованості, гнучкості та взаємної відповідальності.

До спеціальних принципів правового стимулювання слід віднести такі: поєднання суб'єктивних та об'єктивних факторів формування правомірної поведінки; збалансованості інтересів учасників процесу правового стимулювання; узгодженості мети керівників (стимулюючих суб'єктів) з метою підлеглого (стимульованого суб'єкта); скомбінованості форм та методів стимулювання; гарантованості винагороди.

Крім цього, до системи організації стимулювання працівників можна віднести такі спеціальні принципи: залежність величини заохочення від дійсних результатів праці; поєднання індивідуального, колективного та громадського заохочення, послідовне й диференційоване використання різних стимулів, доступність і гарантованість стимулів, широка участь трудового колективу у визначенні претендентів на заохочення та видів заохочення.

За сферою дії принципи трудового права можна класифікувати на загальноправові (властиві всім галузям права), міжгалузеві (поширюються на декілька галузей права), галузеві (властиві тільки трудовому праву) та внутрішньогалузеві (властиві певному інституту трудового права). Принципи стимулювання праці – це більше внутрішньогалузеві принципи трудового права, тому що відображають суть групи норм інститутів трудового права, а саме таких інститутів, як дисципліна праці та оплата праці.

На нашу думку, при застосуванні заходів заохочення роботодавця повинен керуватися такими принципами стимулювання:

- оцінювання позитивних результатів роботи та заслуг працівників за кожен прояв активності;
- індивідуальний підхід при заохоченні;
- заохочення повинно бути значущим, підвищувати престиж ефективної праці;
- гласність заохочення;
- надання переваг та пільг, передбачених у локальних нормативно-правових актах, що є найважливішим засобом формування сумлінного ставлення до праці;
- поєднання матеріальних і моральних стимулів;
- своєчасність заохочення;
- справедливість заохочення.

Для забезпечення мотивації до праці необхідно підготувати та затвердити акт загального призначення – типові положення про оцінюванні праці працівників, що містило б у собі систему оцінювання трудової діяльності працівників, засновану на комплексі критеріїв та показників якості праці. Вони повинні відрізнятися залежно від виконуваної працівником трудової функції й базуватися на принципах стимулювання праці.

Важливість зазначених принципів полягає в тому, що, стимулюючи працівника на досягнення заохочуваного результату, вони стримують його від протиправної поведінки, тим самим надають вирішальний вплив на правосвідомість, формують звичку правомірної поведінки, виховують повагу до права, зміцнюють трудову дисципліну на підприємстві, установі, організації.

IV. Висновки

Зважаючи на викладене вище, спостерігається взаємозв'язок між правовим стимулом і принципами права. У правових нормах, які визначають систему заохочень у трудовому праві, не прописані принципи правового стимулювання, хоча зміст таких норм базується на певних принципах. Тому доцільно було б основні принципи стимулювання праці закріпити в нормах законодавства про працю України.

На нашу думку, реалізація принципів стимулювання праці роботодавцем сприятиме підвищенню продуктивності праці на підприємствах; збільшенню обсягу виробленої продукції, виконаних робіт та наданих послуг; економнішому використанню трудових ресурсів; підвищенню освітньо-кваліфікаційного рівня та, як наслідок, збільшенню розміру заробітної плати працівників.

Список використаної літератури

1. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великого русского языка: Современное

- написание : в 4 т. / В.И. Даль – М. : Астрель: АСТ, 2003. – Т. 1. – С. 568.
3. Философский словарь / под ред. М.М. Розенталя. – [издание третье]. – М. : Политическая литература, 1975. – 496 с.
 4. Бусов В.Г. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Г. Бусов (з дод. доповн. на Sidi). – К. : ВТФ – “Пєрун”. – 2007. – 1736 с.
 5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О.Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
 6. Колодій А.М. Принципи права України / А.М. Колодій – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
 7. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI // Відомості Верховної Ради України. – № 24. – Ст. 243.
 8. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України. – № 49. – Ст. 668.
 9. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23.12.2010 р. № 2862-VI // Відомості Верховної Ради України. – № 28. – Ст. 255.
 10. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України від 22.06.2012 р. № 5026-VI // Відомості Верховної Ради України. – № 22. – Ст. 216.
 11. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 р. № 1095-XIV // Відомості Верховної Ради України. – № 45. – Ст. 397.
 12. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 04.09.1998 р. № 137/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – № 34. – Ст. 227.
 13. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – № 17. – Ст. 121.
 14. Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – № 2. – Ст. 4.
 15. Баранов В.М. Поощрительные нормы советского социалистического права / В.М. Баранов. – Саратов, 1978. – С. 110–115.
 16. Бахрах Д.Н. Поощрение в деятельности публичной администрации / Д.Н. Бахрах // Журнал российского права. – 2006. – № 7. – С. 23–28.
 17. Гущина Н.А. Поощрительные нормы российского права: теория и законодательная практика / Н.А. Гущина. – СПб., 2003. – С. 227–228.
 18. Коритцев Г.І. Принципи заохочення сумлінної праці / Г.І. Коритцев // Форум права. – 2012. – № 2 – С. 358–362.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2014.

Смолярова М.Л. Принципы стимулирования в трудовом праве: теоретические и практические аспекты

В статье проанализированы принципы поощрительных норм, которые имеют самостоятельный характер, отображают юридические признаки (критерии) системы позитивных норм и определяют специфический характер поощрительных правоотношений в трудовом праве. Вносятся предложения по поводу применения к работникам поощрений на основании принципов стимулирования, что в результате влияет на эффективность труда.

Ключевые слова: принципы права, принципы стимулирования, поощрение, трудовая дисциплина.

Smoliarova M.L. Principles of incentive in labour: the theoretical and practical aspects

This paper deals with the concept of labour law principles, analyzes the specific rules of law in which they are fixed, and the characteristic principles of labour law and its institutions are given in it. We investigate the issues of incentives in identifying principles of labour law and the definition of their role in the regulation of labour relations.

It reveals the relationship between the stimulus and the legal principles of law that is important for their application in practice. Legal incentives and incentive principles of labour law have deep influence upon the sense of a worker, form the habit of lawful behavior, raise respect for the law, strengthen labor discipline labor discipline in the enterprise institution or organization. Principles of incentives have regulatory value, there are stable ,purposeful and always express the essence of not one but many groups of labor law.

The principles of incentive rules that have independent meaning, reflect legal attributes (criteria) of positive norms and determine meaning, reflect incentive in labor law are analyzed. The suggestions on the use of incentives to employees based on the principles of the proposed work and incentives for improving the legal regulation of labor discipline by preparing and approving the act of general purpose, which would provide for a system of evaluation of work of employees, based on a set of criteria and indicators of quality of work are made. These criteria and indicators should vary depending on the employees performed work function and be based on the principles of motivation.

Key words: principles of law, the principles of incentive, promotion, labor discipline.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.237

Ю.В. Абакумовадоктор юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ ТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОСТУПКУ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Статтю присвячено розгляду спірних питань, що стосуються відмежування злочину від адміністративного правопорушення та кримінального проступку. Розглянуто основні напрями вдосконалення інституту співучасті в умовах гуманізації кримінального законодавства.

Ключові слова: співучасть, злочин, проступок, адміністративний проступок, кримінальний проступок, співучасники, суспільна небезпека.

I. Вступ

З моменту набуття незалежності Україна інтенсивно намагається розбудувати правову демократичну державу. Проте на шляху таких перетворень наше суспільство супроводжують і негативні явища, такі як економічні, соціальні, політичні (внутрішні та зовнішні) кризи, правовий нігілізм тощо. Одним з найбільш негативних явищ є злочинність, яка, особливо останнього часу, все більше набуває організованого та міжнародного характеру.

Але систематичні зміни в економічних, соціально-політичних та інших сферах життя суспільства й держави, враховуючи також останні події в Україні, повинні привести до зміни поглядів на правову систему в цілому та створення передумов для демократизації, посилення захисту прав і свобод людини, що передбачає, крім іншого, гуманізацію кримінального законодавства.

Зміни соціально-політичних орієнтирів, що відбуваються в державі, прагнення до утвердження принципів верховенства права та соціальної справедливості, до гармонізації національного законодавства України із законодавством Європейського Союзу надають особливої актуальності питанням подальшої гуманізації кримінального законодавства.

Під час реформування правової системи України та подальшої гуманізації кримінального законодавства, нового вирішення також потребують питання юридичної відповідальності за діяння, що не становлять значної суспільної небезпеки, зокрема ті з них, що вчинюються в співучасті. Такі діяння в літературі з кримінального права прийнято визначати як кримінальні проступки [1].

Слід зазначити, що проблема відмежування адміністративних проступків від злочинів тривалий час існує як у юридичній науці, так і в судовій практиці. Зокрема, дослідженню цього питання присвячено праці Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, Т.О. Коломосьця, Н.Ф. Кузнецової, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Д.М. Лук'янця, М.І. Хавронюка та інших відомих учених. Проте, незважаючи на значні результати, цю проблему неможливо визнати остаточно вирішеною.

II. Постановка завдання

Мета статті – розглянути основні напрями вдосконалення інституту співучасті в умовах гуманізації кримінального законодавства України; проаналізувати поняття “злочин”, “адміністративне правопорушення” та “кримінальний проступок”.

III. Результати

З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України питання щодо впровадження інституту кримінального проступку набуло особливої актуальності. Така політика фактично спрямована на декриміналізацію значної кількості кримінально караних діянь, тобто здійснення процесу встановлення підстав втрати діянням суспільної небезпеки, визнання недоцільності кримінально-правової протидії такої поведінки й скасування їх кримінальної караності.

Проте в науці адміністративного та кримінального права досі залишаються остаточно невирішеними критерії такого відмежування. Необхідність їх виділення впливає з вимог Конвенції про захист прав і основних свобод людини та практики Європейського Суду з прав людини.

У судовій практиці часто виникають ситуації, коли особа, яка вчинила злочин, не може пояснити причини, мотиви та мету своєї поведінки, і ситуація розв'язується

формально: вчинене діяння має всі ознаки злочину, що підпадають під статтю кримінального закону, а тому призначається відповідне покарання без серйозного аналізу його суб'єктивної сторони.

Деякі вчені [5, с. 28] наголошують, що у встановленні критеріїв розмежування злочинів і адміністративних деліктів значну роль відіграє склад діяння. Як вважав свого часу О.М. Трайнін, складні й тонкі питання про межу між злочином, з одного боку, адміністративним правопорушенням і дисциплінарним проступком – з іншого, можуть бути вирішені, насамперед, за допомогою аналізу та чіткого формулювання складу злочину [6, с. 54].

Саме склад правопорушення виконує розмежувальну функцію, за допомогою якої ознаки складів відмежують злочини від діянь, які ними не є [4, с. 83].

На думку інших учених, адміністративна преюдиція виступає як зрозумілий та ефективний критерій відмежування адміністративної відповідальності від кримінальної, а повна відмова від неї є помилкою [3, с. 158].

Аналіз численних змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) як за радянських часів, так і за роки незалежності України свідчить, що вони фактично були внесені лише один раз – у 2001 р. Але ці зміни, на слушну думку В.К. Колпакова, стосувалися фіксації соціально-політичних перетворень і не зачіпали сутнісних характеристик адміністративного правопорушення, а редакція ст. 9 КУпАП залишається чинною й досі [2, с. 5].

У сучасній теорії адміністративного та кримінального права основним критерієм розмежування адміністративних проступків і злочинів вважається суспільна небезпека, про що ми вже зазначали раніше. Саме остання означає, що діяння шкідливе для суспільства, якщо воно спричиняє або створює загрозу заподіяння такої шкоди суспільним відносинам [7, с. 425]. Одночасно існує точка зору щодо наявності в адміністративних проступках такої ознаки, як шкідливість, а якщо соціальна шкідливість правопорушення досягає рівня суспільної небезпеки, то воно є злочином [8, с. 2].

Одним з перших у новітній історії українського адміністративного права до характеристики адміністративного проступку звернувся І.П. Голосніченко в монографії "Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права" [9, с. 3–5]. Своєю увагою автор зосередив на визначенні місця адміністративного проступку серед інших видів протиправної поведінки, розпочав дискусію щодо співвідношення суспільної небезпеки та шкідливості в ознаках адміністративного делікту, здійснив аналіз фактора небезпечності суб'єкта правопорушення як

одного з критеріїв розмежування адміністративних проступків і злочинів.

Поняття "шкідливість", на думку науковця, виступає в ролі родового щодо поняття "небезпечність". Проступки мають різний ступінь шкідливості, який може підвищуватись і сягати нової якості – суспільної небезпечності [9, с. 4].

Слід також зрозуміти сутність природи проступку та звернути увагу на суб'єктивні ознаки вчиненого діяння. Розмежування правопорушень за видами повинно бути засновано на ступені суспільної небезпеки діяння, проявом якої можуть виступати: характер суспільної небезпеки діяння; форма вини та характер дій особи, яка вчинила діяння; а також особа винного у вчиненні діяння.

Крім того, в юридичній літературі робилися доцільні спроби виокремити між злочинами й адміністративними проступками кримінальні проступки. Наприклад, М.І. Хавронюк виділяє такі критерії відмежування адміністративних проступків від кримінальних: тяжкість наслідків; суспільна небезпека; форма вини; повторність вчиненого діяння тощо [10, с. 112].

Узагальнюючи, зазначимо, що критеріями для визначення деяких адміністративних правопорушень кримінальними проступками можуть бути: 1) вчинення проступків поза сферою управління; 2) ступінь їх небезпечності для суспільних відносин; 3) вид стягнення. Так, стягненнями, що свідчать про кримінально-правовий характер проступків, є: конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом проступку; грошей, одержаних унаслідок вчинення адміністративного проступку; виправні роботи; адміністративний арешт.

Крім того, існує потреба в перегляді змісту та видів адміністративних стягнень. Ними повинні залишитися лише попередження, штраф та позбавлення спеціального права, наданого особі (права керування транспортними засобами, права полювання тощо).

На нашу думку, слід відмовитися від такого адміністративного стягнення, як оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, оскільки воно порушує вимоги (ст. 41) Конституції України. Конфіскація та виправні роботи можуть застосовуватися лише як покарання за вчинення злочину. Оскільки за вчинення адміністративних проступків пропонується не застосовувати адміністративний арешт, то його слід перейменувати на короткостроковий арешт, що й буде виступати санкцією за кримінальний проступок. Що стосується процесуального критерію відмежування адміністративних правопорушень від злочинів, то він пов'язаний лише з процесуальним порядком розгляду адміністративних і кримінальних справ.

Перші розглядаються за правилами адміністративного процесу, а інші – за правилами кримінального судочинства. Також слід врахувати й те, що кримінальні проступки повинні мати судову юрисдикцію й бути предметом регулювання кримінального законодавства (наприклад, дрібне хуліганство, вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису тощо).

Слідча та судова практика доводить, що краще розглядати критерії розмежування в комплексному варіанті. Загалом для розв'язання зазначеного питання доцільно поділити їх на основні та факультативні, що допоможе юристам-правникам орієнтуватися в конкретній ситуації.

Отже, для вирішення проблеми відмежування адміністративних проступків від злочинів, на нашу думку, слід спиратися на такі критерії: 1) основні: матеріальний (суспільна небезпека); суб'єктивна сторона; суб'єкт, який вчинив правопорушення; 2) факультативні: критерій покарання; процесуальний; коло осіб (органів), які уповноважені розглядати такі справи.

За критерієм ступеня суспільної небезпеки діяння найбільш доцільно виділити три групи правопорушень: злочини, тобто діяння, які мають найбільший ступінь суспільної небезпеки; кримінально-правові проступки меншої суспільної небезпеки, яким не притаманні ознаки злочинного діяння; адміністративні правопорушення.

Традиційно вважалося, що особлива частина КУпАП містить склади проступків, які, на відміну від злочинів, не є суспільно небезпечними. Згідно зі ст. 9 КУпАП, "адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, вина (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності" [11, с. 18].

Інститут співучасті в КУпАП узагалі не згадується, у зв'язку із чим стає неможливим визначити позицію законодавця стосовно розмежування відповідальності за кримінальні злочини та адміністративні проступки.

У Кримінальному кодексі України передбачені норми щодо злочинів, однією з основних ознак яких є суспільна небезпечність діяння. Однак розмежування адміністративних проступків і кримінальних правопорушень (злочинів) лише за ознакою суспільної небезпечності та галузями права (адміністративне і кримінальне право) є недостатнім. Вимоги щодо однорідності суспільних відно-

син, що визначають предмет регулювання адміністративного права, в його правовому інституті адміністративної відповідальності не витримані.

Нормами особливої частини чинного КУпАП охоплені проступки, які не належать до сфери управління. Наприклад, проступки, передбачені в ст. 51 "Дрібне розкрадання державного або колективного майна"; ст. 51² "Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності"; ст. 52 "Псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель"; ст. 89 "Жорстоке поводження з тваринами"; ст. 104 "Потрава посівів, зіпсуття або знищення зібраного врожаю сільськогосподарських культур, пошкодження насаджень колективних сільськогосподарських підприємств, інших державних і громадських чи селянських (фермерських) господарств"; ст. 173 "Дрібне хуліганство" та багато інших [11, с. 334].

Ці проступки за юридичною природою не є адміністративними, оскільки відносини, що охороняються названими вище нормами, не стосуються державного управління або місцевого самоврядування. Але це і не злочини, оскільки вони не становлять великої суспільної шкідливості. Постає запитання: з яким же видом правопорушень у цьому разі ми маємо справу?

В Україні системна розробка законодавства, пов'язана із криміналізацією проступків, поки що не завершена і перебуває на початковій стадії. Однак з досвіду законодавства зарубіжних країн відомо, що більшість з них у системі кримінального законодавства мають статті, норми яких передбачають склади злочинів, і статті, в яких передбачено склади кримінального проступку (наприклад, США, Великобританія, Франція, Нідерланди, Ізраїль тощо) [12–17].

За вчинення кримінального проступку в законодавстві зазначених країн в основному передбачено невисокі стягнення, які не тягнуть за собою судимості.

Викладене вище дає змогу вести мову про доцільність передбачення в українському законодавстві кількох видів протиправних діянь: 1) адміністративних проступків; 2) кримінальних проступків; 3) власне кримінальних злочинів.

Узагальнюючи згадувані вище дослідження попередників, розмежування таких протиправних діянь доцільно здійснювати на основі таких критеріїв, як ступінь завданої ними шкоди суспільним відносинам, різновиди об'єкта правопорушення, суб'єкти юрисдикції, тяжкість та види стягнень, що передбачаються за їхнє вчинення, суб'єкти правопорушення.

Так, за ступенем шкідливості варто виділити три види правопорушення – з високим, значним та невисоким рівнем суспільної шкоди.

Правопорушення з найвищим рівнем суспільної шкоди (суспільно небезпечні), незалежно від того, які правовідносини вони порушують, в українському праві за наявності деяких інших ознак вважаються злочином. Відмежування проступку (як кримінального, так і адміністративного) від злочину хоч і являє собою проблему, але законодавець знаходить можливості її вирішення.

Цього не можна поки що сказати про відмежування кримінального проступку, склад якого взагалі ще не визначений кримінальним законодавством. Тому при розмежуванні цих видів правопорушення – кримінального та адміністративного проступку – варто використовувати разом з критерієм “ступінь заподіяної шкоди” інші критерії оцінювання.

Значним рівнем суспільної шкоди доцільно характеризувати кримінальний проступок. Правопорушення з невисоким рівнем суспільної шкоди можна розглядати як одну з ознак адміністративного проступку.

Розмежування кримінального й адміністративного проступків доцільно провести також за об'єктом (відносинами, які охороняються тією чи іншою галуззю права) та за суб'єктом юрисдикції.

Так, до адміністративних проступків слід віднести лише ті з них, які посягають на встановлений порядок управління в широкому значенні цього терміна. Це означає, що ними можна вважати проступки, які посягають, наприклад, на порядок управління у сфері громадської безпеки, охорони природи, якості продукції метрології та стандартизації, транспорту, загального військового обов'язку тощо.

Розділяючи проступки на кримінальні та адміністративні, залежно від суб'єкта юрисдикції, слід мати на увазі, що суб'єктами адміністративної юрисдикції є органи виконавчої влади, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, а справи про кримінальні проступки розглядатимуть суди загальної юрисдикції, які спеціалізуються на кримінальних справах.

Ще одним важливим критерієм розмежування адміністративного та кримінального проступку є тяжкість і вид стягнення. Такі стягнення, як виправні роботи, конфіскація майна, арешт, слід передбачати лише для кримінальних проступків.

Кримінальні та адміністративні проступки також можуть бути розмежовані за суб'єктом правопорушення. Адміністративну відповідальність мають нести як фізичні, так і юридичні особи, відповідальність за кримінальний проступок – лише фізичні особи (громадяни, посадові особи тощо).

Нарешті, юридичні склади кримінальних проступків і злочинів доцільно передбачити в єдиному кодифікованому акті – Кримінальному кодексі України, створивши два окремі кодифіковані розділи. Один із цих розді-

лів має розміщуватись у Загальній частині Кримінального кодексу України (далі – КК України), а другий – в Особливій.

У розділі Загальної частини необхідно визначити поняття кримінального проступку, його особливості, а також інститут співучасті в злочині та кримінальному проступку, який з точки зору структурно-функціональної будови не відрізнятиметься від інституту співучасті в злочині в окремому розділі. Тобто ознаки кримінально-правового проступку, що вчинюється у співучасті, – це:

1) вчинення кримінально-правового проступку декількома особами: а) фізичними – які на момент вчинення правопорушення досягли шістнадцятирічного віку і є осудними; б) юридичними – що вчинили проступок у особі свого керівного органу;

2) вчинення умисного діяння;

3) умисна участь осіб у вчиненні кримінально-правового проступку;

4) спільне вчинення особами кримінально-правового проступку.

У розділі Особливої частини варто передбачити статті з відповідними складами кримінальних проступків, в яких визначатимуться санкції за кримінальні проступки тощо.

Досвід законодавства зарубіжних країн (наприклад, Франції, Нідерландів, Великобританії, США тощо) засвідчує, що в системах їхнього кримінального законодавства є статті, норми яких передбачають склади злочинів, і статті, у яких подано склади кримінальних проступків. За вчинення кримінальних проступків, в основному, передбачені незначні стягнення, які не тягнуть за собою судимості [12–17].

Хоча відмежування адміністративного проступку від злочину також є проблемою, але законодавець знаходить можливості її розв'язання. Цього не можна поки що сказати про відмежування кримінального проступку (склад якого взагалі досі не передбачений законодавством) від адміністративного, який сьогодні об'єктивно поєднує в собі ці два явища. Тому при розмежуванні цих двох видів правопорушення потрібно використовувати, разом з критерієм “ступінь заподіяної шкоди”, й інші критерії. Так, до кримінальних можна віднести проступки, у яких об'єктом є порядок управління у сфері, рішення державних органів у якій може викликати значний громадський резонанс, звинувачення таких органів в упередженості (наприклад, сфера діяльності політичних партій, релігійних організацій, засобів масової інформації). Це повинно також запобігти використанню повноважень адміністративних органів щодо незаконного притягнення до адміністративної відповідальності в “нечистих” політичних інтересах окремих осіб чи груп з метою політичної розправи.

Виходячи з особливостей об'єктивної сторони, адміністративними проступками слід визнати тільки порушення правил, стандартів, нормативів, встановлених органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також порушення вимог законів, контроль за виконанням яких покладено на органи виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Таким чином, адміністративні проступки характеризуватимуться формальним складом, тобто необхідною й достатньою підставою для притягнення до адміністративної відповідальності має визнаватися лише винне порушення норми, а настання матеріальних наслідків може бути факультативною ознакою. Тому, з формально-юридичної точки зору, адміністративними проступками слід визнати правопорушення, назви яких формулюються як "порушення законодавства...", "порушення порядку...", "порушення режиму...", "здійснення... діяльності без дозволу" тощо.

Проступки доцільно поділити на адміністративні та кримінальні залежно від суб'єкта юрисдикції. Притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних проступків має належати до компетенції органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які уповноважені здійснювати контроль за виконанням відповідного законодавства. Питання про накладення адміністративних стягнень узагалі має бути виведено з компетенції судів, оскільки в таких випадках вони змушені діяти не як органи, які здійснюють правосуддя, а як адміністративні органи, що порушує конституційний принцип розподілу влади.

В юридичній літературі існують й інші думки. Наприклад, виходячи з конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, вирішувати справи про адміністративні проступки повинні тільки суди. Однак погодитися з такою думкою не можна принаймні з двох підстав [4, с. 83].

По-перше, за такого підходу допускається розширене тлумачення терміна "правосуддя", оскільки сюди необґрунтовано включається вирішення справ про притягнення до будь-якого виду відповідальності. Продовжуючи наведений хід думок, можна зробити несподіваний висновок, що й дисциплінарні стягнення за порушення трудової дисципліни, й усі фінансові санкції мають застосовуватися виключно за рішенням суду. Однак для цього немає ніяких ні теоретичних, ні фактичних передумов. Здається, що ефективність таких заходів відповідальності у разі віднесення їх до судової юрисдикції значно зменшиться.

По-друге, розширення каральних функцій суду негативно позначиться на авторитетності судів. Ототожнення у громадській думці судів

з органами, основним завданням яких є притягнення до відповідальності, не сприятиме довірі громадян до правосуддя. Судовий порядок слід передбачити лише для оскарження рішень адміністративних органів у справах про адміністративні проступки. Оскарження рішень адміністрації щодо притягнення до адміністративної відповідальності має здійснюватися в адміністративному суді.

Усі норми, що встановлюють порядок вирішення питань у справах, пов'язаних з притягненням до адміністративної відповідальності, доцільно перенести з Кодексу України про адміністративні правопорушення до Адміністративно-процедурного кодексу (норми щодо порядку притягнення до адміністративної відповідальності) та Адміністративно-процесуального кодексу (норми щодо судового розгляду скарг на рішення про накладення адміністративного стягнення), проекти яких підготовлені й обговорюються.

Таким чином, новий Кодекс про адміністративні проступки повинен містити лише норми матеріального права, процесуальні ж відносини мали б бути предметом регулювання інших законів, що відповідатиме законодавчій техніці, яка склалася при підготовці й прийнятті, зокрема, кримінального та кримінально-процесуального законодавств.

Адміністративні та кримінальні проступки повинні відрізнятися й за видом та суворістю стягнень. Враховуючи те, що ступінь шкідливості кримінальних проступків вищий, ніж адміністративних проступків, за їх вчинення необхідно передбачити більш суворі стягнення, які міг би накладати виключно суд.

Такі стягнення, як арешт та виправні роботи, слід передбачати лише для кримінальних проступків, оскільки вони суттєво обмежують конституційні права громадян. Це випливає зі ст. 29 і 43 Конституції України, які допускають такі обмеження тільки за рішенням суду. Якщо ж санкція за вчинення адміністративного проступку поряд із штрафом передбачає конфіскацію майна, то вона повинна застосовуватися за рішенням суду за зверненням адміністративного органу, який притягнув особу до адміністративної відповідальності і наклав штраф. Цього вимагає ст. 41 Конституції України.

Суд у цьому разі повинен бути наділений повноваженням перевірити правомірність притягнення до адміністративної відповідальності. Стягнення за вчинення кримінального проступку має накладатися судом за зверненням осіб, інтереси яких порушено (потерпілих); контролюючих органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування; прокуратури (в інтересах держави чи громадян).

Варто окремо зупинитися на такій санкції, як оплатне вилучення предметів, що стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом проступку, яка передбачена як

один з видів стягнення чинним КУпАП (ч. 3 ст. 24) [11, с. 39].

На наш погляд, оплатне вилучення предметів прямо суперечить вимогам частини п'ятої ст. 41 Конституції України, яка передбачає примусове відчуження об'єктів права приватної власності лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, а не як вид стягнення. У разі примусового відчуження Конституція вимагає попередньо і повністю відшкодувати власнику вартість вилученого об'єкта, і лише за умов воєнного або надзвичайного стану допускається наступне відшкодування вартості. Усупереч вимогам Конституції Кодекс встановлює наступне відшкодування вартості вилученого предмета, і не повне, а з відрахуванням витрат на реалізацію.

Таким чином, можна дійти висновку, що як оплатне, так і безоплатне (конфіскація) вилучення речей, які стали знаряддям вчинення або безпосереднім предметом проступку, не може бути передбачене КУпАП як вид стягнення. На нашу думку, від нього необхідно відмовитися. Однак у випадку необхідності, там, де ця міра є потрібною і виправданою, пропонується застосовувати конфіскацію таких речей у судовому порядку.

Крім того, як адміністративну відповідальність, так і відповідальність за кримінальний проступок повинні нести не лише фізичні, а і юридичні особи. У тих випадках, коли порушником може бути службова особа, органу, уповноваженому притягувати до відповідальності за проступки, варто віднести його до категорії кримінальних, щоб запобігти можливості уникнути такої посадовій особі відповідальності внаслідок "корпоративізму" та "кругової поруки".

З'ясувавши сутність адміністративного проступку, можна визначити спільну участь декількох осіб у його вчиненні, а отже, і співучасть у кримінальному проступку.

КК України (ст. 26) визначає співучасть як умисну спільну участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Тобто співучасть характеризується такими (об'єктивними та суб'єктивними) ознаками: 1) наявністю двох чи більше суб'єктів злочину, які беруть участь у вчиненні одного й того самого умисного злочину; 2) умисний характер діяльності співучасників; 3) спільність їх участі у злочині [18, с. 78].

Отже, співучасть передбачає спільне вчинення злочину саме суб'єктом злочину. Кожен зі співучасників має відповідати вимогам закону, що висуваються до суб'єктів злочину, тобто бути осудним і досягти віку притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 18, 19, 22 КК України). Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку (ст. 12 КУпАП), що свідчить про меншу

суспільну небезпеку адміністративного проступку порівняно зі злочином, оскільки відповідальність за деякі злочини може наступати з чотирнадцяти років (ч. 2 ст. 22 КК України). Також, відповідно до ст. 20 КУпАП, не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоща чи іншого хворобливого стану. Тобто КУпАП також наділяє суб'єкта вчинення протиправної дії певними ознаками.

Спільна діяльність суб'єктів повинна бути спрямована на вчинення саме умисного злочину (на що прямо вказує ст. 26 КК України), оскільки тільки при умисній формі вини особа повною мірою усвідомлює всю суспільну небезпеку свого діяння, припускає настання породжуваних ним злочинних наслідків і бажає або свідомо припускає їх. На відміну від цього, ст. 9 КУпАП, як вже згадувалось, вказує: "Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність..." При цьому можна припустити, що кожне діяння, що саме спільно вчинюється декількома суб'єктами, припускає тільки умисний характер дій, де умисел спрямовано на досягнення загальної єдиної мети (результату) для всіх учасників як злочину, так і адміністративного правопорушення, а також кримінального проступку. Тобто не тільки діяння має бути навмисним, але і всі співучасники під час його вчинення також повинні діяти навмисно.

"Спільність" означає, що:

- по-перше, злочин вчинюється спільними зусиллями всіх співучасників, тобто саме дії всіх учасників злочинного діяння в цілому призводять до вчинення злочину;
- по-друге, наслідок, який досягається в результаті вчинення злочину, є єдиним, неподільним, спільним для всіх учасників. За цей злочинний результат несуть відповідальність усі співучасники. Притягнення до кримінальної відповідальності співучасника може відбуватися лише на тій підставі, що його діяння було (були) необхідним для спричинення єдиного злочинного результату;
- по-третє, між діями всіх співучасників і тим злочином, що безпосередньо вчинив виконавець, є наявним необхідний причинний зв'язок, оскільки спільний результат досягається лише за допомогою свідомої діяльності виконавця.

IV. Висновки

Розмежування правопорушень за видами повинно бути засновано на ступені суспільної небезпеки діяння, проявом якої можуть

виступати: характер суспільної небезпеки діяння; форма вини та характер дій особи, яка вчинила діяння; а також особа винного у вчиненні діяння.

На підставі викладеного можна виокремити між злочинами й адміністративними проступками кримінальні проступки.

Юридичні склади кримінальних проступків та відповідальність за них слід передбачити в Кримінальному кодексі, для чого необхідно переглянути понятійний апарат Загальної частини КК України, а також положення, що встановлюють санкції за кримінальні правопорушення.

В Особливий частині КК України необхідно передбачити два розділи, що поєднали би окремо склади кримінальних проступків та злочинів.

У разі вирішення законодавцем питання про запровадження інституту відповідальності за кримінальний проступок на користь останнього положення до нього можна буде віднести низку діянь, які сьогодні, незважаючи на невелику суспільну небезпеку, визнаються злочинами і мають як наслідок судимість. Отже, при запровадженні інституту кримінального проступку виникає необхідність у реформуванні інституту кримінальної відповідальності, оскільки відповідальність за вчинення кримінального проступку за своєю природою не повинна тягти за собою судимості. Крім того, за вчинення кримінального проступку повинні бути передбачені більш м'які санкції порівняно з покаранням за злочини.

Визнання в кримінальному праві кримінального проступку та внесення цього інституту до КК України зумовило б провадження у справах про такі делікти за нормами кримінального, однак виключило б настання для особи кримінально-правових наслідків вчинення злочину.

У КУпАП не передбачено ознак та якихось особливостей вчинення діяння спільними зусиллями. Тобто для визначення ознак спільної діяльності у кримінальному проступку необхідно звернути увагу, передусім, на визначення співучасті, що дає КК України, враховуючи всі її об'єктивні та суб'єктивні ознаки.

На основі викладеного можна виділити певні ознаки кримінально-правового проступку, що вчинюється в співучасті:

1. Вчинення кримінального проступку декількома особами: а) фізичними – які на момент вчинення адміністративного правопорушення досягли шістнадцятирічного віку і є осудними; б) юридичними (у зв'язку з чим постає необхідність визначення можливості юридичної особи бути суб'єктом злочину та бути учасником спільного злочину).

2. Вчинення умисного діяння.

3. Умисна участь осіб у вчиненні кримінального проступку.

4. Спільне вчинення особами кримінального проступку.

Список використаної літератури

1. Васильев Э.А. Общие черты административного правонарушения и преступления / Э.А. Васильев // Административное право и процесс. – 2007. – № 1. – С. 2.
2. Колпаков В. Стан дослідження проступку в українському адміністративному праві / В. Колпаков // Право України. – 2005. – № 6. – С. 25.
3. Назаренко Д.О. Про співвідношення кримінальної й адміністративної відповідальності за порушення правил адміністративного нагляду / Д.О. Назаренко // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (7–8 квітня 2006 р.). – Л., 2006. – С. 158.
4. Стефанюк В. Судова система України та судова реформа: пояснювальна записка до проекту Кодексу України про адміністративні проступки / В. Стефанюк. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 83.
5. Чечот Д.М. Административная юстиция (Теоретические проблемы) / Д.М. Чечот. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1973. – С. 28.
6. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 363 с.
7. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность / Н.Ф. Кузнецова // Избр. труды. – СПб., 2003. – С. 425–436.
8. Васильев Э.А. Общие черты административного правонарушения и преступления / Э.А. Васильев // Административное право и процесс. – 2007. – № 1. – С. 2.
9. Голосніченко І.П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права / І.П. Голосніченко. – К. : Вища школа, 1991. – С. 3–5.
10. Хавронюк М. Поняття злочинного діяння за законодавством Європейських країн / М. Хавронюк // Підприємство, господарство і право. – 2004. – № 9. – С. 112–119.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар / [Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін.]. – К. : Правова єдність, 2008. – 655 с.
12. Закон об уголовном праве Израиля : постатейный перевод с иврита на рус. яз. / пер. Марат Дрофман. – 2-е изд., испр. и доп. – Хайфа, 2010. – 261 с.
13. Тарбагаев А.Н. Введение в уголовное право Нидерландов / А.Н. Тарбагаев. – Красноярск : СибУП, 2001. – 135 с.
14. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / [под ред. И.Д. Козочкина]. – М. : Ин-т междунар. права и

- экономики им. А.С. Грибоедова, 2001. – 576 с.
15. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть : учеб. пособ. / Н.А. Голованова, В.И. Еремин, М.Л. Игнатова и др. ; [под ред. И.Д. Козочкина]. – М. : Омега-Л : Ин-т международного права и экономики им. А.С. Грибоедова, 2003. – 576 с.
 16. Уголовный кодекс Франции / [под ред. Л.В. Головки, Н.Е. Крыловой ; пер. с фр. Н.Е. Крыловой]. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 650 с.
 17. Уголовное право буржуазных стран. Общая часть : сборник законодательных актов. – М. : Юридическая литература, 1990. – 836 с.
 18. Кримінальний кодекс України (із змінами і доповненнями станом на 11.02.2013 р.) / [упор. В.І. Тютюгін]. – Х. : Право, 2013. – 232 с.

Стаття надійшла до редакції 30.01.2014.

Абакумова Ю.В. Соучастие в преступлении и в уголовном проступке: к постановке проблемы

Статья посвящена рассмотрению спорных вопросов, касающихся отграничения преступления от административного правонарушения и уголовного проступка. Рассматриваются основные направления совершенствования института соучастия в условиях гуманизации уголовного законодательства.

Ключевые слова: соучастие, преступление, проступок, административное правонарушение, уголовный проступок, соучастники, общественная опасность.

Abakumova Y. Complicity in the crime and the criminal offense: statement of the problem

The article is devoted to consider issues relating to the delimitation of the crime of administrative offenses and criminal misconduct. The main areas for improvement in terms of participation Institute humanization of criminal legislation.

Since gaining independence, Ukraine actively trying to build a legal democratic state. However, such changes in the way our society is accompanied by negative phenomena such as economic crises, social and political problems, legal nihilism.

One of the most negative effects are crime, which has become organized and global, which requires the revitalization of the criminal justice system. However, systematic changes in economic, social, political and other spheres of society and the state also led to the creation of conditions for democratization and strengthening the protection of human rights, which implies, among other things, humanise the criminal law.

In Ukraine systematic development of legislation related to the criminalization of offenses, not yet completed, and at an early stage. However, the experience of foreign countries legislation is known that most of them in the criminal law with articles, rules which provide for offenses and articles which are provided compositions criminal offense (eg USA, UK, France, Netherlands, Israel, etc.).

Taking into account international experience, policy of Ukraine should be focused on requirements that are constant elements of any rule of law. All of the above determines the relevance of the chosen theme of the article. The aim of the paper are: 1) The main areas for improvement in terms of participation Institute humanization of criminal legislation of Ukraine, 2) to distinguish between the concepts of "crime", "administrative offense" and "criminal offense".

Key words: complicity, crime, misdemeanor, an administrative offense, criminal offense, partners, public danger.

УДК 35.072.2

Р.В. Алієв

кандидат юридичних наук

Енергодарський інститут державного та муніципального управління імені Р.Г. Хеноха "КПУ"

РОЛЬ ПЕРСОНАЛУ ВІДДІЛУ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЩОДО МІНІМІЗАЦІЇ МІЖГРУПОВИХ І ОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ

У статті висвітлено напрями роботи й роль персоналу відділу соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України в частині мінімізації міжгрупових і особистісних конфліктів серед засуджених, оскільки рівень організації цієї роботи містить основні засади державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, забезпечення захисту законних прав і свобод громадян, які перебувають у місцях позбавлення волі.

Ключові слова: міжгрупові й особистісні конфлікти, профілактика конфліктів, конфліктна ситуація, соціально-виховна та психологічна служба, учасники конфлікту.

I. Вступ

Подальше реформування кримінально-виконавчої системи, зміни у законодавстві й нормативно-правовій базі Державної пенітенціарної служби України зумовлюють необхідність реалізації протягом 2013–2017 рр. в органах і установах виконання покарань комплексу організаційних і практичних заходів, спрямованих на систематизацію й удосконалення форм і методів виховного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі, визначення єдиних підходів в організації діяльності соціально-виховної та психологічної служби [1].

Профілактика конфліктів серед засуджених є важливим напрямом роботи адміністрації установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України. Це завдання ускладнюється тим, що в місцях позбавлення та обмеження волі зосереджений найважчий з психолого-педагогічної точки зору контингент, що призводить до значного рівня конфліктності. Не завжди в умовах установ виконання покарань (далі – УВП) є можливим вчасно виявити конфлікти, що пояснюється їх прихованим характером. Це завдання полегшується вмінням персоналу УВП використовувати соціально-психологічні методи для вивчення конфліктів, зокрема бесіду, метод узагальнення незалежних характеристик, аналіз документів, анкетування, аналіз результатів діяльності, колективну дискусію, соціометричне опитування, тести й моделювання.

Висвітлюючи проблему міжгрупових і особистісних конфліктів серед засуджених в УВП, слід зазначити, що умови ізоляції засуджених від суспільства, посилена регламентація життєдіяльності, примусове одно-

статтєве спілкування – це чинники, які збільшують імовірність виникнення конфліктних ситуацій.

У місцях позбавлення та обмеження волі можна виділити три групи основних причин конфліктів серед засуджених:

1. Конфлікти, пов'язані з недоліками в організаційній і виробничій діяльності УВП, несприятливими умовами праці та побуту засуджених.

2. Конфлікти, зумовлені помилками, які допущені при комплектуванні колективу засуджених, підборі й розстановці активу, а також послабленням виховної роботи серед засуджених.

3. Конфлікти, пов'язані з індивідуально-психологічними особливостями окремих особистостей (підвищена самооцінка, егоїзм, хворобливе самолюбство, різкість у спілкуванні з оточенням, жорстокість, бездушність, схильність до алкоголізму й наркоманії тощо).

Значно впливають на рівень конфліктності нездорова морально-психологічна обстановка (пригнічений настрій, кругова порука, паразитизм), наявність негативно спрямованих груп і окремих засуджених. До створення конфліктних ситуацій у місцях позбавлення волі, як показує практика, найбільш схильні засуджені, вік яких перебуває в межах 18–25 років та які відбувають покарання за насильницькі злочини. Мотив усіх конфліктів у цьому середовищі засуджених – прагнення задовольнити свої егоїстичні потреби [2].

На нашу думку, особливу увагу необхідно приділяти засудженим, які відбули 3/4 строку покарання, незалежно від віку та періоду перебування в УВП. Їм більшою мірою притаманні стани психологічного напруження та депресії. Цю категорію умовно можна назвати "важкі засуджені".

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити роль персоналу соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України щодо мінімізації міжгрупових і особистісних конфліктів серед засуджених, організації виховної роботи з ними.

III. Результати

З урахуванням результатів вивчення структури пенітенціарних закладів європейських країн Державною пенітенціарною службою України вжито заходів щодо переходу від загонової системи розміщення засуджених в установах виконання покарань та організації виховної роботи з ними до моделі, основою якої є відділення соціально-виховної та психологічної служби.

На сьогодні систему соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України становлять: відділи (відділення) соціально-виховної та психологічної служби; відділи (сектори) соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими. Основною структурною ланкою в системі соціально-виховної та психологічної служби є відділення соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань, діяльність якого регламентується Положенням, затвердженим наказом ДДУ ПВП від 17.03.2000 р. № 33 [3].

Роль персоналу соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань щодо мінімізації міжгрупових і особистісних конфліктів серед засуджених полягає в тому, що для об'єктивного й усебічного оцінювання індивідуальних особливостей засудженої особи необхідно використовувати повсякденне й цілеспрямоване спостереження, включаючи виявлення її соціального оточення. Цінну інформацію про особливості такої особистості можна одержати від тих засуджених, які з нею конфліктують або можуть бути потенційними жертвами конфлікту.

Начальники відділень соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань мають проводити роботу з профілактики конфліктів серед засуджених. Працюючи із засудженими негативної спрямованості, необхідно пропонувати їм вибір альтернативної поведінки, при цьому не тільки пропонувати, але й постійно виконувати заходи, які передбачаються в обох випадках. З основною масою засуджених необхідно систематично проводити зустрічі й індивідуальні бесіди. Працюючи з морально приниженими засудженими, не слід використовувати нецензурні або образливі слова, бо інакше виникають конфлікти, які зумовлені особистісними характеристиками та стилем керівництва співробітників установи. Ці причини можна пояснити характером і темпераментом співробітників; нестачею

досвіду роботи в умовах колонії; професійною невідповідністю та некомпетентністю; професійною деформацією, що виявляється у підозрілості, розлюченості, зловживанні владою, упередженням.

Повертаючись до міжгрупових і особистісних конфліктів серед засуджених, треба зазначити, що в процесі формування відділень соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань доцільно виходити з таких класифікаційних критеріїв: кримінально-правових; особистісних, тобто психолого-педагогічних; соціально-демографічних (вік, рівень освіти, соціальне становище, рід занять до засудження тощо); медичних. При розподілі слід знаходити оптимальне співвідношення між засудженими різних класифікаційних груп. Не бажано формувати відділення, наприклад, лише з осіб однакового віку та зі схожим кримінальним минулим, оскільки це може призвести до групової замкненості та формування серед них негативних ціннісних орієнтацій. Залежно від наявності в засудженого певних класифікаційних ознак складається індивідуальна програма соціально-психологічної роботи та визначаються форми й методи виховної роботи.

Відповідно до кримінально-правової характеристики слід враховувати характер вчиненого злочину та криміногенну зараженість особистості, тобто глибину і стійкість її антисуспільної спрямованості. Класифікацію злочинців можна проводити за різними ознаками, зокрема правовими й соціально-психологічними (в тому числі соціально-демографічними).

Класифікація засуджених у місцях позбавлення волі з практичної точки зору зумовлена необхідністю диференційованого підходу до проведення заходів виховного впливу на підставі індивідуальних програм соціально-психологічної роботи із засудженими, зниження негативного впливу на особистість умов позбавлення волі, мінімізації міжгрупових і особистісних конфліктів.

Класифікація засуджених має здійснюватись під час перебування останніх у відділенні карантину, діагностики й розподілу установи за підсумками їх вивчення перед розподілом до відділень соціально-виховної та психологічної служби. Класифікаційна інформація дає змогу прогнозувати не тільки варіанти очікуваної поведінки засуджених після розподілу до відділень, але й обирати оптимальні засоби контролю з боку персоналу соціально-виховної та психологічної служби установи для забезпечення належного рівня безпеки.

Залежно від характеру вчиненого злочину (склад, мотиви й засоби вчинення злочину) доцільно виділяти групи осіб, засуджених: 1) за корисливі злочини – крадіжки, шахрайство й деякі інші кримінальні способи

заволодіння чужим майном без застосування насильства; 2) агресивні (насильницькі) некорисливі злочини – це всі види кримінальної агресивної поведінки, крім тієї, яка має корисливу мету (серед них, у першу чергу, виділяють: агресивні злочини проти життя, здоров'я, статевої недоторканості, честі й гідності особи); 3) насильницькі дії, що кваліфікуються в законі як зазіхання на державну, громадську думку, громадський порядок і порядок управління. Агресивна поведінка може здійснюватись без фізичного або психічного насильства (вандалізм, пошкодження матеріальних і культурних цінностей, ненасильницькі посягання на честь, гідність, волю та інші права людини).

Виходячи зі ступеня виразності в особистості засудженого вказаних властивостей, умовно виділяють шість класифікаційних груп засуджених і, відповідно, до того ж пропонуються рекомендації щодо диференційованого виховного впливу на них.

До першої класифікаційної групи входять засуджені з позитивною соціальною установкою, сильним типом особистості, лідерськими якостями. Характерними рисами цього типу особистості є: досить високий рівень інтелекту, що дає змогу здійснювати надійний контроль над емоціями; висока стійкість структури особистості; прагнення до організаторської діяльності; високий рівень мотивації, спрямованої на досягнення мети; відсутність виражених агресивних тенденцій; розвинене відчуття соціальної чуйності; товариськість; здатність швидко пристосовуватись до навколишнього середовища й оточення; позитивне ставлення до праці.

Начальнику відділення слід обмежуватись здійсненням заходів загального контролю за поведінкою засуджених, уникаючи детального контролю. Доцільно в різних ситуаціях підтримувати авторитет цих засуджених.

Друга класифікаційна група – це засуджені, які мають потенційно позитивні соціальні установки, слабкий тип особистості. Вони конформні, легко піддаються чужому впливу, лідерські риси в них відсутні. Характерологічні риси цієї категорії в основному збігаються з першою групою, відрізняючись від неї наявністю таких якостей, як завищена оцінка власних достоїнств, соціальна наївність.

Через конформні риси особистості за ними бажано здійснювати більш детальний контроль, тому що, незважаючи на загальну позитивну спрямованість, існує небезпека їх потрапляння під вплив лідерів негативної спрямованості.

Третя класифікаційна група включає засуджених, які не мають виражених особистісних якостей, так зване "болото". Приблизно кожен третій представник цієї групи характеризується наявністю стійко виражених

психічних відхилень від норми. Вони можуть виявлятися у викривленому сприйнятті дійсності, виникненні ідей переслідування, що за певних умов може супроводжуватися неадекватними поведінковими реакціями, аж до криміногенних. У зв'язку із цим осіб, у яких виявлені такі аномалії, необхідно ставити на психіатричний облік і проводити корекційну роботу з урахуванням рекомендацій лікаря. Начальнику відділення треба ретельно аналізувати поведінку таких засуджених.

Психолог має застосовувати різні додаткові методики для більш глибокого вивчення особистості таких засуджених і надавати начальнику відділення відповідні рекомендації для диференційованої індивідуальної роботи з ними.

До четвертої класифікаційної групи входять засуджені, які мають асоціальні установки, слабкий конформний тип особистості без чітко виражених задатків лідерства. Для представників цього типу характерна наявність психічних відхилень, що ускладнюються наявністю таких якостей, як схильність до вживання алкоголю, що нерідко приводить до значної алкогольної зміни особистості; погано стримувана імпульсивність у поведінці; неприйняття і вороже ставлення до існуючих соціальних норм; нездатність регулювати конфліктні ситуації примирливо; цинізм, упереджене ставлення до оточення.

Ця група засуджених потребує до себе постійної й пильної уваги з боку начальника відділення, оскільки загальна негативна спрямованість поведінки та нездатність прогнозувати наслідки своїх вчинків сприяють потраплянню їх під вплив лідерів негативної спрямованості та скоєнню криміногенних вчинків.

Головною якістю, що визначає поведінку таких засуджених, є агресивність, яка виявляється в негативному ставленні до інших осіб (вони часто сваряться, розпочинають бійки тощо). Високий рівень агресивності характеризується загальним негативізмом, постійною готовністю до конфліктних ситуацій, внутрішньою схильністю до емоційних спалахів з незначного приводу, недовірливістю в ставленні до оточення.

При проведенні індивідуальної роботи з ними необхідна коректність, дотримання етикету. Провокуючими чинниками можуть бути надмірна грубість, нетактовність, окрик, зазіхання на особисту гідність. Як правило, загострення агресивності відбувається в ситуації приниження престижу особистості, при застосуванні заходів покарання. У таких ситуаціях краще обходитися без додаткових міркувань, не вступати з особами, які конфліктують, у затяжні дискусії, використовувати в спілкуванні нейтральні або впевнені інтонації.

У повсякденному житті агресивність може виявлятися в міжособистісних конфліктах. Часто провокуючим чинником їх прояву є несправедливі вимоги й погроза покарання без бажання розібратися в суті справи. При загостренні конфлікту не можна доходити до взаємних образ, а необхідно діяти відповідно до закону, суворо дотримуватися при цьому педагогічного такту.

При несподіваному зіткненні з проявами агресивності (наприклад, ставши свідком гострої ситуації) необхідно під будь-яким приводом розвести опонентів. Якщо й це не усуне конфлікт, то слід провести профілактичну роботу, з'ясувати причину конфлікту, усунути за можливістю умови, що спричинили його виникнення, тобто спробувати глибше розібратися в ситуації, а не просто покарати винного. Необхідно пам'ятати, що слабші засуджені схильні піддаватися психологічному пресингу.

Виходячи із цього, доцільно ставити їх на такі види діяльності, що потребують зосередженості, ретельності та відповідальності за доручену справу, а також на роботи, пов'язані з докладанням значних фізичних зусиль. У повсякденному житті їм властива погано стримувана імпульсивність поведінки, тобто схильність діяти під впливом раптового спонукання. При постійному прояві реакцій зазначеного типу можна проконсультуватися з приводу конкретного засудженого у психіатра. Якщо явних відхилень не виявлено, то доцільно корегувати поведінку шляхом включення цієї людини в систему відносин взаємної відповідальності та при виконанні відповідних видів діяльності.

Наявність розумової відсталості у деяких засуджених цієї групи також визначає деякі особливості їхньої поведінки (фіксується значна кількість дрібних порушень режиму утримання через нерозуміння висунутих вимог). За кожним фактом необхідний ретельний розгляд і роз'яснення ситуації. Слід пам'ятати, що розумово відсталі засуджені бувають байдужими до таких заходів впливу, як поміщення до дисциплінарного ізолятора, приміщення камерного типу, і більш адекватно сприймають легкі, але психологічно значущі для них види покарань.

Досить часто в засуджених четвертої класифікаційної групи виявляється тривожність як відносно стійка специфічна характеристика особистості, що визначає особливість її реагування на різні ситуації. Тривожність характеризується суб'єктивними емоціями занепокоєння, що провокують запальність і конфліктність. У виховному плані рекомендується ставити завдання обережно й намагатися уникати висування категоричних вимог. Заохочувати таких засуджених слід тільки за явно видимі та стабільні результати. При виникненні в середовищі засуджених конфліктів тривожну особистість необхідно ізолювати

від оточення. Проводячи бесіди з цією категорією засуджених, не варто вступати з ними в суперечку. При переведенні з одного місця роботи на інше слід виявляти обережність, оскільки вони довго звикають до нових умов життя і діяльності.

П'яту класифікаційну групу становлять засуджені з асоціальними установками, сильним типом особистості. Характерними рисами представників цієї групи є: егоцентризм; стійка схильність до порушення вимог; злочинність; низька соціальна чуйність; упереджене негативне ставлення до оточення. Засуджені цієї групи, як правило, рідко допускають грубі порушення режиму утримання, ведуть дещо відокремлений спосіб життя, зазнають впливу неформальних лідерів як позитивної, так і негативної спрямованості.

З багатим життєвим досвідом і підприємливістю, добре розвинутими навичками спілкування, ці засуджені вміють поводитися належним чином. Досить честолюбні, прагнуть до комфорту й матеріального добробуту, добре контролюють емоції, об'єктивно оцінюють себе й оточення. Поведінка їх у цілому має послідовний і продуманий характер.

Як правило, у період відбування покарання такі особи не завдають особливого клопоту адміністрації установи. При проведенні виховних заходів головна умова – не випускати їх з-під контролю, частіше переміщати з одного місця роботи на інше. Проте визначити ступінь їх виправлення дуже проблематично. В індивідуальному плані важливо не допустити їхнього негативного впливу на найближче оточення.

Шоста класифікаційна група включає засуджених, які мають асоціальні установки, сильний тип особистості з об'єктивними задатками лідерських якостей і прагнуть здобути високий соціальний статус у неформальних групах. Домінуючими рисами представників цього типу є: занепокоєність проблемою власного авторитету; крайній егоцентризм; стійка схильність до порушення існуючих соціальних норм; злочинність; підвищена збуджуваність; імпульсивність; низька соціальна чуйність.

Для них є типовою така модель поведінки: прагнення до організаторської діяльності, високий рівень мотивації, спрямованої на досягнення чітких цілей, виражене прагнення маніпулювати іншими, незалежність суджень, рішучість, схильність до ризику.

IV. Висновки

Отже, роль персоналу соціально-виховної та психологічної служби установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України при вирішенні конфліктних ситуацій має зводитись до: подолання негативних емоцій, які виникли у спілкуванні з цією категорією засуджених; аналізу того, в чому полягає складність спілкування між

засудженими, особливо під час виникнення та перебігу конфлікту; визначення того, наскільки стиль поведінки засудженого адекватний конфліктній ситуації; намагання підвести засудженого до самостійного вирішення конфліктної ситуації та виходу з неї, водночас не потрапивши під вплив його поглядів і світосприйняття.

Провідні характеристики психологічного клімату в колективі засуджених:

- задоволеність основними елементами психологічної ситуації (режимом, соціально-виховною роботою, умовами відбування покарання, освітою, працею), програмами диференційованого виховного впливу та якістю їх виконання, об'єктивністю оцінювання поведінки й рівня виправлення (характеристиками), відносинами з молодшими інспекторами, начальниками відділень соціально-виховної та психологічної служби, організацією діяльності УВП (режим, розпорядок дня), відносинами у відділеннях та власним ставленням до виправлення;
- оцінювання психологічної атмосфери у відділенні (взаємодопомога, доброзичливість, інтерес до роботи й навчання, культура спілкування, організованість);
- оцінювання частоти та причин конфліктів у відділенні;
- мотиви участі у програмах диференційованого виховного впливу, освіти, роботи;
- експертна оцінка ділових і особистісних якостей начальників відділень соціально-виховної та психологічної служби.

Важливою характеристикою психологічного клімату в колективі засуджених є якісна інформація: пропозиції, побажання засуджених і персоналу стосовно першочергових змін у життєдіяльності установи виконання покарань, удосконалення форм психолого-педагогічного впливу на засуджених, поліпшення комунально-побутового й медико-санітарного забезпечення осіб, які утримуються в місцях позбавлення волі.

Список використаної літератури

1. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gov.ua.
2. Збірник нормативних документів і методичних рекомендацій з питань організації виховної та соціально-психологічної роботи серед осіб, засуджених до позбавлення волі / [укл.: С. Скоков, Ю. Олійник, О. Янчук]. – К.: "МП Леся", 2002. – 312 с.
3. Положення про відділення соціально-психологічної служби установ виконання покарань : затв. наказом ДДУ ПВП від 17.03.2000 р. № 33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gov.ua.
4. Основні положення про організацію соціально-психологічної роботи із засудженими до позбавлення волі / [укл.: С. Скоков, О. Янчук, Ю. Олійник]. – К., 2000. – 35 с.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2014.

Алиев Р.В. Роль персонала отдела социально-воспитательной и психологической работы учреждений исполнения наказания по минимизации межгрупповых и личностных конфликтов среди осужденных

В статье освещены направления работы и роль персонала отдела социально-воспитательной и психологической службы учреждений исполнения наказаний Государственной пенитенциарной службы Украины в части минимизации межгрупповых и личностных конфликтов среди осужденных, поскольку уровень организации этой работы содержит основные принципы государственной политики в сфере исполнения уголовных наказаний, обеспечения защиты законных прав и свобод граждан, находящихся в местах лишения свободы.

Ключевые слова: межгрупповые и личностные конфликты, профилактика конфликтов, конфликтная ситуация, социально-воспитательная и психологическая служба, участники конфликта.

Aliyev R. The role of the staff of the department of socio-pedagogical and psychological work of penal institutions, to minimize inter-group and personal conflicts among prisoners

The article highlights the directions of work and the role of the staff of the Department of socio-educational and psychological service of the penal institutions of the State penal service of Ukraine, in terms of minimizing inter-group and personal conflicts among prisoners, because the level of organization of this work includes main principles of the state policy in the sphere of execution of criminal punishment, maintenance of protection of legitimate rights and freedoms of citizens who are in places of deprivation of liberty.

Further reform of the penal system, changes in legislation and normative-legal basis of the State penal service of Ukraine stipulate the necessity of implementation during the 2013–2017's in the organs and institutions of execution of punishments of the complex of organizational and practical measures aimed at systematizing and improving the forms and methods of educational influence on

the persons condemned to deprivation of liberty, establishing unified approaches to organization of activities of socio-pedagogical and psychological services.

Prevention of conflicts among prisoners is an important activity of the administration of the penal institutions of the State penal service of Ukraine. This task is complicated by the fact that in places of deprivation or limitation of freedom focuses the most difficult from the psychological-pedagogical point of view of the contingent, which leads to a significant degree of conflict. Not always in the conditions of penitentiary institutions unable to detect conflicts, because of their hidden nature. This task is facilitated by the ability to use personnel socio-psychological methods for the study of conflict, which include: a conversation; synthesis method of independent characteristics; analysis of documents; questionnaire; analysis of results of operations; collective discussion; sociometry survey; tests and simulations.

Considering the problem of inter-group and personal conflicts among prisoners in penitentiary institutions it should be noted that the conditions of isolation of convicted persons from society, reinforced regulation of life, forced односторонню communication are factors that increase the probability of conflict situations.

In places of deprivation or limitation of freedom is possible to allocate three basic groups of causes of conflicts among prisoners:

- 1. Conflicts connected with defects in the organizational and production activities in penitentiary institutions, poor working conditions and life of convicts;*
- 2. Conflicts due to mistakes made when picking the team of prisoners, the selection and arrangement of the asset, and the weakening of educational work among convicts;*
- 3. Conflicts related to the individual psychological penitentiary institutions of individuals (increased self-esteem, selfishness, sharpness, communicating with others, cruelty, callousness, predisposition to alcoholism and drug addiction etc).*

Significantly affect the level of conflict unhealthy moral and psychological atmosphere (depressed mood, frankpledge, parasitism), the presence of negative aimed groups and individual prisoners. To create conflict situations in places of deprivation of liberty, as practice shows, are the most likely to convicted persons, whose age ranges from 18 to 25 years and currently serving a prison sentence for violent crimes. The motive of all the conflicts in this environment of convicts is striving to meet their selfish needs.

In our opinion, special attention should be paid to convicts who have served their 3/4 of the sentence, irrespective of age and the period of stay in penitentiary institutions they are inherent to the state of psychological stress and depression. This category can be called "heavy convicted".

Key words: *inter-group and personal conflicts, conflict prevention, conflict situation, socio-pedagogical and psychological service, participants in the conflict.*

УДК 343.35

А.О. Драгоненко

кандидат юридичних наук

Кіровоградський інститут державного та муніципального управління КПУ

СТАТУС ОСОБИ, ЩО НАДАЄ НЕПРАВОМІРНУ ВИГОДУ

У статті висвітлено проблеми визначення понять службових і посадових злочинів, відмежування однієї групи кримінально караних діянь від іншої. Проаналізовано обставини звільнення особи від кримінальної відповідальності за хабарництво. Наведені визначення дають змогу покращити рівень правозастосування норм КК України в судових і правоохоронних органах.

Ключові слова: службовий злочин, хабар, неправомірна вигода, корупція, кваліфікація.

I. Вступ

Нині Україна впритул наблизилася до інтеграції в європейське співтовариство. Незважаючи на обмаль часу, що залишився до цієї події, Україні необхідно виконати чималу кількість умов, визначених ЄС. Зокрема, йдеться про вирішення проблеми вибіркового правосуддя, боротьбу з корупцією, поліпшення інвестиційного й бізнес-клімату тощо.

Однією з головних проблем, що викликають занепокоєння та загрожують майбутній євроінтеграції України, є корупція.

У рейтингу корумпованості, складеному глобальною антикорупційною неурядовою організацією Transparency International, у 2011 р. Україна посіла 152-ге місце серед 183 країн, набравши 2,3 бала з 10 можливих. Поряд із нею такі країни, як Азербайджан, Росія, Білорусь, Нігерія, Уганда та Центральноафриканська Республіка. У 2010 р. у рейтингу наша держава посідала 134-те місце серед 178 країн. Тоді вона отримала 2,4 бала (у 2009 р. – 2,2). Transparency International не раз висловлювала стурбованість через ситуацію з корупцією в Україні [2]. У 2012 р. Україна отримала оцінку 2,6 бала й посідала 144-те місце з можливих 174 [3].

II. Постановка завдання

Мета статті – висвітлити проблеми визначення понять службових і посадових злочинів, відмежування однієї групи кримінально караних діянь від іншої.

III. Результати

Масштаби корупції загрожують національній безпеці України та не сприяють піднесенню авторитету держави. “За даними опитування, близько 80% населення сприймають корупцію як звичайне явище. І цю ситуацію не вдається переломити впродовж майже десятиріччя. Тому найголовнішим завданням є вироблення в українському суспільстві нетерпимості до проявів корупції, подолання в людині бажання давати хабар для вирішення своєї проблеми”, – зазначає Генеральний прокурор України В. Пшонка [4, с. 7].

Невід’ємна складова корупції – хабарництво. В Україні це явище охопило багато сфер суспільного життя. Саме тому, особливо останнім часом, значну увагу приділяють удосконаленню наявних і пошуку нових форм і методів протидії хабарництву. Так, відповідно до офіційної статистики МВС України, у 2010 р. зареєстровано 2 914 випадків хабарництва, з яких давання хабара – 412 [5], у 2011 р. – 2875 таких випадків, з яких давання хабара – 337 [6].

У 2010 р. спостерігалася позитивна тенденція серед населення: семеро з десяти осіб готові повідомити про випадки корупції (проти 4 із 10 у 2009 р.), що свідчить про готовність населення підтримати дії уряду щодо боротьби з корупцією [7, с. 12].

У 2011 р. законодавцем був значно розширений перелік корупційних злочинів. Так, Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення” від 07.04.2011 р. № 3207-VI Кримінальний кодекс України (далі – КК) було доповнено, зокрема, ст. 368-3 (комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми) та ст. 368-4 (підкуп особи, яка надає публічні послуги) [8]. Поряд із добре відомим поняттям “хабар” з’явилося ще й поняття “неправомірна вигода”, а окрім такого суб’єкта злочину, як “службова особа”, з’явився такий спеціальний суб’єкт, як “особа, яка надає публічні послуги”, тобто будь-яка особа, котра не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює професійну діяльність, пов’язану з наданням публічних послуг (наприклад, аудитор, нотаріус, оцінювач, експерт та ін.) [14, с. 13].

Верховна Рада України 18 квітня 2013 р. прийняла Закон “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією” [9]. Цим законом поняття “хабар” остаточно викреслено з кримінального законодавства Украї-

ни та замінено поняттям “неправомірна вигода”. Крім цього, закон криміналізує такі діяння, як “пропозиція надання неправомірної вигоди” та “прийняття пропозиції або обіцянки неправомірної вигоди”, передбачає звільнення від кримінальної відповідальності за пропозицію чи обіцянку надання неправомірної вигоди будь-якому працівнику державного підприємства, установи чи організації (ч. 5 ст. 354 КК).

Варто зазначити, що хабарництво (надання неправомірної вигоди) – це злочин, який здійснюється не лише з участю службових осіб (осіб, які надають публічні послуги), а й з участю громадян. Це завжди прояв волі двох: того, хто дає хабар, і того, хто його бере [10, с. 108]. Тому, щоб боротьба з корупцією була ефективнішою, необхідно приділяти значну увагу фактам не лише отримання неправомірної вигоди, а й давання.

Запобігання й профілактиці корупційних правопорушень сприяють випадки звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка добровільно заявила про надання неправомірної вигоди до притягнення її до кримінальної відповідальності. Як уже зазначалося, надання й одержання неправомірної вигоди є так звані “кореспондуючими злочинами”, що тісно пов’язані умислами осіб, які їх вчиняють, тому гроші, матеріальні цінності чи послуги, що були надані службовій особі або особі, яка надає публічні послуги, як неправомірна вигода повинні усвідомлюватися як тим, хто її надав, так і тим, хто її одержав. Звільнення опосередковане добровільною та своєчасною заявою безпосередньо особи, яка винна в наданні неправомірної вигоди. Своєчасною слід вважати заяву, подану протягом часу між наданням неправомірної вигоди й моментом притягнення особи, яка надала неправомірну вигоду, до кримінальної відповідальності. Цим моментом є письмове повідомлення однією з уповноважених осіб про підозру у вчиненні злочину.

Передумови (вчинення особою суспільно небезпечного діяння і відсутність у цьому діянні кваліфікуючих ознак) та підстави (сукупність певних позитивних постзлочинних дій, чітко визначених відповідними нормами Особливої частини КК) звільнення осіб, які пропонували, обіцяли або надали неправомірну вигоду, від кримінальної відповідальності передбачені в ч. 5 ст. 354, ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4 та ч. 6 ст. 369 КК.

Неправомірна вигода – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав (примітка до ст. 364-1 КК).

Необхідно виокремити корупційний злочин, передбачений ст. 354 КК, де передумовою звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення дій, передбачених ч. 1 та 2 цієї статті, окрім пропозиції, є ще й

обіцянка надати неправомірну вигоду. Під неправомірною вигодою в цьому разі слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, що перевищують 0,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, або нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав (примітка до ст. 354 КК).

Обов’язковим елементом складу злочину, передбаченого ст. 354, 368-3, 368-4 та ст. 369 КК, є вимагання. У цих статтях під вимаганням неправомірної вигоди слід розуміти вимогу щодо надання неправомірної вигоди з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища стосовно особи, яка надає неправомірну вигоду, або умисне створення умов, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів (примітка 3 до ст. 354 КК).

Підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності є постзлочинна поведінка цієї особи, що полягає у своєчасному добровільному повідомленні правоохоронних органів про пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі або особі, яка надає публічні послуги.

Для визнання заяви добровільною мало констатувати, що особу, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, прямо не примушували зробити заяву. Необхідно довести існування інших обставин, котрі свідчать про її добровільність. Ними є: подання заяви за власним бажанням такої особи, коли слідчим органам ще невідомо про злочин, а коли відомо – то цього не знає заявник (заяву слід вважати добровільною і тоді, коли особа зробила її за порадою родичів, друзів, колег по службі тощо); наявність у особи умислу повністю викрити себе й інших учасників злочину. При цьому тільки документальне підтвердження факту пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди (добровільна заява про це) та тієї обставини, що вказана заява стала приводом до початку кримінального провадження, дає суду підставу закрити кримінальне провадження та звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності [11, с. 42].

Власноруч написана заява чи протокол усної заяви, а також протокол допиту підозрюваного є важливими доказами у кримінальному провадженні. Тому вони повинні чітко відображати такі відомості: 1) що спонукало особу, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, заявити про вчинений злочин; 2) чи за власною ініціативою вона це робить; 3) чи не знала вона, що про злочин уже відомо органам досудового розслідування. Нерідко зазначені процесуа-

льні документи не містять необхідних відомостей, що ускладнює або робить неможливим правильне вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності винних осіб. Тому обставини подання ними заяв підлягають ретельному дослідженню під час досудового розслідування та в судовому засіданні.

Своєчасність у випадках звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень матиме місце, якщо: 1) особа, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, звернулася з відповідною заявою до органу досудового розслідування чи прокурора, яким, у свою чергу, не було відомо про факт вчинення цього злочину, та лише з моменту звернення до них вказаної особи в останніх з'явився привід для початку кримінального провадження одночасно за ч. 1 або ч. 2 ст. 354, ч. 1 або ч. 2 ст. 368-3, ч. 1 або ч. 2 ст. 368-4, ч. 15 ст. 369 КК та ч. 3 або ч. 4 ст. 354, ч. 1–4 ст. 368, ч. 3 або ч. 4 ст. 368-3, ч. 3 або ч. 4 ст. 368-4 КК, а також для притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності; 2) особа, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, не маючи відомостей про вже розпочате кримінальне провадження за фактом вчинення нею кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 або ч. 2 ст. 354, ч. 1 або ч. 2 ст. 368-3, ч. 1 або ч. 2 ст. 368-4, частинами 1-5 ст. 369 КК, звернулася з відповідною заявою до органу досудового розслідування чи прокурора, але до притягнення її до кримінальної відповідальності (тобто до повідомлення їй про підозру у вчиненні цього злочину у межах уже розпочатого кримінального провадження за ознаками). Так, у п. 2.8 розділу II Положення про порядок ведення Єдиного державного реєстру досудових розслідувань (затверджене наказом Генерального прокурора України від 17.08.2012 р. № 69) зазначено, що на виявлене під час досудового розслідування кримінальне правопорушення в межах одного кримінального провадження слідчий заносить до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомості про джерело, з якого виявлено кримінальне правопорушення. Кримінальному провадженню за цим правопорушенням присвоюється новий номер [12, с. 145].

Слід зазначити, що з набранням чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) виникла потреба внести відповідні зміни й до чинного КК. Багато запитань під час застосування на практиці спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності викликала відсутність єдиного взаємоузгодженого понятійного апарату в чинних КК та КПК. Не є винятком у цьому випадку й заохочувальні при-

писи, передбачені ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4 та ч. 6 ст. 369 КК.

Однією з новел чинного КПК є відмова законодавця від стадії порушення кримінальної справи. Закривати кримінальне провадження та звільняти особу від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених Особливою частиною КК, сьогодні може тільки суд. Цікаво, але в умовах дії КПК 1960 р. траплялися випадки звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинення корупційних злочинів без порушення щодо цієї особи кримінальної справи.

Так, 6 квітня 2010 р. Колегією суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України (далі – ВСУ) в судовому засіданні за касаційним поданням прокурора було розглянуто кримінальну справу за ч. 2 ст. 368 КК.

Судами першої та апеляційної інстанції було прийнято рішення повернути подання слідчого для вирішення питання про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 369 КК на підставі ч. 3 ст. 369 КК як таке, що не підлягало розгляду судом, до Генеральної прокуратури України.

Як зазначили у своїх рішеннях місцевий і апеляційний суди, питання звільнення особи від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених ч. 3 ст. 369 КК, може бути вирішено судом лише після проведення органом досудового слідства відповідно до вимог ч. 2 і 3 ст. 7-1 КПК таких процесуальних дій: порушення щодо підозрюваного кримінальної справи за давання хабара, висунення йому обвинувачення, роз'яснення йому суті й права на звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 3 ст. 369 КК за наявності його згоди на закриття справи з цієї підстави, після чого є можливим направлення до суду подання для звільнення цієї особи від кримінальної відповідальності на підставі ч. 3 ст. 369 КК.

У касаційному поданні прокурор просить постанову суду першої інстанції та ухвалу апеляційного суду скасувати, а справу направити на новий судовий розгляд, посиляючись на те, що звільнення від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених у ч. 3 ст. 369 КК, є спеціальним і порушення справи й висунення особі обвинувачення за ч. 1 ст. 369 КК за умови добровільної її заяви про дачу хабара до порушення кримінальної справи щодо неї не є обов'язковим.

Колегія суддів ВСУ задовольнила касаційне подання частково, посилаючись, зокрема, на ч. 3 ст. 369 КК, відповідно до якої особа, яка дала хабар, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо щодо неї мало місце вимагання хабара або якщо після давання хабара вона добровільно заявила про те, що сталося, до порушення

кримінальної справи щодо неї органу, наділеному законом правом на порушення кримінальної справи.

Згідно з цією нормою закону, добровільна заява особи відповідному органу про давання нею хабара до порушення за це стосовно неї кримінальної справи перешкоджає порушенню такої кримінальної справи і притягненню особи до кримінальної відповідальності за давання хабара, у зв'язку з чим твердження судів про те, що вирішенню питання про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 3 ст. 369 КК повинні передувати стадії порушення кримінальної справи щодо підозрюваного та проведення з ним інших процесуальних дій як з обвинуваченням, є неспроможними.

З огляду на викладене, зазначила Колегія суддів ВСУ, встановивши до порушення кримінальної справи щодо хабародавця наявність підстав, передбачених ч. 3 ст. 369 КК, слідчий або прокурор має право самостійно, без звернення до суду з постановою або поданням, вирішити питання про відмову в порушенні кримінальної справи щодо цієї особи в порядку, передбаченому ст. 99 і 130 КПК України [13].

З огляду на такі обставини, законодавцем було внесено низку змін до Кримінального кодексу України.

Так, Законом України від 07.04.2011 р. № 3207-VI було внесено зміни до ст. 369 КК. Зокрема, ч. 6 цієї статті викладено в такій редакції: "Особа, яка пропонувала чи дала хабар, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї мало місце вимагання хабара або якщо після давання хабара вона добровільно заявила про те, що сталося, до повідомлення їй про підозру у вчиненні злочину органу, службова особа якого наділена законом правом здійснювати повідомлення про підозру".

У 2013 р. законодавець пішов ще далі. Законом України від 18.04.2013 р. № 221-VII не тільки внесено відповідні зміни у ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4 та ч. 6 ст. 369 КК, а й доповнено ст. 354 КК новим заохочувальним приписом, що змушує державу в особі суду звільнити особу, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру.

Як бачимо, замість конструкції "...вона добровільно заявила про те, що сталося, до порушення кримінальної справи щодо неї органу, наділеному законом правом пору-

шувати кримінальну справу" у вказаних заохочувальних приписах законодавцем використано конструкцію "...вона добровільно заявила про те, що сталося, до повідомлення їй про підозру у вчиненні злочину органу, службова особа якого наділена законом правом здійснювати повідомлення про підозру". Відповідну конструкцію застосовано й у ч. 5 ст. 368-3 та ч. 5 ст. 368-4 КК.

Хоча, на нашу думку, така редакція є не зовсім вдалою. Доцільніше було б замість словосполучення "повідомлення про підозру" застосувати словосполучення "притягнення до кримінальної відповідальності". По-перше, відповідно до п. 14 ст. 3 КПК, притягнення до кримінальної відповідальності – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, тобто це поняття охоплює собою поняття "повідомлення про підозру" і є ширшим. По-друге, застосування словосполучення "притягнення до кримінальної відповідальності" відповідало б змісту деяких інших заохочувальних приписів Особливої частини КК, зокрема ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212 та ч. 4 ст. 212-1.

З урахуванням викладеного пропонуємо внести до КК такі зміни:

1) ч. 5 ст. 354 викласти в такій редакції:

"Особа, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до притягнення її до кримінальної відповідальності добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом притягувати до кримінальної відповідальності".

3) ч. 6 ст. 369 викласти в такій редакції:

"Особа, яка пропонувала чи надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до притягнення її до кримінальної відповідальності добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом притягувати до кримінальної відповідальності".

IV. Висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що сфери суспільного життя, які найбільше вражені корупцією, мають стати об'єктом повсякденної фахової та системної просвітницької роботи правоохоронних органів, службових осіб, громадськості з роз'яснення можливості в разі навіть неодноразового надання неправомірної вигоди бути звільненим від відповідальності за умов добровільного й

своєчасного повідомлення про це. При цьому достовірність і повнота доказової інформації, що здобувається за допомогою особи, яка заявила про надання неправомірної вигоди, є винятково цінними. Усунення досліджених прогалин у кримінальному законодавстві України сприятиме одноманітності практики звільнення особи від кримінальної відповідальності та виконанню завдань кримінального судочинства.

Список використаної літератури

1. Transparency International: Україна в рейтингу корупційності опустилася зі 134-го на 152-ге місце [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/transparency-international-ukraina-v-reytinge-korumpirovannosti-opustilas-01122011095800>.
2. 2012 Global Corruption Barometer / Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.transparency.org/country#UKR_DataResearch.
3. Пшонка В.П. Реформування кримінального процесуального законодавства України (із виступу на координаційній нараді за участю Президента України 13.11.2012 р.) / В.П. Пшонка // Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : збірник статей. – К. : Істина, – Ч. 2. – 2012. – 124 с.
4. Стан та структура злочинності в Україні (2009–2010 рр.) / Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130>.
5. Стан та структура злочинності в Україні (2009–2010 рр.) / Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/717134>.
6. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. – К. : НІСД, 2011. – 31 с.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України № 3207-VI від 07.04.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3207-17>.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України № 221-VII від 17.05.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/221-18>.
9. Виттенберг Г.Б. Вопросы освобождения от уголовной ответственности и наказания с применением мер общественного воздействия / Г.Б. Виттенберг. – Иркутск, 1970. – Ч. I. – 223 с.
10. Протченко Б. Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 3 ст. 170 КК УРСР / Б. Протченко // Радянське право. – 1979. – № 6. – С. 41–43.
11. Збірник нормативно-правових актів України, що регламентують окремі питання кримінального провадження / упор.: С.М. Алфьоров, С.М. Міщенко, В.І. Фаринник та ін.; [за заг. ред. В.І. Сліпченка]. – К. : ТОВ "АРТ-Дизайн", 2012. – 250 с.
12. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9072980>.
13. Демський Е.Ф. Про деякі питання процедурного забезпечення заходів запобігання й протидії корупції / Е.Ф. Демський // Віче. – 2012. – № 4. – С. 11–14.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014.

Драгоненко А.А. Статус лица, предоставляющего неправомерную выгоду

В статье исследованы проблемы определения понятий служебных и должностных преступлений, ограничения одной группы уголовно наказуемых деяний от другой. Проанализированы обстоятельства освобождения лица от уголовной ответственности за взятничество. Приведённые определения позволяют улучшить уровень правоприменения норм УК Украины в судебных и правоохранительных органах.

Ключевые слова: служебное преступление, взятка, неправомерная выгода, коррупция, квалификация.

Dragonenko A. The status of the person giving undue advantage

This article is devoted to the problem of definitions and official malfeasance, and separating one group of criminally punishable acts of another. Analysis of the circumstances of exemption from criminal liability for bribery. The definition given in this article will improve the level of enforcement of the rules of the Criminal Code of Ukraine in the judicial and law enforcement.

Today Ukraine came close integration into the European community. Despite the little time remaining before the event, Ukraine must do a considerable amount of the conditions specified states. In particular, the solution to the problem of selective justice, fighting corruption, improving the invest-

ment and business climate and more. One of the main issues of concern and threatens the future of European integration of Ukraine is corruption.

Prevention and prevention of corruption offenses contribute to exemptions from criminal liability a person who voluntarily granting undue advantage to bring her to justice. As mentioned above, providing and receiving improper benefits are so-called "crimes of corresponding", which is closely related to the intention of the persons who commit them, because money holdings or the services were provided by an official or a person who provides public services, as undue advantage should be understood as those who gave and those who received it. Exemption mediates voluntary and timely declaration made directly by the person who is guilty of giving undue advantage. Timely application should be considered to have been made during the time between giving undue advantage and point of attraction of the person who gave undue benefit to justice. This issue is a written message from one of the authorized persons suspected of having committed a crime.

Key words: *official crime, bribery, undue advantage, corruption, qualification.*

УДК 343.241+343.54

В.О. Макаровздобувач
Класичний приватний університет**ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ САНКЦІЙ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ
В УКРАЇНСЬКОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ**

У статті висвітлено проблеми стану досліджень санкцій за злочини проти моральності. Зазначено, що санкції за злочини проти моральності як похідний предмет дослідження методологічно пов'язаний із рівнем досліджень фундаментальної проблеми санкцій у кримінальному праві. Зауважено, що пошук оптимальної теорії санкцій та її використання в дослідженні санкцій за злочини проти моральності демонструє методологічний стан вивчення проблеми. Проаналізовано рівень дослідження проблеми санкцій за злочини проти моральності, пов'язаний із розвитком питань принципів, засад побудови санкцій, їх форми та змісту, класифікації санкцій, проблеми практичного застосування санкцій.

Ключові слова: покарання, злочини проти моральності, санкції.

I. Вступ

Проблеми дослідження санкцій за злочини проти моральності стосуються взаємопов'язаних елементів: учення про санкції та вчення про злочини проти моральності. І перше, і друге вже було комплексно досліджено на фундаментальному рівні. Поняття кримінальної санкції, її структуру та класифікацію розглянуто на рівні дисертацій (Т.А. Денисова, О.О. Книженко, Н.А. Орловська, Ю.В. Філей). Дослідження Т.А. Денисової та Ю.В. Філея про кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності (2006, 2008 рр.) було першим у кримінально-правовій науці України комплексним монографічним дослідженням проблем побудови й застосування кримінально-правових санкцій за злочини проти власності. Публікації радянського часу, котрі стали теоретичним підґрунтям дослідження, втратили актуальність, оскільки не враховували зміни в парадигмі кримінального права, що відбулися за певний час. Питання про поняття та структуру санкцій досліджував також Ю.В. Баулін, котрий обстоював свої погляди на тематичних конференціях, присвячених правовим санкціям (Запорізькі правові читання, натхненником яких була Т.А. Денисова).

Отже, досліджуючи санкції за злочини проти моральності, немає потреби знову визначати поняття санкції в кримінальному праві, її структуру й загальні засади конструювання. Проблеми санкцій за злочини проти моральності наука кримінального права практично замовчувала, оскільки дослідники переважно висвітлювали питання, пов'язані з природою, особливостями та кваліфікацією злочинів проти моральності, а проблеми практики покарань за ці злочини, зокрема й санкції за злочини проти моральності, залишалися поза увагою.

II. Постановка завдання

Метою статті є виявлення стану наукових досліджень проблеми побудови санкцій за злочини проти моральності в кримінальному праві України. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати стан вивчення фундаментального розуміння кримінально-правової санкції для того, щоб виявити оптимальну теорію санкції та її використання в дослідженні санкцій за злочини проти моральності; виявити стан дослідження проблеми засад побудови, форми й змісту санкцій за злочини проти моральності; визначити стан вивчення закономірностей практики застосування санкцій за злочини проти моральності.

III. Результати

У 2006–2008 рр. Т.А. Денисова та Ю.В. Філей дали визначення санкції як обов'язкової складової статті (або частини статті) Особливої частини КК України, яка містить у собі модель виду й обсягу покарання, адекватного суспільній небезпечності злочинного діяння. Санкція, на їхню думку, розкриває правовий аспект кримінального покарання, указуючи на його вид і обсяг, виконуючи при цьому роль моделі кримінального покарання, передбаченого за вчинений злочин [1, с. 42].

Таке розуміння санкції орієнтоване на практику застосування санкцій, оскільки передбачає останню як законодавчу модель покарання за конкретний злочин. Утім, у ньому не вказано на інший, більш загальний аспект питання. Саме тому у 2011 р. О.О. Книженко на рівні докторської дисертації підкреслила, що визначення санкції слід давати, виходячи з діалектичних засад, тобто необхідно враховувати, що санкція розкриває суть правового явища, а також юридично закріплену його форму. Тому під санкцією в першому значенні слід розуміти припис, який має юридичне закріплення,

обов'язковий до виконання й підтримується примусовою силою держави. Під санкцією в другому значенні треба розуміти санкцію статті закону про кримінальну відповідальність (такий підхід у визначенні санкцій є визначальним під час написання підручників, навчальних посібників з кримінального права), а також санкцію кримінально-правової норми, яка передбачає заходи державного впливу, переважно у формі примусу, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, або інше суспільно небезпечне протиправне діяння, однак через малолітній вік або неосудність не може бути визнана суб'єктом злочину [2, с. 106]. Таке визначення зменшує розуміння санкції до покарання в статті Особливої частини кримінального закону, а визначення санкції кримінально-правової норми обмежується можливістю застосувати інші, окрім покарання, заходи примусу до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законодавством.

О.П. Горох і А.А. Музика, досліджуючи проблему застосування покарань за злочини проти здоров'я населення, схожу за методологічним підходом, також дійшли висновку, що санкцію необхідно розглядати як частину статті (норми) Особливої частини КК України [3, с. 80]. Такий підхід зручний і допустимий для тих досліджень, що обмежуються лише теоретичним аналізом питання санкцій, але навряд чи він буде доцільним у дослідженні проблеми застосування санкцій.

У 2012 р. Н.А. Орловська, досліджуючи санкції кримінально-правових норм, стверджує, що санкція як соціальний і правовий феномен розглядається у формально-юридичному контексті (як елемент кримінально-правової норми, який знаходить своє вираження у відповідних законодавчих положеннях) та в контексті процесів соціальної взаємодії. У формально-юридичному контексті кримінально-правова санкція являє собою обов'язковий структурний елемент кримінально-правової норми, який стимулює належну поведінку та/або перешкоджає девіантним проявам шляхом закріплення переліку заходів кримінально-правового впливу. Автор виділяє санкцію норм Загальної частини КК України, до яких відносить положення про звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання у зв'язку з виконанням вимог, передбачених відповідними нормами КК України, а також положення, що закріплюють примусові заходи виховного характеру. Санкціями статті (частини статті) Особливої частини КК України визначений другий абзац статті (частини статті), що містить типізований варіант реакції на суспільно небезпечне діяння, який передбачає базовий перелік кримінально-

правових заходів стимулювання виконання кримінально-правової заборони з вказівкою на їх види та, у абсолютній більшості випадків, межі. Санкцією норми Особливої частини КК України вона також визначає вказівку на звільнення особи від кримінальної відповідальності (спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності) [4, с. 357–358]. І останнє визначення розглядає санкцію і як загальне поняття, тобто санкцію норми, і як санкцію статті, що, по суті, є просто структурним засобом індексації правил, викладених у нормативно-правовому акті. Такі твердження не привід для полеміки, проте результати нашого дослідження показують очевидний і простий факт. Судді часто за злочини проти моральності не застосовують санкцію статті у відомому розумінні, використовують положення Загальної частини щодо покарань та їх призначення, обирають вид та розмір покарання, виходячи з положень Загальної частини КК. Отже, застосовується санкція кримінально-правової норми як логічної норми, що об'єднує положення статей Загальної та Особливої частин КК, а в статтях Загальної частини КК немає другого абзацу статті (частини статті), котра містить типізований варіант реакції на суспільно небезпечне діяння, як зазначала Н.А. Орловська. Очевидно, судді при цьому не застосовують примусові заходи медичного чи виховного характеру, отже, і нормативно, і практичне розуміння санкції не вміщується в цих поняттях, адже йдеться про санкцію кримінально-правової норми як логічної частини кримінально-правової норми, коли судді застосовують таку модель покарання, яка не міститься в статті Особливої частини КК, визначаючи покарання, виходячи з положень норм Загальної частини КК. При цьому положення санкції статті Особливої частини також має значення, навіть якщо зазначена модель покарання не призначається, оскільки суддя визначає тяжкість діяння, що має впливати на застосування можливого покарання. При цьому ключове розуміння санкції як санкції статті Особливої частини має ще й теоретичне значення, оскільки передбачає аналіз типової правової політики щодо покарань за злочини певного виду.

Проблема засад або принципів побудови (ці терміни використовують як синоніми або ж розрізняють за змістом та обсягом) знайшли своє відображення в монографічних дослідженнях кримінально-правової науки. Проте науковий плюралізм не дає можливості стверджувати про досягнення єдиної концепції із цього приводу. Головним є те, що ця проблема має наукову розробку від часів радянського минулого і дотепер. Утім, як зазначила Н.А. Орловська, питання визначення засад формування кримінально-правових санкцій не мають прийнятого ви-

рішення. Уявлення про такі засади є суперечливими. Зазначені обставини об'єктивно сприймають деякі фахівці, внаслідок чого було навіть висловлено пропозицію відмовитися від теоретичних розробок зазначеної проблематики й обмежитися утилітарним підходом до вироблення критеріїв побудови санкцій з урахуванням принципів гуманізму та справедливості [4, с. 38].

Дійсно, до цього часу в нас існує проблема побудови несуперечливої, практично зручної та, можливо, ефективною загальної системи побудови санкцій, оскільки завжди страждає якась із цих трьох складових. Але для нас очевидним є те, що вирішувати означену фундаментальну проблему, базуючись на дослідженні санкцій за злочини проти моральності, що бере до уваги окрему групу злочинів, принаймні науково некоректно. Навіть за умов побудови такої системи, вона, на жаль, залишиться не суперечливою лише у своїх межах, а серед загалу не може бути відокремленою.

Питання тотожності принципів побудови санкцій їх засадам, чи є вони синонімом до засад побудови санкцій, уже досліджувалося у кримінально-правовій літературі, і так само, як проблема розмежування принципів кримінального права та принципів кримінально-правової політики, лежить у площині проблеми кримінально-правової ідеології та побудови парадигм кримінального права. Фактично, ці засади (наприклад, справедливість, соціально-економічна необхідність тощо) повторюють принципи побудови санкцій. Виходить, що таке подвоєння, навіть задля теоретичних цілей, мало виправдане, адже, наприклад, без принципу персоніфікації кримінально-правового впливу неможливе досягнення справедливості, без принципу економічної зумовленості неможлива засада соціально-економічної необхідності.

Дотепер не було досліджень, котрі б конкретно приділяли увагу класифікації санкцій за злочини проти моральності. Це необхідно не лише заради дидактичних цілей, вони мають практичне, але проміжне значення. Означена класифікація буде корисна тим, що дасть змогу адекватно судити про якісний рівень побудови санкцій за злочини, котрі є злочинами не за природою, а за ознакою заборонності.

Більшість дослідників не пропонувала скоротити кількість статей про злочини проти моральності чи зменшити обсяг криміналізації, навпаки, було багато пропозицій внесення змін і доповнень у ці статті з тенденцією до розширення заборон.

У своєму монографічному дослідженні В.В. Кузнецов приділяє увагу питанням санкцій за злочини проти моральності. Відповідно до класифікації правових систем, з точки зору особливостей відображення в них злочинів проти моральності, дослідник аналізує та класифікує, угруповує. При цьому він відзначає історичний аспект цього питання, висвітлюючи санкції за злочини проти моральності за радянської доби. Утім учений не розглядає це питання ширше, ніж просто на рівні класифікації та систематизації санкцій за злочини проти моральності в СРР та зарубіжних країнах [5 с. 489–502, 611–632, 696–705].

IV. Висновки

Отже, загальна розробленість вчення про кримінально-правові санкції, котру можна на сьогодні констатувати, потребує прикладної перевірки, на прикладах санкцій за конкретні групи злочинів. Наразі є такі дослідження, що стосуються санкцій за злочини проти особи, за злочини проти власності, за злочини проти здоров'я населення. Особливої актуальності набуває дослідження санкцій за злочини проти моральності, оскільки більшість цих злочинів є результатом перебіленої кримінально-репресивної політики держави й суспільства. Тому, перевірка концепту кримінально-правових санкцій за злочини проти моральності є певним викликом для нього. Це питання допоки не набуло належного наукового відображення.

Список використаної літератури

1. Денисова Т.А. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : монографія / Т.А. Денисова, Ю.В. Філей. – Центр навчальної літератури, 2008. – 176 с.
2. Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.О. Книженко. – Харків, 2011. – 431 с.
3. Музика А.А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : монографія / А.А. Музика, О.П. Горох. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2012. – 404 с.
4. Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / Н.А. Орловська. – Одеса, 2012. – 434 с.
5. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / В.В. Кузнецов. – К. : ТОВ НВП "Інтерсервіс", 2012. – 908 с.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2014.

Макаров В.А. Проблемы исследования санкций за преступления против нравственности в украинском уголовном праве

В статье изучено состояние исследований санкций за преступления против нравственности. Отмечено, что производный предмет исследования, санкции за преступления про-

тив нравственности, как методологически связан с уровнем исследований фундаментальной проблемы санкций в уголовном праве. Подчеркнуто, что поиск оптимальной теории санкции и её использование в исследовании санкций за преступления против нравственности демонстрирует методологическое состояние изучения проблемы. Проанализирован уровень исследования проблемы санкций за преступления против нравственности, связанный также с развитием вопросов принципов, начал построения санкций, их формы и содержания, классификации санкций, проблемы практического применения санкций.

Ключевые слова: наказание, преступления против нравственности, санкции.

Makarov V. The problems of research of the sanctions for offenses against morality in Ukrainian criminal law

The article investigates the condition of research on sanctions for crimes against morality. There was noted that the derived object of research, namely sanctions for crimes against morality methodologically related to the level of studies of the fundamental problems in criminal law sanctions, in article. Therefore, emphasized that the search for the optimal sanctions theory and its use in the study of sanctions for offenses against morality demonstrates methodological condition of the problem state. This question is not alone. Condition-level research problems of sanctions for offenses against morality is also associated with the development issues of principles, began construction of sanctions, their form and content, the classification of sanctions, the problems of practical enforcement of sanctions.

There was noted that the dominant view in the literature on criminal sanctions, as a sanction for the article was doubtful in this issue, since judges often for crimes against morality do not apply the sanction articles in a certain sense. Judges use of the regulations of the General Part of the Criminal Code relating to the punishment and its purpose, and choose the type and amount of punishment on the basis of the regulations of the General Part of the Criminal Code. They had enforcement the sanction of the criminal law as a logical rule that the regulations of articles combine general and specific parts of the Criminal Code. In view of this, the position of understanding sanctions as sanctions articles refuted regulatory and enforcement factors.

The study was show that the overall elaboration of the doctrine of penal sanctions, the determined date, and the application requires validation that seems quite possible to be applied to the examples of sanctions for specific groups of crimes. At the present stage, there are studies relating to penalties for offenses against the person, crimes against property and crimes against public health. There was identified the need to make such a study on the crimes against morality. This is of particular relevance in the context of the fact that the vast majority of these crimes are the result of an exaggerated criminal repressive policy of the state and society. There was emphasized that although the problem of crimes against morality rather meticulously studied, the issue of sanctions for these crimes has not yet received its proper scientific reflection.

Key words: punishment, crimes against morality, sanctions.

ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ЩОДО ОХОРОНИ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

У статті висвітлено проблеми визначення об'єкта кримінально-правової охорони неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей. Проаналізовано основні теорії щодо визначення об'єкта злочину, встановлено родовий і безпосередній об'єкти складу злочину, передбаченого ст. 137 КК України. Обґрунтовано необхідність охорони в межах цієї норми таких об'єктів, як життя і здоров'я жінки, яка перебуває у стані вагітності; нормальний фізичний, психічний, духовний і моральний розвиток дитини; суспільні відносини, які забезпечують нормальну службову чи професійну діяльність, пов'язану з охороною життя і здоров'я дітей.

Ключові слова: об'єкт, дитина, життя, здоров'я, неналежне виконання обов'язків.

I. Вступ

Життя та здоров'я людини є найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною. Держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя. А тому злочини проти життя та здоров'я становлять велику суспільну небезпеку, а такі об'єкти, як життя та здоров'я, надійно охороняються Кримінальним Законом.

Кримінальний кодекс України, прийнятий 1 вересня 2001 р., встановив кримінальну відповідальність за такий злочин, як неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137). Це діяння здатне завдати істотної шкоди здоров'ю дитини, а головне – посягає на найважливіше право дитини – жити.

Об'єкт злочину є одним з конструктивних елементів складу злочину, а тому повне й чітке його відображення сприяє точному встановленню місця цієї норми в системі Особливої частини Кримінального кодексу та є необхідною умовою правильної кваліфікації вчиненого суспільно небезпечного діяння, виявлення його характеру та ступеня суспільної небезпеки.

II. Постановка завдання

Метою статті є висвітлення наукових підходів до визначення безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 137 Особливої частини Кримінального кодексу України.

III. Результати

У науці кримінального права проблема об'єкта злочину є дискусійною. У різні часи існувало безліч думок щодо його розуміння.

У юридичній літературі домінують дві позиції щодо об'єкта злочину: науковці розділилися на прихильників концепції об'єкта злочину як суспільних відносин і тих, хто пропонує вважати об'єктом злочину соціальні цінності [1, с. 40].

Протягом тривалого часу основним вважався підхід, згідно з яким об'єктом злочину є суспільні відносини. Основоположником цієї теорії був А.А. Піонтовський. Він вважав, що об'єктом злочину є суспільні відносини, які охороняються апаратом кримінально-правового примусу [2, с. 129–130]. Ця думка набула розвитку в працях Я. Брайніна [3], М. Загороднікова [4], Б. Нікіфорова [5], В. Тація [6], і достатньо довго її відстоювала більшість науковців, які досліджували проблеми об'єкта злочину.

Однак теорія об'єкта як суспільних відносин не спрацьовує щодо злочинів проти особи (вбивство, завдання шкоди здоров'ю людини), тому багато дослідників відмовилися від позиції визнання суспільних відносин об'єктом злочину. На їхню думку, об'єктом злочину є соціально значущі цінності, що охороняються кримінальним законом, а також інтереси, блага, на які посягає особа, котра вчинила злочин, і яким унаслідок вчиненого злочинного діяння заподіюється або може бути заподіяна значна шкода [7, с. 202].

У кримінально-правовій науці запропоновані й інші підходи до визначення об'єкта злочину: теорія об'єкта злочину як правового блага [8, с. 159]; визнання об'єктом злочину конкретних сфер життєдіяльності людей, які охороняються кримінальним законом і виступають як безпосередні об'єкти злочинів як реальних явищ дійсності [9, с. 214–215]; теорія об'єкта злочину Г.П. Новосьолова, відповідно до якої об'єктом будь-якого злочину є люди, котрі в одних випадках виступають як окремі фізичні особи, а в інших – як певна сукупність осіб, що має або не має статусу

юридичної особи, та як соціум (суспільство) [10, с. 60]; об'єкт злочину як "соціальна оболонка" за В.М. Трубниковим. Останній "соціальну оболонку" розглядає як первинний об'єкт злочинного посягання, а все те, що знаходиться всередині "соціальної оболонки" (блага, цінності, сферу життєдіяльності), – як вторинний [11, с. 84, 87] тощо.

Незважаючи на різні погляди, у науці кримінального права беззаперечним є той факт, що об'єкт злочину є те, на що посягає винна особа і чому внаслідок посягання заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння шкоди.

Будь-який злочин посягає на конкретний об'єкт. Правильне визначення об'єкта злочину сприяє визначенню ступеня суспільної небезпеки протиправного діяння, належній юридичній кваліфікації, характеристиці інших елементів складу злочину, відмежування від інших правопорушень.

У теорії кримінального права більшість науковців визнають запропонований В.Д. Меньшагіним триступеневий поділ об'єктів злочинів: загальний, родовий, безпосередній.

Стаття 137 Кримінального кодексу України (далі – КК), яка встановлює кримінальну відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, міститься в розділі II Особливої частини Кримінального кодексу України – "Злочини проти життя та здоров'я особи". Отже, родовим об'єктом цього складу злочину виступає життя та здоров'я людини. Життя та здоров'я людини є найвищою соціальною цінністю [12, с. 3], а тому кримінальне право має всебічно охороняти людину як з погляду її суспільного єства, так і її фізіологічної цілісності.

Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей є порівняно новим складом злочину. Законодавець запровадив таку норму з метою посилення захисту життя та здоров'я дітей від шкоди, яка може настати внаслідок невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків працівниками освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та інших видів діяльності, які забезпечують фізичний, інтелектуальний, духовний, культурний і соціальний розвиток дитини до досягнення нею повноліття. Відповідно до Кримінального кодексу 1960 р. за завдання такої шкоди зазвичай наставляла відповідальність за ст. 111 "Загибелі в небезпеці", ст. 167 "Халатність" або іншими статтями КК.

Визначаючи безпосередній об'єкт неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, слід відзначити, що він охоплює значно вужчу сферу відносин: це життя та здоров'я дитини.

Життя людини є унікальним природним феноменом, а право на життя – органічною складовою правової реальності сучасної соціальної історії. З огляду на це розуміння,

виправданою є класифікація природних прав людини П. Рабіновича, згідно з якою, право на життя належить до так званих фізичних прав (життєвих, вітальних, соматичних), оскільки воно має на меті забезпечення "її біологічного, "тілесного" існування, виживання, безпечного психофізичного розвитку. У разі порушення цього права втрачають сенс будь-які права людини, які належать до інших груп" [13, с. 52].

Право дитини на життя – це перше право дитини, яке було узаконене міжнародним співтовариством і після якого всі інші права дітей набрали сили норм міжнародного права.

Женевська Декларація прав дитини 1924 р. уперше наголосила на тому, що діти внаслідок їх фізичної та розумової незрілості потребують спеціальної охорони та піклування, зокрема відповідного правового захисту, як до, так і після народження. Пізніше право дитини на життя було закріплено в Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. (ст. 3), та Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1959 р.

Загальна декларація прав людини визначила, що матері й діти мають право на особливе піклування й допомогу (п. 2 ст. 25), а Декларація прав дитини наголосила на тому, що "дитина внаслідок її фізичної та розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження". У зв'язку з цим ООН закликала батьків, чоловіків та жінок, громадські організації, місцеві органи влади та національні уряди до того, щоб вони визначили механізми й здійснювали ці особливі права через законодавчі акти та інші заходи [14, с. 112].

Однак найбільш повним нормативно-правовим актом у сфері захисту прав дітей, зокрема захисту їх життя та здоров'я, стала Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р., яку Україна ратифікувала 27.02.1991 р. У ст. 6 цієї Конвенції проголошено невід'ємне право кожної дитини на життя, а також виживання і здоровий розвиток.

Відповідно до чинного законодавства України, виникнення та припинення права особи на життя обмежується процесами народження та смерті. Це положення відображено в Законі України "Про охорону дитинства" від 26.04.2001 р. Стаття 6 цього Закону проголошує, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. Термін "живонародження" трактується в Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвнонародженості Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2006 р. як "вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (неза-

лежно від тривалості вагітності, від того, чи перерізана пуповина і чи відшарувалася плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів" (п. 1.2). Визначення часу, з якого життя і здоров'я особи визнаються об'єктом кримінально-правової охорони, має велике значення для правозастосування.

"Життя є найціннішим природним благом людини. Як біологічний процес воно має свої початковий і кінцевий моменти, фіксація яких відображає винятково важливе практичне значення для правильного застосування законів про відповідальність за вбивство" [15, с. 6].

У кримінально-правовій науці зафіксовані різні погляди на встановлення моменту початку життя. В.Д. Набоков початком життя вважав появу з утроби матері будь-якої частини тіла дитини, І.Я. Фойніцький – момент, коли дитина відділилася від матері та почала самостійно дихати [16, с. 13].

Більшість науковців вважають, що життя і здоров'я особи стають об'єктом кримінально-правової охорони з моменту початку фізіологічних пологів. Однак саме поняття "початок фізіологічних пологів" трактується по-різному. Деякі вчені зауважують, що "початок фізіологічних пологів" є аналогією до поняття "початок родового процесу" [16, с. 6; 17, с. 6]. А.Н. Попов, посилаючись на роботи вчених-медиків, зазначає, що початком пологів вважають появу регулярних скорочень мускулатури матки – переймів [18, с. 28]. Власне пологи (період пологів), на думку А.Н. Попова, починаються після 22-ох тижнів вагітності з моменту початку природного або штучного переривання вагітності.

Існує й інша думка щодо початкового моменту кримінально-правової охорони життя і здоров'я особи: означені об'єкти повинні бути поставлені під охорону кримінального закону вже з моменту перебування дитини в утробі матері (з моменту запліднення, на певних строках вагітності). При цьому слід назвати декілька основних поглядів: деякі вчені дотримуються позиції, відповідно до якої початком життя є закріплення ембріона в лоні матки, інші підкреслюють, що початком життя слід вважати формування нервової системи в момент, коли починає роботу мозок [19, с. 96]. Однак на сьогодні існує лише один міжнародний правовий акт, який підтверджує таку позицію, – Американська конвенція про права людини, ст. 4 якої проголошує право на повагу до життя людини з моменту зачаття [20, с. 143].

Дитина в утробі матері дихає, вже через 18 днів після запліднення в неї починає битися серце, на 21 день починає діяти власна система кровообігу, кров не змішується із кров'ю матері й може відрізнятись за гру-

пою. Маємо всі ознаки життя, окрім однієї, – плід ще не може жити самостійним життям, є частиною організму матері. Тому суспільно небезпечне діяння, яке призвело до переривання вагітності жінки, за кримінальним законодавством України кваліфікується як нанесення тяжких тілесних ушкоджень, а не як діяння проти ще ненародженої дитини (плоду).

Початковим моментом кримінально-правової охорони життя особи в Україні визнається момент фізіологічних пологів. Однак слід звернути увагу на ст. 121 КК України "Умисне тяжке тілесне ушкодження", поняттям якого охоплюється ушкодження, що спричинило переривання вагітності, та п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України "Умисне вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності". Аналізуючи ці склади злочинів, бачимо, що законодавець усе ж таки визнає цінність ще ненародженого життя, однак поки що не закріплює його на юридичному рівні.

З викладеного вище можна сформулювати ще одне дуже важливе положення – необхідність охорони життя та здоров'я жінки, яка перебуває у стані вагітності, адже шкода, завдана здоров'ю матері, може негативно вплинути на здоров'я дитини після її народження або навіть призвести до смерті дитини.

На нашу думку, положення про початковий момент кримінально-правової охорони життя та здоров'я особи з моменту початку фізіологічних пологів є найбільш переконливим, відповідно до чинних нормативно-правових актів. Однак, загалом погоджуючись із М.Г. Заславською, слід урахувати, що "у комплексі заходів щодо охорони здоров'я дитини ст. 6 Закону України "Про охорону дитинства" передбачена охорона здоров'я матері у допологовий і післяпологовий періоди. Тим самим підкреслюється необхідність охорони здоров'я жінки, яка перебуває у стані вагітності або є матір'ю новонародженого, а також визнається можливість опосередкованого, через враження здоров'я матері, враження здоров'я її дитини" [21, с. 60].

Кінцевим моментом припинення дії кримінально-правової охорони життя та здоров'я більшість науковців вважає настання фізіологічної смерті людини, коли внаслідок повної зупинки серця й припинення постачання клітинам кисню відбувається незворотний процес розпаду клітин центральної нервової системи і смерть мозку [22, с. 272].

Як об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 137 КК України, окрім життя, виступає також здоров'я дитини. Розглянемо коротко цей об'єкт, адже в теорії кримінального права його визначають по-різному.

О.С. Нікіфоров визначає здоров'я як "нормальний загальний стан людського організму в цілому, який виражається в нормальному його функціонуванні" [23, с. 77], М.І. Загородніков дає визначення здоров'ю

як “стану людського організму, при якому нормально функціонують усі його частини, органи і системи” [24, с. 16]. З погляду медицини, здоров’я людини слід розуміти як “стан урівноваженості функцій усіх органів, а також організму в цілому із зовнішнім середовищем, при якому відсутні будь-які хворобливі зміни” [25, с. 37].

Основи законодавства України про охорону здоров’я визначають здоров’я як стан повного фізичного, душевного й соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів (ст. 3). Саме в такому розумінні його переважно розглядають у юридичній літературі, коли здійснюється спроба пояснити це поняття через таку категорію, як “благополуччя” (якісну характеристику максимального доброго стану), яке може бути диференційоване на три складові: фізичне здоров’я (стан, що забезпечує статико-динамічний речовинно-енергетичний гомеостаз організму), психічне здоров’я (внутрішньосистемний і системно-середовищний гомеостаз мозку) та соціальне здоров’я (інформаційний і системно-середовищний гомеостаз поведінки) [26, с. 301]. З цього можна зробити висновок, що здоров’я як об’єкт кримінально-правової охорони має не лише фізіологічне, а й соціальне та психологічне значення.

Відповідно до ст. 3 “Основ законодавства України про охорону здоров’я”, охорона здоров’я – це система заходів, спрямованих на забезпечення збереження та розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя.

Стаття 6 цього Закону визначає, що кожний громадянин України має право на охорону здоров’я, яке включає такі елементи: життєвий рівень, зокрема їжа, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, які є необхідними для підтримання здоров’я людини; безпечне для життя і здоров’я навколишнє природне середовище; санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де він проживає; безпечні й здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку; кваліфікована медико-санітарна допомога, зокрема вільний вибір лікаря і закладу охорони здоров’я; правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов’язаних зі станом здоров’я; відшкодування заподіяної здоров’ю шкоди; оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів та органів охорони здоров’я.

Як додатковий факультативний об’єкт неналежного виконання обов’язків щодо охорони життя та здоров’я дітей може виступати нормальний фізичний, психічний, духовний і моральний розвиток дитини.

Фізичний розвиток дитини передбачає нормальний з погляду фізіології процес формування органів, тканин людини, становлення і функціонування всіх систем організму.

Психічний розвиток дитини – закономірна зміна психічних процесів у часі, яка виявляється в їх кількісних, якісних і структурних перевтіленнях. Психічний розвиток відповідає загальним законам розвитку. Йому притаманні внутрішні суперечності між вимогами до організму особистості і тим, що вже наявне й може відповідати цим вимогам. Справжнім змістом психічного розвитку є боротьба цих суперечностей, боротьба між старими формами психічної організації, що відмирають, і новими, які тільки зароджуються. Розвиток організму (кількісні зміни) пов’язаний зі зміною його структури та функцій (якісні зміни). Накопичення кількісних і якісних змін в організмі приводить до переходу від одних рівнів вікового розвитку до інших, вищих, при цьому кожний етап вікового розвитку якісно відрізняється від інших.

Духовний розвиток означає інтелектуальне зростання дитини, розвиток і становлення моральних принципів, поглядів і переконань.

Моральний розвиток – це процес, за допомогою якого дитина починає аналізувати і приймати стандарти правильного й неправильного у своєму суспільстві [27, с. 461–462].

На нашу думку, в ст. 137 КК України слід виокремити ще один додатковий об’єкт, який зумовлений специфікою суб’єкта злочину, – належне виконання професійних чи службових обов’язків щодо охорони життя та здоров’я дітей, оскільки при вчиненні цього злочину страждають суспільні відносини, які забезпечують нормальну службову чи професійну діяльність, пов’язану з охороною життя та здоров’я дітей.

IV. Висновки

Отже, враховуючи викладене, пропонуємо безпосереднім об’єктом неналежного виконання обов’язків щодо охорони життя та здоров’я дітей, крім життя та здоров’я дитини, визнавати також життя та здоров’я вагітної жінки, а також нормальний фізичний, психічний, духовний і моральний розвиток дитини, суспільні відносини, які забезпечують нормальну службову чи професійну діяльність, пов’язану з охороною життя та здоров’я дітей.

Список використаної літератури

1. Готин А.Н. Объект преступления в теории уголовного права / А.Н. Готин // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2001. – № 3. – С. 39–62.
2. Пионтковский А.А. Уголовное право РСФСР: Часть общая / А.А. Пионтковский. – М. : Госиздат, 1925. – 238 с.
3. Брайнін Я.М. Основні питання загального вчення про склад злочину / Я.М. Брайнін.

- К. : Видавництво Київського університету, 1964. – 188 с.
4. Загородников Н.И. Понятие объекта преступления в советском уголовном праве / Н.И. Загородников // Труды Военно-юридической академии. – 1951. – № 13. – С. 42–45.
 5. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М., 1960. – 228 с.
 6. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Таций. – Харьков : Высшая школа, 1988. – 198 с.
 7. Курс советского уголовного права. Общая часть : учебник для вузов / под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. – М. : Зерцало-М, 2002. – Т. 1: Учение о преступлении. – 624 с.
 8. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций / А.В. Наумов. – М. : БЕК, 1996. – 560 с.
 9. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В.П. Емельянов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 219 с.
 10. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г.П. Новоселов. – М. : Издательство Норма, 2001. – 208 с.
 11. Трубников В.М. Новый взгляд на объект преступления / В.М. Трубников // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С. 81–88.
 12. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 28.
 13. Миронова Г. Право людини на життя / Г. Миронова // Право України. – 2006. – № 9. – С. 52–55.
 14. Лоза О.Б. Особиста безпека дитини : навчальний посібник для педагогів та батьків, діти яких навчаються за програмою “Захист життя та здоров’я дітей, норми поведінки в надзвичайних ситуаціях” / О.Б. Лоза. – Суми : Університетська книга, 2005. – 383 с.
 15. Борисов В.И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации / В.И. Борисов, В.Н. Куц. – Харьков : НПКФ “Консум”, 1995. – 104 с.
 16. Боров С. Проблемы определения начала жизни человека в уголовном праве / С. Боров // Уголовное право. – 2004. – № 4. – С. 13–14.
 17. Сташис В.В. Личность под охраной уголовного закона / В.В. Сташис, М.И. Бажанов. – Симферополь : Таврида, 1996. – 235 с.
 18. Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах / А.Н. Попов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 465 с.
 19. Кашинцева О. Етико-правові роздуми щодо проблеми визначення статусу ембріона / О. Кашинцева // Право України. – 2007. – № 12. – С. 96–100.
 20. Права человека : сборник универсальных и региональных международных документов / сост. Л.Н. Шестаков. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1990. – 205 с.
 21. Заславська М.Г. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання обов’язків щодо охорони життя та здоров’я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М.Г. Заславська. – Х., 2005. – 224 с.
 22. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Кантон, 2001. – 1104 с.
 23. Никифоров А.С. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву / А.С. Никифоров. – М., 1959. – 162 с.
 24. Загородников Н.И. Преступления против здоровья / Н.И. Загородников. – М. : Юрид. лит., 1969. – 168 с.
 25. Безручко Е.В. Уголовная ответственность за причинение вреда здоровью человека : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Е.В. Безручко. – М., 2003. – 201 с.
 26. Стефанчук Р.О. Здоров’я фізичної особи як об’єкт її особистих немайнових прав / Р.О. Стефанчук // Вісник ХНУВС. – 2007. – Вип. 37. – С. 299–307.
 27. Ребер А. Большой толковый психологический словарь / Артур Ребер (Penguin) ; пер. с англ. – М. : Вече, АСТ, 2000. – Том 1 (А-О). – 592 с.
 28. Основы законодательства Украины про охорону здоров’я // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2014.

Товмазова Е.Н. Объект уголовно-правовой охраны ненадлежащего исполнения обязанностей по охране жизни и здоровья детей

В статье исследованы проблемы определения объекта уголовно-правовой охраны ненадлежащего исполнения обязанностей по охране жизни и здоровья детей. Проанализированы основные теории определения объекта преступления, установлен родовой и непосредственный объекты состава преступления, предусмотренного ст. 137 УК Украины. Исследована и аргументирована необходимость охраны в рамках данной нормы таких объектов, как жизнь и здоровье беременной женщины; нормальное физическое, психическое, духовное и моральное

развитие ребёнка; общественные отношения, обеспечивающие нормальную служебную или профессиональную деятельность в сфере охраны жизни и здоровья детей.

Ключевые слова: *объект, ребёнок, жизнь, здоровье, ненадлежащее исполнение обязанностей.*

Tovmazova Y. Object of criminal protection of improper duties performance as for children's life safety and health

Life and health are the highest social value (Article 3 of the Constitution of Ukraine). Every child has the right to life since he or she is defined as live-born and viable. The state guarantees the child the right to health care, free expert medical care in state and municipal institutions of health. It helps to create a safe living environment and healthy child development, nutrition, organizes healthy lifestyle. So crimes against life and health are of great public danger. And such items as life and health are protected by criminal law.

The Article is devoted to the research of the problem of definition of the object of criminal protection of improper duties performance as for children's life safety and health.

Definition of the object of criminal protection of improper duties performance as for children's life safety and health is practically quite difficult, as in the criminal science there are a lot of theories as for the crime object, and there are different points of view as for defining of the initial moment of the criminal life protection. That is why there appeared a necessity to improve the existing criminal legislation in the sphere of children protection from improper duties performance as for their life safety and health by means of the clear definition of the object of its criminal protection.

The author analyzed the main theories as for the crime object definition, defined generic and direct objects of the crime body, provided by Article 137 of the Criminal Code of Ukraine. There was studied and explained the necessity of protection in the boundaries of the given norm of such objects as: life and health of a woman who is pregnant; normal physical, psychological, intellectual and moral development of a child; social relations, which provide normal official and professional activity, connected with children life and health protection.

Key words: *object, child, life, health, improper duties performance.*

УДК 343.14:343.74

К.С. Фомічов

кандидат юридичних наук

Кіровоградський інститут державного та муніципального управління КПУ

ОСНОВНІ ЗМІНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО ДОКАЗУВАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРОТИПРАВНОМУ ПОГЛИНАННЮ ТА ЗАХОПЛЕННЮ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто основні зміни в законодавстві України щодо боротьби з протиправним поглинанням та захопленням підприємств; проаналізовано ухвалений наприкінці 2013 р. Верховною Радою України урядовий закон про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств, досліджено вплив цих змін і впровадження нового Кримінального процесуального кодексу на процес доказування незаконного заволодіння суб'єктами господарювання; наведено класичне визначення поняття рейдерства, на основі аналізу зарубіжного досвіду досліджено практику запобігання рейдерським захопленням, визначено роль і значення держави в її запровадженні та діяльність держави щодо запобігання протиправним посяганням на суб'єктів господарювання, які супроводжуються корупцією та насильством, а також перспективні напрями формування державних механізмів протидії рейдерству.

Ключові слова: рейдерські схеми, рейдерство, протиправне захоплення і поглинання, доказування, протидія, суб'єкти господарювання.

І. Вступ

Тема протиправного захоплення та поглинання підприємств актуальна для України з моменту проголошення її незалежності. Причинами цього явища стало багато негативних факторів, до яких, насамперед, належать недосконалість вітчизняного законодавства та високий рівень корупції в країні. Хоча держава намагається вживати необхідних заходів з протидії протиправному захопленню підприємств, однак це питання досі залишається проблемним. Перерозподіл власності притаманний усім країнам з ринковою економікою. На сьогодні найгострішою проблемою розвитку та функціонування економіки є поширення процесів незаконного привласнення чужого бізнесу (рейдерство). Через практику рейдерських захоплень пройшла економіка більшості розвинених країн світу, страждають від неї й країни, що розвиваються, зокрема Україна. Не всі правовідносини, які виникають у процесі господарської діяльності, належно врегульовані чинним законодавством України, але вже можна зробити певні висновки про те, що наша держава робить перші свідомі кроки в боротьбі з протиправними захопленнями [1, с. 48]. Це зменшує можливості використання протиправних схем, але досі дає змогу деяким суб'єктам господарювання вчиняти протиправні дії: незаконно відбирати за допомогою шахрайських схем майно у власників, дестабілізувати нормальні ринкові відносини і процес виробництва.

Нині в Україні об'єктами рейдерських захоплень є не лише малі та середні підпри-

ємства, а й потужні господарські товариства. Це становить реальну небезпеку для розвитку корпоративного сектору вітчизняної економіки, збереження його конкурентних позицій на внутрішньому та світовому ринках. Тому боротьбу з такими протиправними захопленнями необхідно проводити не тільки на рівні окремих компаній, а й, насамперед, на державному рівні за умов наявності чіткої програми дій та застосування адекватних механізмів.

Аналіз стану наукових розробок у вітчизняних і зарубіжних джерелах з цієї проблеми свідчить, що вона є актуальною і становить науковий інтерес для багатьох науковців. Дослідженню механізмів регулювання корпоративних відносин і становлення системи антирейдерського захисту присвячені праці Е.В. Біджаківа, З.С. Варналій, О.Ю. Кирєєва, Ю.Г. Ковнія, П.Я. Кравчука, І.І. Мазур, О.В. Манойленка, В.Ю. Нестеренко, В.В. Рябота, О.М. Сафронової, Н.С. Согріна, А.В. Халецького та ін.

Проте дотепер бракує комплексних досліджень, які необхідні для формування ефективною цілісної державної системи протидії рейдерству як в Україні, так і в усьому світі. Рейдерство є глобальним явищем, фіксованим у сферах бізнесу всього світу, але країни Європи більше цікавляться цією проблемою, активно змінюють своє законодавство, не даючи злочинцям змоги протиправно поглинати й захоплювати суб'єктів господарювання [1, с. 56]. Україні необхідно запроваджувати у своє законодавство позитивний досвід країн з більш розвинутою економікою. Це зумовлює вибір теми дослідження, його мету та завдання.

II. Постановка завдання

Мета статті – розробка положень щодо формування ефективних державних механізмів протидії рейдерським захопленням в Україні. Відповідно до визначеної мети основними завданнями є: дослідження основних змін у законодавстві України щодо боротьби з протиправним поглинанням і захопленням підприємств, аналіз ухваленого наприкінці 2013 р. Верховною Радою України урядового закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств, дослідження впливу цих змін та впровадження нового Кримінального процесуального кодексу на процес доказування незаконного заволодіння суб'єктами господарювання, вивчення практики запобігання рейдерським захопленням на основі аналізу зарубіжного досвіду, визначення ролі й значення держави у її запровадженні; розробка рекомендацій з формування ефективних державних механізмів протидії рейдерству в Україні.

III. Результати

Десятого жовтня 2013 р. Верховна Рада України прийняла Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” (далі – Закон № 642VII). Цей закон був прийнятий на основі законопроекту № 0887 від 12.12.2012 р. і набуває чинності 28.03.2014 р.

Основною метою закону є недопущення використання схем і методів протиправного поглинання та захоплення підприємств, що створює реальну загрозу національним та економічним інтересам держави й вимагає формування ефективної системи протидії цим негативним проявам [7, с. 15].

Цим законом внесено зміни до низки нормативних актів, зокрема Кодексу про адміністративні правопорушення України, Господарського процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, Господарського кодексу України, Цивільного кодексу України, Закону України “Про господарські товариства”, Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”.

Так, Кримінальний кодекс доповнено ст. 205-1, 206-1 та 206-2.

Згідно зі ст. 205-1 “Підроблення документів, що подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців”, внесення в документи, що відповідно до закону подаються для проведення державної реєстрації юридичної або фізичної особи – підприємця, завідомо неправдивих відомостей, а також умисне подання документів, що містять завідомо неправдиві відомості, державному реєстратору – караються штрафом від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк від 3 до 6 місяців, або обмеженням волі на строк до 2 років.

Стаття 206-1 “Захоплення будівлі, споруди чи іншого об'єкта підприємства, установи, організації” визначає, зокрема, що захоплення будівлі, споруди чи іншого об'єкта підприємства, установи, організації або інше неправомірне втручання в діяльність підприємства, установи, організації з метою протиправного управління ним (нею) за відсутності ознак протидії законній господарській діяльності, що призвело до порушення нормальної роботи такого підприємства, установи, організації, – карається обмеженням волі на строк до 2 років або позбавленням волі на той самий строк.

Згідно зі ст. 206-2 “Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації”, протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, у тому числі частками, акціями, паями їхніх засновників, учасників, акціонерів, членів, шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації – карається виправними роботами на строк до 2 років або обмеженням волі на строк до 3 років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 2 років [7, с. 75].

У Господарському процесуальному кодексі визначено, що справи у спорах між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, членами), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи, пов'язаними із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням такої особи, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням юридичної особи згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Зауважимо, що проблема боротьби з рейдерством актуальна для більшості країн світу, зокрема для країн пострадянського простору. Тому вітчизняним законотворцям варто звернути увагу на досвід країн світу та СНД, кримінальне законодавство яких передбачає відповідальність за реєстрацію незаконних угод із землею, внесення посадовими особами до державних реєстрів завідомо недостовірних даних, фальсифікацію рішень загальних зборів, і встановити покарання за такі злочини у вигляді позбавлення волі з конфіскацією майна та позбавленням права обіймати керівні посади [7, с. 80].

Значна частина рейдерських схем реалізується шляхом внесення недостовірних даних до Єдиного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців щодо зміни складу учасників товариств або призначення

нового директора. Для зменшення зловживань у таких випадках у парламенті нещодавно зареєстровано законопроект № 2999, який виключає можливість застосування ксерокопій і зобов'язує подавати державному реєстратору лише оригінали документів для зміни складу учасників товариства або його керівника.

Слід зазначити, що одним із найвпливовіших методів, використаних під час протиправних захоплень підприємств, є ухвали суду про забезпечення позову. Зафіксовані випадки, коли, постановляючи ухвалу про забезпечення позову, суд допускає сторонню особу до виконання обов'язків керівника суб'єкта господарювання, яка надалі діє в інтересах рейдера. Або суд може накласти заборону на внесення змін до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, тим самим перешкоджаючи законному власнику відновити контроль над підприємством [4, с. 45]. Отже, необхідно на законодавчому рівні уточнити перелік критеріїв для прийняття ухвал про забезпечення позову з обов'язковим гарантуванням захисту прав власності.

У багатьох рейдерських атаках використовуються підроблені документи, що містять печатку підприємства, виготовлення якої можна порівняно легко замовити без отримання дозволу в органах внутрішніх справ. Тому вдосконалення законодавства для забезпечення широкого впровадження електронного цифрового підпису буде дієвим превентивним способом використання підроблених документів у рейдерських схемах [3, с. 45].

У розвинених країнах під рейдерством розуміють “досягнення згоди між двома підприємствами про їх злиття або поглинання одним підприємством іншого”. В Україні, як і в деяких інших пострадянських державах, склалася дещо інша тенденція. Зазвичай рейдерство використовують як інструмент на шляху до штучного зниження вартості акцій товариства, доведення до банкрутства, знищення конкурента, часто використовуючи при цьому насильство.

Вважаємо, що рейдерство в юридичному розумінні – це протиправне захоплення чи поглинання господарських товариств, яке здійснюється проти волі (без підтримки) більшості акціонерів, як правило, за сценарієм із застосуванням фізичного чи морального тиску.

Законодавчого закріплення поняття “рейдерство” в нормативно-правовій базі України не було, проте влада певною мірою усвідомлює всю небезпечність такого процесу.

Аналізуючи проблеми рейдерства, варто орієнтуватися на загальновідому мудрість: “Краще не допустити, запобігти, ніж боротися й захищатися”. Від того, наскільки завчасно власник почне готуватися до відбиття

рейдерської атаки, залежать його шанси на збереження власного бізнесу. За наявними даними, до превентивного захисту вдається не більше ніж 20% підприємців. Це пояснює велику кількість успішних рейдів у нашій країні [1, с. 86].

Ефективне вирішення будь-якої проблеми потребує визначення причин її виникнення та вчасного їх усунення. Причини, які зумовлюють рейдерство, можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні.

Об'єктивною причиною є те, що право власності є криміногенною категорією, яка потребує безперервного захисту, як правового, так і організаційного. Насамперед, це має здійснювати засобами приватного права сам власник, а вже потім, за умови недостатності приватної ініціативи, силою публічного права – держави. До того ж, для забезпечення охорони власності важливе значення має спосіб, у який вона набута, з погляду пересічної людини (якщо власність набута справедливо, то зазіхання на неї будуть мінімальні, і навпаки).

До суб'єктивних причин можна зарахувати правовий нігілізм власників контрольного пакета акцій, нехтування ними інтересами трудового колективу. Є певна особливість сьогодення: схеми рейдерських атак, на жаль, розробляють висококваліфіковані юристи, тому питання кваліфікації того чи іншого нападу як рейдерства в кожному випадку потребує ретельного аналізу й доказування [4, с. 65].

На особливу увагу заслуговує процес доказування та збирання доказів за чинним Кримінальним процесуальним кодексом, оскільки кардинальні зміни також істотно впливають на доказування у справах, пов'язаних з незаконним заволодінням суб'єктами господарювання.

Отже, доказами в кримінальному судочинстві тепер є фактичні дані, отримані в передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів (ст. 84 КПК).

Належними є лише ті докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутності обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК) [2, с. 90].

При цьому доказ визнається допустимим, лише якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК, а недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може поси-

латися суд при ухваленні судового рішення (ст. 86 КПК).

Крім того, ст. 87 визначено, що недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій унаслідок істотного порушення прав та свобод людини [2, с. 96]. При цьому суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод такі діяння:

1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;

2) одержання доказів унаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження;

3) порушення права особи на захист;

4) одержання показань чи пояснень від особи, якій не було повідомлено про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання або їх отримання з порушенням цього права;

5) порушення права на перехресний допит (цілком нове. – К.Ф.);

6) отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні, тобто такі покази вже не будуть будь-яким доказом у справі.

У кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ст. 91).

Обов'язок доказування вищезазначених обставин покладається на слідчого, проку-

ра та в установлених КПК випадках – на потерпілого. Щоправда, з цього правила є виняток – обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на сторону, що їх подає (ст. 92).

За ст. 93 КПК, збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому КПК. Зокрема, сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК [6, с. 73].

Водночас сторона захисту та потерпілий здійснюють збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Ініціювання стороною захисту, потерпілим проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 КПК. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді.

Докази можуть бути одержані на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Жоден доказ не має наперед встановленої сили (ст. 94).

Отже, з вищевикладеного можна зробити висновок, що, з одного боку, процес доказування став прозорішим, що позитивно впливає на процес досудового провадження, але

є також певні труднощі в застосуванні норм чинного КПК у провадженні справ щодо незаконного заволодіння суб'єктами господарювання. Ускладнення процесу доказування спричинене також тим, що в чинному КК України не встановлено "рейдерство" як кримінально каране діяння. Натомість є лише велика кількість статей, зокрема майже весь розділ злочинів проти власності, за якими можна притягувати до відповідальності злочинців, але, на нашу думку, для ефективної протидії незаконному поглинанню необхідно встановити рейдерство як кримінально каране діяння та доповнити КК України відповідною статтею, встановити відповідальність посадових осіб, причетних до цього діяння (при цьому доцільно використати досвід Російської Федерації).

Проаналізувавши чинне законодавство України, можна зробити висновок, що до сьогодні юридичного визначення термінів "рейдер" і "рейдерство" в Україні немає, вони не врегульовані жодними законодавчими нормами. Закріплення юридичного визначення терміна "рейдерство" як суспільно небезпечного діяння, його ознак та сутності дасть можливість відмежувати його від правових методів встановлення контролю над суб'єктами підприємництва. До того ж, зважаючи на суспільно небезпечні наслідки рейдерства, необхідно встановити кримінальну відповідальність за рейдерські захоплення.

Водночас, необхідно зазначити, що ефективність протидії рейдерству полягає не стільки у встановленні кримінальної відповідальності за вже вчинене захоплення підприємства, скільки в унеможливленні надання таким діям вигляду законних, а саме – в уникненні фальсифікації судових рішень, їх реєстрації минулими датами, підроблення журналів реєстрації позовних заяв, апеляційних та касаційних скарг, вхідних документів, що використовуються для ведення діловодства в судах [6, с. 96].

Вищій раді юстиції України за наявності неправомірних рішень судів необхідно вживати заходів щодо притягнення суддів до відповідальності. Для цього слід узагальнити практику притягнення до відповідальності, накладення дисциплінарних стягнень, позбавлення повноважень суддів, пов'язаних з рейдерством.

Одним із важливих шляхів боротьби з протиправними поглинаннями та захопленнями підприємств є удосконалення реєстрації прав власності на цінні папери та обліку цінних паперів. На сьогодні вітчизняна депозитарна система не має змоги забезпечити надійну систему обліку корпоративних прав, діяльність її учасників не повною мірою відповідає міжнародним стандартам тощо. З цією метою Кабінет Міністрів України розробив проект Закону України "Про систему депозитарного обліку цінних папе-

рів", положення якого спрямовані на створення прозорої депозитарної системи, її централізацію, забезпечення належного обслуговування широкого кола інвесторів, визначення механізмів взаємодії учасників депозитарної системи, недопущення ведення подвійних реєстрів тощо [10, с. 45].

Таким чином, одним із механізмів протидії рейдерству буде прийняття Закону України "Про систему депозитарного обліку цінних паперів" або внесення відповідних змін до чинного Закону України "Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні", якими слід передбачити, що реєстратор є єдиним і незалежним органом, до компетенції якого належить право вирішувати питання, пов'язані з випуском та обігом цінних паперів, об'єднанням фондових бірж тощо.

IV. Висновки

Ураховуючи викладене, можна зробити висновок про необхідність формування державних механізмів протидії рейдерству, розробки і реалізації комплексу заходів, зокрема вдосконалення чинного законодавства та реформування судової системи, захисту прав учасників господарських товариств [8, с. 45]. Для досягнення цього можна внести такі пропозиції:

- створити реєстр фізичних та юридичних осіб, які вже були задіяні в рейдерських схемах;
- створити реєстр державних службовців, співробітників правоохоронних органів та суддів, які були задіяні в рейдерських схемах, та позбавити їх статусу судді;
- ужити заходів щодо забезпечення більш ефективного функціонування Єдиного державного реєстру судових рішень;
- заборонити державним виконавцям здійснювати виконавче впровадження, якщо щодо підприємства в судах розглядається дві чи більше справ (різних за змістом рішень суду);
- запровадити оформлення судових рішень та їх копій на бланках суворої звітності (навіть з голографічним захистом);
- узагальнити практики застосування судами України матеріального та процедурного законодавства у справах, пов'язаних з недружніми поглинаннями;
- усунути колізії в корпоративному, господарському й процесуальному законодавстві та врегулювати розбіжності між законодавчими актами;
- здійснити юридичну експертизу законів і законопроектів при їх реєстрації, щоб усунути неврегульованість між нормативними актами та прогалини в законодавстві;
- ввести до Цивільного кодексу України норму, яка б передбачала обов'язкове повідомлення боржника про купівлю-

- продаж його боргів під загрозою розірвання таких договорів;
- законодавчо зобов'язати реєстраторів та утримувачів обов'язково повідомляти про планові реєстраційні дії власників корпоративних прав, щоб уникнути переходу прав без відома їх законного власника;
- посилити відповідальність за рейдерство шляхом внесення до Кримінального кодексу України самостійного нового складу злочину – “Рейдерство”;
- створити центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом для координації боротьби з рейдерством (антирейдерський комітет);
- підвищити рівень поінформованості суспільства про рейдерські захоплення, висвітлювати в ЗМІ шляхи і методи протидії рейдерству.

Список використаної літератури

1. Аналітична довідка : Матеріали Комітетських слухань Верховної Ради України “Шляхи подолання рейдерства: удосконалення законодавства та посилення реагування правоохоронних органів на протиправні дії його організаторів і виконавців”. – К. : Міжвідом. наук.-дослід. центр з пробл. боротьби з організованою злочинністю при РНБО, 2008. – 127 с.
2. Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : монографія / В.П. Гмирко. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2010. – 314 с.
3. Головань І. Удар в стык: почему процветает “рейдерство” в Украине [Электронный ресурс] / І. Головань // Зеркало недели. – 2006. – Режим доступа: http://www.cripo.com.ua/?sect_id=1&aid=25372.
4. Грачев В. Некорпоративные методы захвата чужого бизнеса / В. Грачев // Враждебные поглощения в Украине. – 2008. – № 3 (6). – С. 57–61.
5. Задихайло Д. Корпоративне управління : навч. посіб. / Д. Задихайло, О. Кібенко, Г. Назарова. – Х. : Фоліо, 2003. – 687 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року // Голос України. – 19 травня 2012 р. – № 90–91 (5340–5341).
7. Кныш М.И. Стратегическое управление корпорациями / М.И. Кныш, В.В. Пучков, Ю.П. Тютиков. – СПб. : Культинформпресс, 2002. – 239 с.
8. Основні передумови та шляхи подолання рейдерства в Україні : аналіт. зап. // Персонал. – 2007. – № 27 (230). – С. 33–37.
9. Хоружий С. Про деякі проблеми ринку цінних паперів / С. Хоружий // Фінансові ризики. – 2000. – № 2. – С. 5–13.
10. Шляхи подолання рейдерства: удосконалення законодавства та посилення реагування правоохоронних органів на протиправні дії його організаторів і виконавців : Проект Рекомендацій за результатами проведення слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності. – К. : Вид-во ВР України, 2008. – 220 с.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2014.

Фомичев К.С. Основные изменения в законодательстве по доказыванию и противодействию противоправному поглощению и захвату предприятий

В статье рассматриваются основные изменения в законодательстве Украины по борьбе с противоправным поглощением и захватом предприятий; анализируется принятый в конце 2013 г. Верховной Радой Украины правительственный закон о внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно противодействия противоправному поглощению и захвату предприятий; исследуется влияние этих изменений и внедрения нового Уголовного процессуального кодекса на процесс доказывания незаконного завладения субъектами хозяйственной деятельности; приводится классическое определение понятия рейдерства, на основе анализа зарубежного опыта исследуется практика предупреждения рейдерских захватов, определяются роль и значение государства в ее внедрении и деятельность государства по предотвращению противоправных посягательств на субъектов хозяйственной деятельности, которые сопровождаются коррупцией и насилием, а также перспективные направления формирования государственных механизмов противодействия рейдерству.

Ключевые слова: рейдерские схемы, рейдерство, противоправный захват и поглощение, доказывания, противодействие, субъекты хозяйственной деятельности.

Fomichov K. Main law changes in proving and combating illegal acquisitions and misappropriation

This paper discusses the main changes in the legislation of Ukraine on combating illegal acquisition and misappropriation companies. Government Act on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on combating illegal acquisition and takeovers approved the end of 2013 by the Parliament of Ukraine is analyzed. It was made some remarks concerning the impact of these changes and implementation of new criminal procedure code in the process of proving misappropriation by business entities. It is provided a classic definition of raiding, based on the analysis of foreign experience. The author investigates raider seizure prevention practices, defines the role and importance of the state in

its implementation and operations of the state to prevent illegal encroachment on businesses accompanied by violence and corruption, as well as perspective areas of state formation mechanisms to counteract raiding.

The main purpose of this article is to develop provisions for the formation of effective government mechanisms to counteract raider seizure in Ukraine. The author of the paper came to some conclusions about the formation of national mechanisms to counteract raiding, the necessity to foresee the development and realization of the set of measures, including improving the existing legislation and judicial system, protection of the participant's rights in business partnerships, obstructing corruption in law-enforcement and judicial authorities. To achieve the goal, the suggestions and conclusions are introduced.

Key words: *raider schemes, raid, misappropriation and absorption, proof, resistance, business entities.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

УДК 343.13

Н.В. Грищенкокандидат юридичних наук, експерт сектору з техніко-криміналістичного забезпечення роботи
Волноваського райвідділу НДЕКЦ при ГУ МВС України в Донецькій області

ДО ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті досліджено проблемні питання використання нетрадиційних засобів отримання невербальної інформації від людей у кримінально-процесуальній діяльності. Визначено основні напрями, принципи та умови застосування поліграфа під час допиту підозрюваного. Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення правового й організаційно-тактичного регулювання зазначеної проблематики.

Ключові слова: слідчий, підозрюваний, допит, поліграф, організація й тактика застосування.

I. Вступ

Потреба в підвищенні ефективності контролю за психофізіологічними реакціями допитуваних на відповідні подразники виникла ще в глибокій давнині. Для цього застосовували спеціальні прийоми та засоби. Наприклад, у Китаї підозрюваному пропонували при допиті жувати рис: якщо рис залишається сухим, то допитуваний винен; припинення слиновиділення пояснювали нервовою напругою підозрюваного. В Індії ознакою нещирих свідчень підозрюваного вважали рух великого пальця на нозі. Застосовували й інший засіб, заснований на заборонах індусів: підозрюваному пропонували увійти до приміщення та взяти за хвіст "священного" віслюка. Хвіст віслюка попередньо притрушували сажею. Якщо винен – то віслюк від дотику до хвоста закричить. Людину вважали винною, якщо вона виходила з приміщення з чистими руками. Відсутність слідів сажі на руках пояснювали тим, що підозрюваний, побоюючись видати себе, не торкався хвоста тварини.

Історія розвитку науки й техніки знає чимало спроб вирішення зазначеної проблеми різними методами, зокрема за допомогою спеціального приладу, відомого під назвою лай-детектора або поліграфа.

II. Постановка завдання

Метою статті є аналіз досвіду зарубіжних країн та вітчизняної історії застосування поліграфа й визначення деяких напрямів їх імplementування (трансформування) у сучасні реалії кримінально-процесуальної діяльності.

III. Результати

У США видано чимало спеціальних посібників із методики застосування поліграфа.

У деяких з них зазначено, що часто сама атмосфера випробувань на поліграфі спонукає підозрюваних до визнання своєї провини. У зарубіжній криміналістичній літературі періодично публікують звіти про результати застосування поліграфа. В одному з них, складеному співробітниками Чиказької поліцейської лабораторії, розповідається про 809 випадків застосування поліграфа. Описано деякі симптоми поведінки осіб, допитаних за допомогою лай-детектора.

Автори зазначають: винні, як правило, не зацікавлені в дослідженні із застосуванням приладів. Вони часто намагаються відтягнути день дослідження. Якщо ж перебувають на волі, намагаються не з'явитися в призначений день. Під час дослідження виявляють нервозність, занепокоєння. Це виражається в типових ознаках: людина має озлоблений вигляд, постійно рухається, іноді поводить себе зухвало, не дивиться в очі, часто зітхає або позіхає, часом виявляє надмірну ввічливість. Часто винні намагаються навмисно змінити реакції: рухають пальцями, напружують м'язи, кашляють, чихають, зітхають, нерівномірно дихають, забагато розмовляють. Невинні особи зазвичай вітають можливість застосування лай-детектора, іноді самі просять про це.

Узагальнюючи результати цих досліджень, ще в 1957 р. Міністерство юстиції США зазначало, що позитивні результати застосування поліграфа зафіксовані в 92% вивчених випадків [1, с. 174].

Погляди вітчизняних криміналістів та процесуалістів радянської доби щодо допустимості застосування поліграфа при розслідуванні кардинально розділилися.

Одна позиція зводилася до принципової недопустимості використання подібної тех-

ніки в кримінально-процесуальних цілях як такої, що є проявом “реакційної сутності буржуазної криміналістики” й використовується для фальсифікації судових доказів [2].

Згідно з іншим поглядом, застосування названого технічного засобу в принципі допустимо, однак за неодмінного дотримання двох умов: а) запис реакції допитуваного з його письмової згоди; б) надання матеріалам запису лише оперативного й у жодному разі не доказового значення [3].

У наш час, коли завдяки науково-технічному прогресу поліграфічні прилади значно вдосконалені, серійно виготовляються різні моделі комп’ютерного поліграфа, усякі сумніви стосовно наукової обґрунтованості методу, що розглядається, повинні відпасти.

За даними МВС Російської Федерації, опублікованими в засобах масової інформації, на початок 1997 р., точність показників сучасних поліграфів становить не менше ніж 96%; вона цілком порівнянна з точністю результатів різних традиційних видів криміналістичної експертизи, багатьох інших судових експертиз.

Це ставить перевірку на поліграфі в ряд достатньо надійних, науково обґрунтованих методів. Створена науково-технічна основа для заключного переведення проблеми поліграфа зі сфери дискусії на тему про принцип допустимості його застосування в поле адекватної правової регламентації. І, певна річ, необхідно вести роботу з підготовки ефективних методик перевірки і використання їх результатів під час розслідування злочинів.

Поліграф є, по суті, різновидом діагностичної апаратури, що реєструє зміни психофізіологічних реакцій людини у відповідь на певні (заздалегідь упорядковані у відповідну систему-методику) психологічні подразники (стимули).

Так, за допомогою поліграфа можна фіксувати зміну динаміки таких характеристик допитуваного, як кров’яний тиск, подих, пульс, електричний опір шкіри (шкіро-гальванічна реакція), наповнення периферійних кров’яних судин, рухові реакції тощо.

Методику перевірки на поліграфі відпрацьовували багато років, вона полягає в тому, що допитуваний зазнає впливу зондуючих (стимулюючих) сигналів у вигляді запитань, інших мовних фраз або окремих слів, чисел, пред’явлених предметів, фотознімків, малюнків, кіно- або відеозображення, географічних карт, схем тощо з одночасною реєстрацією змін її психофізіологічних реакцій. Використовувані сигнали являють собою компоненти досліджуваних тестів. При діалоговій перевірці – це питання, при демонстраційній – те, що пред’являється допитуваній особі в мовній або художній формі.

Зондуючі сигнали поділяють на дві основні групи: а) нейтральні, тобто не пов’язані з обставинами справи; б) критичні, які пов’язані

з обставинами справи, особі, що не поінформована, вони видаються несуттєвими, а поінформованій особі або особі, яка приховує свою обізнаність, дуже насторожують.

Під час перевірки самописець приладу зображує у вигляді кривих ліній динаміку зазначених вище характеристик допитуваного. Ці лінії в сукупності утворюють поліграму. При нейтральних сигналах відповідні ділянки поліграми мають незначну кривизну.

Критичний компонент тесту мимоволі сприймається особою, поінформованою про обставину, що перевіряється, як сильний подразник: сповільнюється пульс з подальшим зростанням частоти серцевих скорочень, що підвищують або знижують кров’яний тиск, посилюють частоту або глибину подиху, підвищують шкіро-гальванічну реакцію, змінюють наповнення периферійних кров’яних судин. Самописець приладу відображає у вигляді підвищених вершин на кривих поліграми, що відповідають критичним реакціям.

При діалоговій формі перевірки допитуваному спочатку ставлять нейтральні запитання. Наприклад, про його біографічні дані, коло інтересів, захоплення, прочитані книги, зв’язки та відносини, що не мають стосунку до розслідуваного злочину. Серед нейтральних запитань раптом ставиться критичне. Воно може безпосередньо стосуватися ворожих відносин з потерпілим, спільного проведення часу з ним напередодні злочину, реалізації речей, що належали потерпілому, після крадіжки, або причини раптового переїзду на нове місце проживання, перебування на місці злочину під час його вчинення тощо.

Численні можливості надає демонстраційна форма перевірки на поліграфі. Таким шляхом достатньо кваліфікований випробувач може установити багато обставин розслідуваного злочину. Наприклад, підозрюваний категорично заперечує факт присутності коли-небудь там, де було вчинено вбивство. Але в процесі перевірки на поліграфі йому по черзі пред’являються мовні позначення або фотознімки різних місць, у тому числі місця злочину. Як правило, причетний до вбивства виявляє критичну реакцію на зображення місця злочину при нейтральних реакціях на інші зображення.

У разі неясності мотиву злочину (під час перераховування можливих мотивів) критична реакція здатна вказати на справжній мотив.

У разі необхідності встановлення місця приховування трупа або цінностей, взятих у потерпілого, використовують різні тести, що пред’являються від загального до окремого. Наприклад, спочатку визначається тип місця (відкрита місцевість або приміщення), його вид (поле, ліс, яр, ріка, озеро; приміщення житлове, службове, допоміжне, сарай, ко-мора), а потім різновид, що стосується пев-

них орієнтирів (біля порога, біля копи сіна; у льосі, на горищі тощо).

У літературі наявна пропозиція здійснити перевірку на поліграфі в межах допиту підозрюваного [4, с. 43–47]. Навряд чи цю пропозицію можна вважати вдалою: оператор поліграфа, що бере участь у слідчій дії на правах спеціаліста, не може робити висновків про результати проведеної перевірки.

Документи, якими оформляється будь-яка слідча дія, повинні обмежитися фіксацією виявлених фактичних даних, не допускаючи їх інтерпретації. Але без розшифровки поліграма, що буде додана до протоколу допиту, є цілком даремною; роблячи ж відповідний висновок, оператор поліграфа виконує, по суті, функції судового експерта, але в процесі не експертизи, а слідчої дії.

Оскільки перевірка на поліграфі потребує застосування спеціальних знань та проведення відповідних досліджень, то є всі підстави говорити про те, що в цьому разі наявні всі ознаки процесуальної дії, що має назву експертиза. Напрошується аналогія з процедурою одорологічного дослідження.

Так, спочатку слідча практика йшла шляхом ідентифікації людини за запахом за допомогою спеціально підготовленої собаки в межах оперативного заходу зі складенням спеціальної довідки про результати одорологічної вибірки.

Учені-криміналісти та процесуалісти дискутували про провадження такої вибірки у формі слідчої дії – особливого виду пред'явлення для впізнання. Але оскільки цей захід потребує спеціально обладнаного приміщення, застосування особою (кінологом) особливої методики, лабораторних технічних приладів, було визнано найбільш доцільним здійснити одорологічні вибірки у формі експертиз.

Практика їх провадження (наприклад, в одорологічній лабораторії відділу біологічних досліджень експертно-криміналістичного центру МВС РФ) підтвердила правильність такого рішення. Але якщо припустима експертиза, заснована на сприйнятті ознак досліджуваного об'єкта своєрідним біодете-

ктором – твариною, вона тим більше виправдана стосовно сприйняття та оцінювання відповідних ознак оператором поліграфа.

IV. Висновки

Видається, що психічно-фізіологічна експертиза з перевірки на поліграфі із часом посяде своє місце серед інших судових експертиз. Процедура її призначення не містить ніяких труднощів. Звичайно, таке призначення потребує попереднього отримання згоди кандидата на перевірку, що можна було б фіксувати в протоколі ознайомлення відповідної особи з постановою про призначення експертизи.

Список використаної літератури

1. Митричев В. Полиграф, как средство получения ориентирующей криминалистической информации / В. Митричев, К. Холодный // Записки криминалистов / [под ред. В.А. Образцова]. – 1993. – Вып. 1. – С. 174.
2. Розенблит С.Я. Криминалистика капиталистических стран / С.Я. Розенблит // Советская криминалистика на службе следствия. – 1956. – Вып. 8.
3. Матричев С.П. Теоретические основы криминалистики. Введение в науку / С.П. Матричев. – М., 1965. – С. 88–90.
4. Алексеев Н.С. История развития и современное состояние криминалистики / Н.С. Алексеев // Криминалистика. – Л., 1975. – С. 34–38.
5. Элькинд П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П.С. Элькинд. – Л., 1975. – С. 134–135.
6. Злобин Г.А. Проблемы полиграфа / Г.А. Злобин, С.А. Яни // Труды ВНИИ. – 1976. – Вып. 6. – С. 129–135.
7. Васильев А.Н. Следственная тактика / А.Н. Васильев. – М., 1976. – С. 126.
8. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. – М.: Юрлитинформ, – 2001. – С. 214.
9. Комиссаров В. Использование полиграфа в борьбе с преступностью / В. Комиссаров // Законность. – 1995. – № 11. – С. 43–47.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2014.

Грищенко Н.В. К проблеме использования полиграфа в современных условиях

В статье исследуются проблемные вопросы использования нетрадиционных способов получения невербальной информации от людей в уголовно-процессуальной деятельности. Определяются основные направления, принципы и условия применения полиграфа во время допроса подозреваемого. Обосновываются предложения по совершенствованию правового и организационно-тактического регулирования указанной проблематики.

Ключевые слова: следователь, подозреваемый, допрос, полиграф, организация и тактика применения.

Grishchenko N. On the problem of the use of the polygraph in modern conditions

Need to improve the effectiveness of controls on psychophysiological responses to relevant stimuli interrogation occurred in antiquity. Throughout the history of science and technology made repeated

attempts to solve this problem, various methods including using a special device known as "lai-detector" or "polygraph".

The aim of the article is to analyze the experience of foreign countries and domestic history of polygraph on which outline some directions for their implementirovaniya (transformation) in the modern realities of criminal-procedural activities.

The article examines the problematic issues of the use of unconventional methods of producing non-verbal information from people.

Studied the experience of the polygraph in the U.S. where a lot of special allowances issued by the method of its application. In particular, reports on the results analyzed 809 cases of Chicago police officers polygraph laboratory. Summarizes the main symptoms of the conduct of persons interrogated using lai-detector. Noted that the positive results of the polygraph recorded in 92% of cases studied.

We considered two polar points of view of domestic and forensic protsessualistov Soviet era on the admissibility of polygraph when investigating crimes.

One view is to the concept of non-use. Another, which the author partially agrees on its admissibility subject always to the following two conditions: record reactions interrogated with his written consent, make materials appointment only operational importance.

Further stated that the polygraph is in fact a kind of diagnostic equipment, recording changes in psychophysiological reactions, in response to certain (pre-ordered in the appropriate system-technique) psychological stimuli (incentives). With the help of which you can capture the changing dynamics of such characteristics interrogated, such as blood pressure, respiration, heart rate, galvanic skin resistance (GSR), the filling of the peripheral blood vessels, motor responses, and so on.

It is proposed to conduct a polygraph test in the form of rules and special psycho-physiological judicial ekspertizy.

Key words: investigator, the suspect, the questioning, the polygraph, organization and tactics of the application.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто структуру методологічного інструментарію дослідження злочинів проти власності. Встановлено різновекторні рівні методології кримінального права взагалі та злочинів проти власності зокрема. Розкрито напрями подальших наукових розробок у цій сфері.

Ключові слова: злочин проти власності, методологія, метод.

I. Вступ

Провідною рисою й тенденцією сучасного етапу розвитку наукового пізнання є його гуманізація. Йдеться не лише про гуманістичну переорієнтацію використання наукових досягнень, а насамперед перебудову методологічних основ науки, стилю мислення, архетипу наукового пізнання. Одним із головних завдань гуманізації наукового пізнання є формування нового гуманістичного стилю мислення [1].

На основі правової парадигми з урахуванням філософсько-правового розуміння закономірностей поведінки учасників правовідносин створюються теоретичні засади реалізації правових норм, структуруються теорії юридичного моделювання і прогнозування [2].

Питання щодо нової методологічної бази досліджень у багатьох галузях науки залишається відкритим. Виявивши недоліки попередніх положень, сучасна філософія не змогла сформулювати нові постулати й методологічні підстави наукових досліджень [3]. Водночас ми розуміємо, що способи аналізу не можуть залишатися незмінними. Успіх дослідження багато в чому залежить від правильності вибраного методу, від його актуальності та відповідності сучасному стану розвитку науки й суспільства. Метод дослідження завжди повинен відповідати рівню розвитку суспільних відносин, інакше він може привести до хибних результатів з негативними наслідками. Пошук нових ефективних у сучасних умовах методів у поєднанні з правильним вживанням традиційних способів наукового аналізу є одним з найважливіших завдань сучасної науки.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення структури й особливостей методологічних основ і напрямів дослідження злочинів проти власності.

III. Результати

У наш час методологічне обґрунтування наукових досліджень має велике значення. Сучасний рівень розвитку науки характери-

зується ускладненням здійснюваних досліджень. Будь-яка помилка може призвести до непередбачуваних наслідків. На сьогодні використання методологічних принципів викликає труднощі, оскільки порівняно недавно відбулася кардинальна зміна філософських основ наукового аналізу.

Один із розробників загальнонаукової теорії методології І.В. Блауберг зазначав, що "концептуальний каркас, який успішно обслуговує науку протягом багатьох років, все частіше не спрацьовує з тієї простої причини, що він виявляється неадекватним щодо сучасних завдань і навіть самій їх постановці" [4]. Це твердження повною мірою стосується сучасного стану вітчизняної правової науки. Враховуючи, що право є одним з регуляторів суспільних відносин і здатне впливати на їх розвиток, вибір способу дослідження має велике значення не лише для розвитку правової системи, але й суспільства в цілому.

Отже, вирішення теоретичних і практичних проблем трансформації сучасного українського суспільства й держави передбачає передусім виконання важкої, але необхідної інтелектуальної роботи щодо виявлення ключових методологічних засад права. Засобом виконання цього завдання є методологія [5, с. 72–77].

Успіх кримінально-правового дослідження в багатьох випадках зумовлений "правильною" методологією й багато в чому залежить від комплексного використання всіх методів. Аналізуючи те чи інше питання, автори виходять з різних передумов, використовують різні способи (прийоми) і, відповідно, отримують неоднакові результати. Різні точки зору, безумовно, розвивають і збагачують науку, проте надзвичайно складним є проведення законодавчих змін в умовах поширення діаметрально протилежних думок не лише на порядок їх здійснення, але й на сутність предмета перетворень. Проведення ж ефективних досліджень, у тому числі законотворчих, можливе лише на основі єдиних методологічних передумов. Причина розбіжностей у більшості ви-

падків полягає у відмінності методів, застосовуваних дослідниками, тому й висновки мають суперечливий характер.

У галузі кримінального права багато правових перетворень останніх років базуються на однібічній методології, яка не враховує всього комплексу методологічних засобів, необхідних для ефективної законотворчості.

У подібних умовах принципове значення має теоретична аргументація розвитку суспільства, а саме реформування його складових за допомогою законотворчості. Як вказував Арістотель, “закони схожі на твори державного мистецтва” [6, с. 278]. Створення збалансованого закону – одне з найважливіших завдань законодавця, виконання якого можливе лише на обґрунтованій методологічній основі.

Зауважимо, що саме розгляд методологічних основ злочинів проти власності має істотне значення, адже будь-яке наукове дослідження починається з розробки методології. Предмет і метод дослідження взаємопов’язані. Вивчення будь-якого самостійного предмета вимагає застосування особливого методу. Успіх дослідження залежить від правильно обраного методу, висновки й результати – від способу їх досягнення. Тому розробка методології є одним з найважливіших завдань будь-якого дослідження.

У сучасній філософії поняття методології є неоднозначним. Класичним прийнято вважати визначення одного із засновників вітчизняної теорії методології Є.Г. Юдіна, який тлумачив її як учення про структуру, логічну організацію, способи й засоби діяльності [7, с. 795]. Водночас існує дискусія щодо цієї категорії як у філософії, так і в галузевих науках. Наприклад, соціолог Т. Парсонс називає сукупність деяких методів емпіричного аналізу технікою дослідження, а під методологією він розуміє загальні підстави достовірності наукових положень [8, с. 69]. Інші автори розглядають методологію або як систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності [9, с. 11, 254], або як сукупність підходів, принципів, прийомів, процедур, які задані професійним співтовариством і покликані визначати напрям та цілі творчого пошуку [10, с. 21]. Методологія – це самосвідомість науки, визначення шляхів і методів ефективного вирішення того або іншого завдання [11, с. 14]. Інші автори виділяють у методології три складові: 1) загальний філософський підхід, спосіб пізнання, застосовуваний дослідником; 2) сукупність методологічних принципів; 3) сукупність конкретних прийомів і методів дослідження [12, с. 54–56].

Також можна виокремити декілька груп науковців – дослідників методології [13], перші з яких ототожнюють методологію з матеріалістичною діалектикою [14], другі – з історичним матеріалізмом [15], треті – з

філософією в цілому [16], четверті – із загальнотеоретичними проблемами відповідної науки [17], п’яті – із сукупністю методів пізнання і перетворення дійсності [18], шості – з наукою і навіть із вченням про методи [19].

У юридичній літературі існують думки, що методологія є найзагальнішим науковим керівництвом до дії, яке є концептуальною єдністю низки моментів: ідей, принципів, методів тощо, які становлять основу певної системи знань, є найбільш загальним вираженням способу вирішення теоретичних або практичних завдань [14, с. 277; 20; 21, с. 12].

Цікаве міркування щодо проблем методології права висловлював свого часу Б. Кистяківський, який виділив три основні проблеми логіки й методології соціальних наук: 1) “як утворювати наукові поняття”; 2) “наскільки можливо застосовувати причинне пояснення до соціальних явищ”; 3) “визначення ролі і значення норм у соціальному житті” [22, с. 22–23].

Продовжуючи аналіз, необхідно виокремити думки щодо розуміння методології таких учених, як К.Д. Петряєва, О.П. Шептуліна та ін. Так, на думку К.Д. Петряєва, методологію не можна зводити ні до сукупності методів, ні до вчення про методи науки. “Методологія – генеральний шлях пізнання, а методи визначають, як іти тим шляхом. Методологія – керівна нитка саме тому, що вона сама в собі містить підставу й імпульс для власного перетворення в методи. У методах втілюються й реалізуються методологічні принципи або їх окремі аспекти. Це виражає субординаційний характер взаємозв’язків між методологією та методами” [23]. Д.А. Кірімов зазначає, що “методологія є загальним науковим керівництвом до дії, становить базис усієї системи знань, пізнавальний стрижень будь-якої науки”. На його думку, “методологію слід розуміти як концептуальну єдність низки компонентів”, зокрема, що включають “систему методів дослідження правових явищ і вчення про ці методи, теоретичні узагальнення об’єктивних закономірностей розвитку правової дійсності та визначений класово-правовий світогляд” [24].

Отже, названі науковці не зводять методологію лише до сукупності методів або знань (учень) стосовно них. Інакше, як зазначає В.Г. Лукашевич, відбувається змішування предмета дослідження з отриманими знаннями про нього, з теорією, яка розкриває його сутність. Науковець зауважує, що субординаційний взаємозв’язок між методологією та методами полягає в тому, що методологію можна вивести як генеральний шлях пізнання, а методи визначають, як (яким способом) іти цим шляхом [25, с. 16].

Існує ще один підхід щодо розуміння сутності методології. Так, А.М. Авер’янов під

методологією розуміє “діяльність людини, спрямовану на розробку програм, планів, схем, систем, методів, форм, засобів тощо, які дають змогу цілеспрямовано й ефективно теоретично викласти та практично перетворити світ” [26].

На думку В.С. Зеленецького, методологія як учення являє собою систему знань, які, у свою чергу, можуть бути філософськими, загальнотеоретичними та приватнонауковими [13]. Кожен вид знання інтерпретує відповідні види методів. Отже, будь-яка наука користується конкретними методами пізнання. Їх вживання вказує на те, як у цих умовах найраціональніше використовувати той або інший метод [13]. Щодо одних методів такі вказівки містяться в марксистській філософії, щодо інших – правила їх вживання визначають інші, неправові науки. Нарешті, кожна наука, у тому числі правова, розробляє свої власні методи, формує правила їх використання в процесі пізнання й перетворення дійсності.

На думку, О.С. Іоффе та М.Д. Шаргородського, методологічна наука – це наука, яка розробляє метод наукового дослідження [27].

Утім, це призводить до логічного питання: що є методологічною основою дослідження злочинів проти власності? У літературі із цього приводу наявні різні точки зору. За радянських часів існувала теорія, згідно з якою методологічну функцію виконує виключно марксистсько-ленінська філософія, тому що марксистська діалектика є єдиним науковим методом пізнання, тому недоречно говорити про особливий метод правових наук або про особливий метод юридичних дисциплін, інститутів [28, с. 17].

У подальшому на основі існування діалектичного методу й методів спеціальних наук було сформовано уявлення про існування різних рівнів методології. Перший рівень – історичний матеріалізм як загальносоціологічна методологія, яка включала в себе загальні принципи діалектико-матеріалістичної методології, трансформовані у принципи пізнання суспільних явищ. Другий рівень – методологічні принципи менш високого рівня (методологічні принципи методу історичного матеріалізму; загальні методи пізнання, трансформовані у принципи пізнання явищ, які досліджуються в розрізі конкретної науки; чисті методи пізнання, використовувані наукою) [29, с. 102–103]. Російська вчена Н.О. Богданова позначила первинний рівень методології як “світоглядний компонент методології”, оскільки саме він, на її думку, безпосередньо пов’язаний з ідеологічними переконаннями науковця та дає змогу відповісти на запитання про те, чим визначається зміст наукових досліджень [30].

Деякі вчені виокремлювали трирівневий підхід щодо характеристики методології [31,

с. 85–87]. На їх думку, перший рівень – це філософія, другий – загальнонаукова методологія, третій – конкретно-науковий рівень. Отже, до третього типу (рівню) ми можемо віднести й методологію основ злочинів проти власності.

А.М. Авер’янов, досліджуючи структуру та взаємозв’язок різних рівнів методології, розділяє горизонтальну структуру методології – систему, яка включає понятійно оформлені об’єктивні закони, тенденції розвитку матерії та суб’єктивні властивості, що пізнають і перетворюють людину [26].

Але існує й перспективніша, на нашу думку, позиція, згідно з якою методологію розуміють як чотирирівневе поняття (так званий функціональний підхід). Так, Г.М. Андрєєва, А.П. Купріяна, І.В. Блауберг, Є.Г. Юдін наголошують: якщо розуміти методологію у функціональному аспекті, кількість рівнів значно збільшиться. Так, вони виділяють:

1) загальну методологію як загальний філософський підхід і відповідні йому принципи;

2) спеціальну методологію – сукупність принципів, які використовуються відповідно до загальнометодологічних установок щодо специфічного об’єкта дослідження в конкретній галузі знання;

3) конкретно-наукову методологію – сукупність прийомів дослідження, які становлять зміст конкретних методів відповідної діяльності;

4) сукупність процедур, за допомогою яких отримуємо єдиний і достовірний емпіричний матеріал та його первинну обробку, після якої його можна включити до масиву наукового знання [12, с. 54–56; 4, с. 68–71].

Виходячи із зазначених рівнів методології, виокремлюють такі рівні наукового знання: найнижчий рівень збігається з методикою; другий – сукупність методів спеціальних наук; третій – дослідження загальних методів, які виходять за межі окремих наук; методи, які використовуються у всіх науках [32, с. 68].

Перспективність зазначеної концепції, яка, до речі, залишається досі поза увагою дослідників у правничій сфері, на нашу думку, полягає в тому, що, встановивши другий та третій рівні методології, тим самим зумовлюється можливість і необхідність створення в галузевих науках своєї власної методології. Для нас цілком очевидно, що кожна конкретна наука, маючи свій особливий, притаманний тільки їй предмет дослідження, неминує створює і свій окремий метод дослідження, який органічно входить до змісту цієї науки, виконуючи в ній відповідну методологічну функцію.

Значення рівневого підходу в характеристиці методології для правових наук, на нашу думку, полягає в тому, що досі серед

певного кола правників існує неконструктивна думка, згідно з якою статус окремої методології для всіх юридичних наук надається лише теоретичним положенням, розробленими у межах теорії держави і права або філософії права. Це призводить до того, що галузеві юридичні науки не розробляють середньої ланки методології – окремої наукової методології, а намагаються у своїх конкретних дослідженнях без відповідної теоретичної трансформації (адаптації) застосовувати загальнонаукові методи або методи, розроблені в суміжних галузях знань [25, с. 16].

Методології юридичної науки присвячено безліч праць. Водночас понятійний апарат і основні категорії сьогодні є дискусійними. Більшість авторів під методологією права розуміють сукупність принципів, засобів і способів пізнання, уживаних у процесі вивчення правових явищ [24]. Поняття правового методу є більш дискусійною проблемою. Деякі автори під ним розуміють дію, у результаті якої досягається певна мета, а також вигляд і спосіб виконання такої дії [21, с. 32]. Інші розглядають його як сукупність юридичних прийомів, засобів, способів дії соціальних систем, які управляють, входять до державного апарату, впливають на соціально-правове середовище в цілому і на його елементи [33, с. 84].

Найбільш дискусійним є питання про склад методології, про ті методи, які її формують. Виділяють: а) філософські засоби пізнання права; б) загальнонаукові засоби; в) спеціально-юридичні засоби; г) методику і техніку дослідження [34, с. 225–227]; д) методи окремих наук [35, с. 30].

Що стосується методологічних основ і напрямів дослідження злочинів проти власності, в сучасній літературі можна виділити декілька підходів. Перший полягає в прагненні розкритикувати те, що має назву “марксистська правова ідеологія”, замінюючи її іншими філософськими ідеями, частіше за все гегеліанством, або різними варіантами природно-правових учень, які оголошують право мірою свободи [36, с. 15]. Другий – визнає марксизм як єдину методологічну основу кримінального права. Так, Н.Ф. Кузнецова пише: “Методологія є системою категорій діалектичного й історичного матеріалізму, що дає змогу досліджувати й практично застосовувати знання щодо закономірностей, сутності, вмісту кримінально-правової боротьби із злочинністю” [37, с. 8]. Так, автор відмежовує методологію від методики як системи прийомів і операцій, засобів та інструментаріїв дослідження кримінально-правових явищ. Третій підхід, що інколи поєднують з першим, полягає в однорівневому відображенні таких методів, як догматичний, соціологічний, порівняльно-

правовий, історико-правовий, діалектичний (філософський) тощо. [36, с. 15–27].

Отже, вербалізована, виражена в науковому тексті характеристика методології в сучасній кримінально-правовій літературі охоплює: 1) відсилання до філософської системи без наведення будь-яких прикладів її впливу на кримінальне право, хоча цей вплив, поза сумнівом, існує; 2) короткий опис методів пізнання кримінально-правових явищ.

Методологічна основа дослідження злочинів проти власності, якщо виходити із загальноприйнятого її розуміння, виражена у формі знань, припущень, уявлень, локалізованих у суспільній або індивідуальній свідомості. Вона належить до елементів філософії науки, здорового глузду, віри як етичних відносин, розвинутим або неусвідомленим тощо. Це положення украй важливе, оскільки визначає зону пошуку знань, уявлень, які, власне, і формують, насичують методологічні основи дослідження.

Методологічні підстави дослідження злочинів проти власності відповідно до розробленості й вираженості можуть бути активними або пасивними, системно розвиненими або мозаїчними, неосмисленими. Тому, філософські або наукові методологічні передумови самі по собі не мають більшого значення, ніж інші. Передумови в буденній свідомості інколи діють сильніше, ніж наукова методологія, що, правда, перетворюючись на форму науки.

Фахівці в кримінального права повинні наполегливо вивчати механізм дії методологічних передумов злочинів проти власності, наприклад, процеси правового мислення, кримінально-правове оцінювання діянь (кваліфікація злочинів), ухвалення рішення про призначення покарання тощо. Це особливо необхідно, оскільки, дія методологічних основ злочину проти власності може бути очевидною, коли вона усвідомлено приймається або відкидається, а може бути й очевидною, коли ті або інші рішення приймаються на основі неусвідомлюваних методологічних передумов, що, власне, й означає відсутність підґрунтя, основи, стратегії.

При цьому вони можуть виступати провідними в суспільстві або такими, що відхиляються. При включенні у площину кримінально-правової науки, як зазначає А.Е. Жалінський, вони перетворюються на принципи кримінального права, правові підходи й правові позиції, а потім текст кримінального закону і правозастосовчих рішень [38].

Отже, саме методологічні передумови, виступаючи як явні або неявні аргументи, разом з іншими передумовами (політична воля, організаційно-ресурсні умови тощо) визначають ухвалення кримінально-правових рішень і ставлення до них. Усередині цього механізму вони проявляють тексти, що бе-

руть участь у комунікації, або дії як специфічні послання до деякого кола адресатів, визначають розуміння управлінських сигналів. Юристові абсолютно зрозуміло, що найбільш істотні форми взаємодії здійснюються через тексти, а будь-який текст не герметичний і призначений для дії на поведінку адресата. Найбільш наочним прикладом цього є найважливіші правові тексти, а саме правові норми, що є розпорядженнями, зверненими до невизначеного кола осіб.

IV. Висновки

Отже, механізм методологічних основ і напрямів дослідження злочинів проти власності є даністю, що розрізняється в часі і за колом осіб. Можна легко уявити собі, як сильно відрізняється дія методологічних основ злочинів проти власності в періоди до 1917 р., з 1917 р. і до останнього десятиліття XX ст. Настільки ж сильно вона відрізняється у свідомості окремих груп населення, які посідають різні місця в соціальній структурі суспільства.

Зміст методологічних передумов кримінального права є системою онтологічних і гносеологічних аргументів, що забезпечують здійснення інтелектуальної діяльності, тобто здобуття понять, оцінок, висновків різного характеру, у сфері формування й реалізації кримінального права.

Власне методологічні основи стосуються: 1) того, що суб'єкт послання вважається або передбачається таким, що фактично існує; 2) можливості явища (процесу) перейти в інший стан як у процесі саморегуляції, так і в результаті певної дії з боку зовнішніх чинників – у нашому випадку кримінально-правових норм, узятих у певному контексті; 3) необхідності певних умов для реалізації можливого уявлення про мету й засоби її досягнення.

Таке розуміння структури методологічних основ і напрямів дослідження злочинів проти власності є лише спробою визначити кожну з її складових, не обмежуючись вказівкою, як це роблять при розмежуванні діалектичного методу пізнання на діалектичний матеріалізм і фундаментальний метод пізнання, яким необхідно керуватися при вирішенні окремих кримінально-правових завдань.

Утім, необхідно зауважити, що дослідники, законодавець, правозастосовувачі, пропонуючи певні рішення або здійснюючи певні дії, функціонують за загальним правилом дійсно в контексті суспільства, а це означає, що аргументи, які використовуються, зумовлюються свідомістю суспільства. Вони мають бути адаптовані до суспільства, його реальних або потенційних можливостей і цілей, бути здійсненими в перспективі й не руйнувати безпідставно усталені умови життя суспільства. Звідси визнання плюралізму методології.

Список використаної літератури

1. Андреев И.Д. О методах научного познания / И.Д. Андреев. – М., 1964. – 231 с.
2. Ісакова В.М. Методологічні засади юридичної науки в умовах нової стратегії державотворення в Україні / В.М. Ісакова. – К., 2008. – 236 с.
3. Суркова Л.В. Философия в мире: поиск методологических оснований / Л.В. Суркова // Вестник МГУ. Сер. 7. Философия. – 2004. – № 1. – С. 3–20.
4. Блауберг И.В. Проблема целостности и системный подход / И.В. Блауберг. – М., 1997. – С. 165.
5. Кустовська О.В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій / О.В. Кустовська. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 124 с.
6. Аристотель. Этика / Аристотель. – М., 2002.
7. Советский энциклопедический словарь. – 3-е изд. – М., 1984.
8. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М., 2002.
9. Новиков А.М. Методология / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. – М., 2007.
10. Добренев В.И. Методология и методика социологического исследования / В.И. Добренев, А.И. Кравченко. – М., 2009.
11. Яскевич Я.С. Методология и этика в современной науке: поиск открытой рациональности / Я.С. Яскевич. – Минск, 2007.
12. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М. : Изд-во МГУ, 1980.
13. Зеленецкий В.С. Общая теория борьбы с преступностью. Концептуальные основы : монография / В.С. Зеленецкий. – Х. : Основа, 1994. – 321 с.
14. Андреев И.Д. Проблемы логики и методологии познания / И.Д. Андреев. – М., 1972. – С. 280.
15. Очерки методологии познания социальных заявлений. – М., 1970. – С. 280.
16. В.И. Ленин и методологические вопросы современной науки. – К., 1971. – С. 17.
17. Яновская С.А. Методологические проблемы науки / С.А. Яновская. – М., 1972. – С. 23.
18. Добрянов В.С. Методологические проблемы теоретического и исторического познания / В.С. Добрянов. – М., 1968. – С. 290.
19. Гиргинов Г. Методология как раздел гносеологии / Г. Гиргинов, М. Янков // Вопр. философии. – 1973. – № 8. – С. 127.
20. Казимирчук В.П. Право и методы его изучения / В.П. Казимирчук. – М. : Юрид. лит., 1965. – 204 с.
21. Лукич Р. Методология права / Р. Лукич. – М., 1981.

22. Кистяковский Б.А. Философия и социология права / Б.А. Кистяковский. – СПб. : Изд-во Русского Христианского гуманитарного ин-та, 1998.
23. Петряев К.Д. Вопросы методологии исторической науки / К.Д. Петряев. – К., 1976. – С. 19.
24. Киримов Д.А. Вступительная статья / Д.А. Киримов // Р. Лукач; Методология права [пер. с сербскохорват.]. – М., 1981. – С. 12.
25. Лукашевич В.Г. Вступна стаття. Сучасні тенденції формування окремих криміналістичних теорій та проблеми криміналістичної методології / В.Г. Лукашевич, О.В. Юнацький // Моделювання у криміналістиці та пізнавальної діяльності слідчого : монографія. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.
26. Аверьянов А.Н. Системное познание мира / А.Н. Аверьянов. – М., 1985. – С. 223–224.
27. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М., 1961. – С. 12.
28. Пионтовский А.А. К методологии изучения действующего права / А.А. Пионтовский. // Учен. зап. ВИОН. – 1947. – Вып. 6.
29. Андреев И.Д. Методологические основы познания социальных явлений / И.Д. Андреев. – М., 1977.
30. Богданова Н.А. Система науки конституционного права / Н.А. Богданова. – М. : Юрист, 2001.
31. Симанов А.Л. Понятие “состояние” как философская категория / А.Л. Симанов. – Новосибирск, 1982.
32. Венцовский Л.Э. Философские проблемы развития науки / Л.Э. Венцовский. – М., 1982.
33. Сорокин В.Д. Метод правового регулирования: Теоретические проблемы / В.Д. Сорокин. – М., 1976.
34. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки / Н.Н. Тарасов. – Екатеринбург, 2001.
35. Гойман-Калинский И.В. Элементарные начала общей теории права / И.В. Гойман-Калинский, Г.И. Иванец, В.И. Червонюк. – М., 2003.
36. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть / А.В. Наумов. – 2-е изд. – М. : БЕК, 1999.
37. Курс уголовного права. Общая часть / [под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой]. – М. : Зерцало, 1999. – Т. 1.
38. Жалинский А.Э. Введение в специальность “Юриспруденция”. Профессиональная деятельность юриста : учебник / А.Э. Жалинский. – 2-е изд. – М. : ТК Велби : Проспект, 2007.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2014.

Дорохина Ю.А. Преступления против собственности: методологические основы и направления исследования

В статье рассмотрена структура методологического инструментария исследования преступлений против собственности. Установлены разноректорные уровни методологии уголовного права. Раскрыты направления дальнейших научных разработок в этой сфере.

Ключевые слова: преступление против собственности, методология, метод.

Dorokhina Yu. Crimes are against property: methodological bases and directions of research

The article is devoted to consideration of structure of methodological tool of research of crimes against property. Methodologies of criminal right are set in general and crimes against property in particular. Directions of subsequent scientific developments open up in this sphere.

A conclusion is done, that maintenance of methodological grounds of criminal right is the system of ontological and gnosiological arguments which provide realization of intellectual activity, that receipt of concepts, estimations, conclusions of different character, in the field of forming and realization of criminal right.

Actually methodological bases belong to: 1) that the subject of message is considered or foreseen to such, that exists actually; 2) possibilities of the phenomenon (to the process) to pass to other state both in the process of self-regulation and as a result of certain action from the side of external factors - in our case of crimes norms, taken in some context; 3) to the necessity of certain terms for realization of possible picture of purpose and facilities of its achievement.

Such understanding of structure of methodological bases of crimes against property is only attempt to define each of its constituents, not limited to pointing, as it is done at differentiating of dialectical method of cognition on dialectical materialism and fundamental method of cognition, which it is necessary to follow at the decision of separate crimes tasks.

However necessary it is to notice that researchers, legislator, offering certain solutions or carrying out certain actions, function by general rule indeed in the context of society, and it means that arguments which are used are predetermined by consciousness of society. They must be adapted to society, him the real or potential possibilities and aims, to be feasible in a prospect and not to destroy groundlessly a condition lives of society, which was folded. From here confession of pluralism of methodology.

Key words: crime against property, methodology, method.

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ

У статті висвітлено питання підвищення ефективності процесуального порядку досудового провадження звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, зокрема проаналізовано норми чинного законодавства, що регулюють порядок направлення провадження до суду для вирішення питання про звільнення за цією підставою. На основі проведеного дослідження висловлено пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що регулює порядок досудової підготовки провадження, в якому вбачається можливість такого звільнення.

Ключові слова: дійове каяття, ефективність, звільнення, кримінальна відповідальність, процесуальний порядок.

I. Вступ

Упродовж усієї історії судочинства відбувається пошук найбільш ефективних інституцій для вирішення кримінально-правових конфліктів і відповідних механізмів їх реалізації.

Ефективності притаманні безпосередньо такі категорії, як швидкість провадження, повнота досліджуваних обставин, обґрунтованість, вмотивованість і, нарешті, законність рішень, що приймаються в конкретно-му провадженні.

Основним завданням є розробка та впровадження в правозастосовчу практику процедур, які поєднали б швидкість провадження й повноту дослідження юридично значущих обставин, що підлягають встановленню в конкретному кримінальному провадженні.

Враховуючи реалії правозастосовування в нашій державі щодо невинуватеної довготривалості проваджень, у тому числі кримінальних, законодавець вносить положення, спрямовані на нівелювання проявів бюрократичної тяганини, прискорення процедури провадження у випадках, коли особа визнає свою провину, щиро розкаюється в скоєному, співпрацює з органами розслідування тощо. Аналіз юридичної літератури свідчить, що подібні відхилення від кримінально-процесуальної форми мають як прихильників, так і опонентів [1–4]. Проблема підвищення ефективності процесуального порядку звільнення від кримінальної відповідальності загалом та у зв'язку дійовим каяттям зокрема приділяли увагу такі вітчизняні й зарубіжні науковці, як: Ю. Грошевий, О. Губська, А. Дубинський, М. Казанджан, В. Лукашевич, В. Моляренко, С. Нікулін, І. Петрухін, В. Тертишник, Д. Філін, С. Шейфер та ін. Проте, враховуючи динаміку змін кримінально-процесуального законодавства щодо регулювання порядку звільнення від кримі-

нальної відповідальності за цією підставою, зазначені питання потребують перегляду під кутом життєздатності окремих новацій до реалій правозастосовчої практики сьогодення.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідження окремих новел кримінально-процесуального законодавства, що регулюють порядок досудового провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

III. Результати

Отже, ефективність кримінального судочинства визначається швидкістю й справедливістю. Безперечно, законність, обґрунтованість і, відповідно, справедливість прийнятих у провадженні рішень не можна приносити в жертву спрощенню кримінально-правових процедур судочинства як засобу забезпечення швидкості.

Як зазначає О.В. Волинська, швидкість і справедливість – це дві взаємопов'язані й разом з тим діалектично протилежні сторони єдиного процесу. Якщо для забезпечення справедливості рішень, що приймаються, необхідна система заходів застереження, яка б захищала від помилок, то завдання полягає в тому, щоб гармонійно поєднати умови швидкості з гарантіями справедливості [1, с. 79].

Із цих позицій розглядувані разом з іншими перевагами сприяють скороченню термінів провадження, витрачання сил і засобів органів досудового розслідування.

В юридичній літературі вже давно відзначали позитивність оптимізації судочинства.

Досить обережно щодо диференціації кримінально-процесуальної форми, а саме розширення кола проваджень, що можуть бути вирішені не за загальними правилами, є позиція П.С. Елькінд. На думку автора, як існуючі, так і пропоновані відхилення від єдиного й обов'язкового порядку судочинства в бік його спрощення та прискорення за

іншими категоріями проваджень повинні отримати своє подальше вирішення в одному з двох напрямів: а) відмови від спрощеного судочинства з поширенням і на ці категорії справ єдиного процесуального порядку – їх розслідування, розгляду й вирішення; б) виведення відповідних правопорушень за межі кримінальних злочинів, а порядок переслідування винних у них осіб – за межі єдиного й обов'язкового порядку кримінального судочинства з установленням особливої процедури розгляду таких правопорушень, що відповідають їх дійсній правовій природі [2, с. 85].

Г.М. Мінковський також рішуче висловлюється проти спроб протиставлення швидкості розслідування його повноті, що час від часу травляються на практиці [3, с. 8].

На наш погляд, слід підтримати тих учених-юристів, які висловлюються на користь таких форм розгляду кримінальних проваджень, які б, з одного боку, прискорили процес, а з іншого – не вплинули б на законність і обґрунтованість їх вирішення. Наведемо декілька з багатьох висловів щодо цього.

Так, О.В. Волинська зазначає, що існування прискореного провадження, позбавленого зайвих формальностей кримінального процесу, загальновизнане у світовій процесуальній культурі. Воно важливе для практики боротьби зі злочинністю. Однак це провадження не може ні в якому разі підміняти традиційні процесуальні форми розслідування й вирішення справи. Навпаки, співіснування та співвідношення цих форм і прискореного провадження як загального та часткового визначається, перш за все, принципами законності, гуманності й доцільності та виходить із законодавчих традицій і практики боротьби зі злочинністю кожної окремої держави [1, с. 49].

С.Б. Фомін наголошує, що справедливість рішення, прийнятого в провадженні, не можна приносити в жертву швидкості її розгляду; разом із тим провадження у справі не повинно гальмуватися необґрунтованою складністю процесуальних форм [4, с. 207].

Деякою мірою новацією для кримінального процесуального законодавства є положення, визначене в п. 2 ст. 286 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК), згідно з яким, встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та *без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду* (виділено нами – П.С.).

Одразу ж вкажемо на передчасність цього положення з таких міркувань. По-перше, на сьогодні відсутні необхідні механізми встановлення каяття, методики доказуван-

ня, фіксації й оцінювання цієї юридично значущої обставини, недооцінювання важливості яких негативно впливає на повноту, всебічність та об'єктивність як досудового розслідування, так і кінцевого вирішення провадження судом. З недостатньою повнотою з'ясовуються обставини, які характеризують подію кримінального правопорушення, обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності підозрюваного. У деяких випадках не перевіряються всі можливі версії, що впливають з обставин провадження. Не завжди повно досліджуються обставини, дані про які фактично формулюють висновок слідчих і судових органів про необхідність застосування щодо особи норми, яка звільняє від кримінальної відповідальності. Недостатньо повно досліджуються дані, які свідчать про особу винного, а також дані, які характеризують його поведінку в побуті, відносини в сім'ї [5]. Все рідше в кримінальних провадженнях можна виявити інформацію про середовище правопорушника, його зв'язки, глибину усвідомлення суспільної небезпечності скоєного і щирість розкаяння. Між тим саме глибина й усебічність вивчення особи винного забезпечують обґрунтований та єдиний правильний висновок про можливість і необхідність застосування до особи заходів, не пов'язаних з кримінальною відповідальністю.

Крім цього, після отримання зізнання відбувається спад у фіксації й дослідженні доказів, відпрацюванні інших версій. Із цього приводу слушно зазначає О.Б. Соловйов, що після визнання особою вини слідчі припускаються однієї й тієї самої помилки – закінчують дослідження доказів. З погляду психології, автор пояснює таку поведінку слідчого виконанням складної роботи, досягненням очікуваного результату у встановленні істини, стомленістю, подальша робота видається непотрібною формальністю. При цьому, робить висновок О.Б. Соловйов, не враховується, що дослідження обставин провадження ще не завершено, визнання підозрюваного потребує подальшої перевірки, а передчасне завершення роботи в справі може спровокувати винного на зміну показань при розгляді провадження в судовому засіданні [6, с. 118].

По-друге, необхідно пам'ятати про можливість самообмови, що відбуваються, як зазначає О.М. Ларін, частіше, ніж це можна уявити. Невинні зізнаються в злочинах, щоб відвести обвинувачення від інших осіб, іноді з альтруїстичних спонукань, заради рідної людини або товариша, іноді в результаті угоди зі справжнім злочинцем за значну винагороду. Визнання винуватим може бути результатом юридичної помилки підозрюваного (наприклад, у випадку завдання тілесних ушкоджень при правомірній обороні) або необізнаності у фактичній стороні справи (мате-

ріально відповідальна особа визнає себе винною в халатності, що потягла недостачу ввірених їй цінностей, тоді як насправді відбулася не виявлена слідчим бухгалтерська помилка, яка призвела до уявної недостачі) [7, с. 81–82]. Як слушно зазначає О.М. Васильєв, якщо між достовірними та правдивими показаннями можна поставити знак тотожності, то між правдивими показаннями, в розумінні внутрішнього ставлення особи до своїх показань, і достовірними показаннями, в розумінні їх відповідності дійсності, поставити знак тотожності неможливо. Правдиві показання можуть виявитися недостовірними через добросовісну помилку особи при сприйнятті події; неповноту сприйняття; зміни в пам'яті сприйнятого; забування [8, с. 113].

Загалом щодо основних недоліків, допущених слідчими, то Ю.В. Кореневський систематизує їх таким чином: 1) помилки в доказуванні, пов'язані з неповнотою досудового розслідування; 2) помилки в оцінюванні доказів; 3) неправильне застосування кримінального закону; 4) порушення процесуального закону, помилки в тактиці розслідування. Причому найбільш поширений недолік досудового слідства – це його неповнота, яка нерідко призводить до помилок в оцінюванні доказів, неправильного застосування кримінального закону [9, с. 25–26].

Говорячи про неповноту слідства, автор має на увазі недоліки двоякого роду: 1) з'ясовуються не всі обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, тобто звужується предмет доказування; 2) необґрунтовано звужуються межі доказування, коли слідчий не збирає всі докази, необхідні для правильного вирішення провадження, або не перевіряє зібрані в провадженні докази [9, с. 25].

Таким чином, завершуючи досудове розслідування в провадженні, що направляється до суду для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, прокурор повинен бути переконаний у тому, що виконано всі вимоги кримінально-процесуального закону. Додержання законності при розслідуванні, як зазначає Н.А. Якубович, виражається в правильному проведенні слідчих дій, точній фіксації отриманих об'єктивних даних, а також у тому, як виконано вимоги закону про всебічність, повноту й об'єктивність дослідження обставин провадження.

Перевіряючи виконання перелічених вимог слідчий і прокурор повинні бути впевнені, що вони вжили всіх передбачених законом заходів і провели намічені для перевірки висунутих версій слідчі (розшукові) дії, дослідили можливі версії, які пояснюють подію кримінального правопорушення, виявили істотні обставини, що підлягають доказуванню, причому так, що характер і достовірність кожного

з них не викликають сумнівів [10, с. 6–7]. Слушною є думка П.А. Лупинської, яка зазначає, що оцінювання доказів не є самоцілью, воно завжди слугує для прийняття відповідних рішень у провадженні і здійснення практичних цілей. У зв'язку із цим правильність рішення по суті, його законність, обґрунтованість і справедливість значною мірою залежать від дотримання закону при оцінюванні доказів [11, с. 17].

Слідчий та прокурор роблять аналіз і оцінювання зібраних у провадженні доказів у їхній сукупності з погляду їх достатності для висновку про неможливість продовжити розслідування через наявність обставин, передбачених у ст. 45 КК, як підстави закриття кримінального провадження чи припинення кримінального переслідування.

Сукупність зібраних слідчим доказів зумовлює прийняття саме такого рішення, інакше висновок про направлення провадження є незаконним чи безпідставним. При цьому треба враховувати, що істинність висновку визначає сукупність доброякісних доказів. Видається, що основною гарантією доброякісності є допустимість доказів, відповідно до якої докази, отримані з порушенням вимог КПК, не мають юридичної чинності й не можуть бути покладені в основу обвинувачення, а також використовуватися для доведення будь-яких обставин, перелічених у ст. 45 КК. Серед таких обставин, крім інших, зазначено обставини, що виключають злочинність і караність діяння; обставини, які можуть викликати закриття кримінального провадження, звільнення від кримінальної відповідальності.

Як процесуальний акт, документ, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності повинно бути вмотивованим. Вмотивованість акту – це наявність у ньому не тільки опису діяння, події, обставин, а й посилання на докази, аналіз їх, відповідні роз'яснення [12, с. 33–34]. Будь-який висновок, отриманий у кримінальному провадженні й виражений у рішенні, повинен ґрунтуватися на фактичних даних, закріплених у встановленій законом процесуальній формі, підтверджуватися наявними в провадженні доказами [13, с. 39].

Клопотання повинно містити аргументи, на яких ґрунтується це процесуальне рішення як у частині фактичних обставин справи, так і щодо правових висновків у провадженні. Мотивування – обов'язкова ознака обґрунтованості рішення, що є гарантією його законності. Мотивування в клопотанні про закриття кримінального провадження за не реабілітуючими підставами повинно містити, перш за все, аналіз тих доказів, на підставі яких компетентна особа робить висновок про ступінь суспільної небезпеки вчиненого й винності особи, аргументи на користь рішення закрити кримінальне провадження за

тією чи іншою підставою зі звільненням від кримінальної відповідальності. При цьому клопотання повинно спиратися на міцний фундамент доказів, зафіксованих у матеріалах кримінального провадження [14, с. 16].

По-третє, згідно із закріпленою в ст. 28 КПК загальною засадою кримінального провадження кожен має право на те, щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього стало предметом судового розгляду й було закрито в найкоротший строк. Це положення вже є достатнім гарантом для того, щоб без мотивованої тяганини за наявності встановлених юридично значущих обставин щодо кожної підстави звільнення, провадження було направлено до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

IV. Висновки

Отже, на сучасному етапі розвитку правозастосування та морально-правової зрілості правозастосувача положення про не проведення в повному обсязі досудового розслідування матиме виключно негативні наслідки, як-от неповнота проведеного розслідування, невстановлення всіх необхідних юридично значущих для звільнення обставин. Наслідком цього буде або винесення судом необґрунтованого рішення, або суд буде змушений згідно з п. 4 ст. 288 КПК повернути провадження прокурору для здійснення його в загальному порядку. У такому разі ні про яку економію матеріального та часового ресурсу мова йти вже не може.

Як слушно зазначає Є.Г. Коваленко, «ніщо так негативно не впливає на результати кримінального процесу, як повільність і рутинність. Ці вкрай негативні явища різко послаблюють його запобіжно-виховний вплив, серйозно порушують права та законні інтереси осіб, потерпілих від злочинів, знижують розкриття останніх. Так само шкідлива і поспішність, що не може не призвести до порушення прав громадян, грубого порушення законності, що, в свою чергу, породжує справедливі нарікання й скарги, повторні розслідування й судові розгляди» [15, с. 113].

На завершення доречним буде пригадати стару істину про те, що ніщо не коштує так дорого, як дешеве правосуддя.

Список використаної літератури

1. Волынская О.В. Ускоренное производство в уголовном процессе : пособие / О.В. Волынская. — М. : ВНИИ МВД РФ, 1994. — 79 с.
2. Элькин П.С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П.С. Элькин. — М., 1967. — 192 с.
3. Миньковский Г.М. Окончание предварительного расследования и право обвиняемого на защиту / Г.М. Миньковский. — М., 1957. — 210 с.
4. Дифференциация процессуальной формы как одного из средств ускорения уголовного судопроизводства : респ. міжвідом. наук. зб. // Проблеми законності. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 1999. — Вип. 37. — С. 207.
5. Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності або від кримінального покарання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/15/>.
6. Соловьев А.Б. Использование доказательств при допросе на предварительном следствии : метод. пособ. / А.Б. Соловьев. — М. : Юрлитинформ, 2001. — 136 с.
7. Ларин А.М. Презумпция невиновности / А.М. Ларин. — М. : Наука, 1982. — 152 с.
8. Васильев А.Н. Следственная тактика / А.Н. Васильев. — М. : Юрид. лит., 1976. — 200 с.
9. Корневский Ю.В. Судебная практика и совершенствование предварительного расследования / Ю.В. Корневский. — М. : Юрид. лит., 1974. — 112 с.
10. Якубович Н.А. Окончание предварительного следствия / Н.А. Якубович. — М., 1962. — 145 с.
11. Лупинская П.А. Законность и обоснованность решений в уголовном судопроизводстве / П.А. Лупинская. — М., 1972. — 79 с.
12. Михайленко А.Р. Составление процессуальных актов по уголовным делам: Теория, методика, примерные образцы документов / А.Р. Михайленко. — К. : Выща шк., 1982. — 200 с.
13. Стрёмовский В.А. Предварительное расследование в советском уголовном процессе / В.А. Стрёмовский. — М., 1958. — 136 с.
14. Рзаев А.А. Прекращение уголовного дела по нереабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования : учеб. пособ. / А.А. Рзаев. — Караганда, 1982. — 76 с.
15. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України : навч. посіб. / Є.Г. Коваленко. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 495 с.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2014.

Степанов П.Л. Процессуальный порядок досудебного производства освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием

Статья посвящена вопросам повышения эффективности процессуального порядка досудебного производства освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием, в частности проанализированы нормы действующего законодательства, регу-

лирующего порядок направления производства в суд для решения вопроса об освобождении по данному основанию. На основе проведенного исследования высказаны предложения по совершенствованию законодательства, регулирующего порядок досудебной подготовки производства, в котором усматривается возможность такого освобождения.

Ключевые слова: деятельное раскаяние, эффективность, освобождение, уголовная ответственность, процессуальный порядок.

Stepanov P. Procedural order of pretrial release from criminal liability due to effective confession

The article is dedicated to improving the efficiency of the procedural order of pre-trial release from criminal liability due to effective confession. The analysis of the current criminal procedural law governing the procedure for referral of the proceedings to the court to decide on the dismissal on this ground. Attention is drawn to the provisions specified in paragraph two of Article 286 of the Criminal Procedure Code, according to which the setting under preliminary investigation of the grounds for excluding criminal responsibility and the consent of the suspect to a release, the prosecutor makes a request for exemption from criminal liability and without a pre-investigation in its entirety sends it to the court.

Based on the analysis of law enforcement, judicial arsenal features of the criminal investigation and analysis of the views of scholars on the deviation from the general order of pre-trial proceedings in the direction of its acceleration felt was premature given position. It is claimed that at this stage of the enforcement of moral and legal maturity of enforcement provision does not hold a full preliminary investigation have only negative consequences, such as the incompleteness of the investigation, did not install all the necessary legally significant for the release of circumstances. That in turn will lead to the court's unreasonable decision, or the court will be obliged under paragraph 4 of Article 288 Criminal Procedure Code return proceedings the prosecutor to carry it in general terms. In this case, neither of which saving material and time resources we cannot go.

The legality, validity and fairness under taken in the proceedings should not be making a sacrifice offered? Simplification of criminal justice procedures as a means of providing speeds. The challenge is to design and proceedings in law enforcement procedures that would have combined a speed of proceedings and completeness conditions subject to investigation.

Key words: effective confession, efficiency, release, responsibility, procedural order.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

У ЗАРУБІЖНИХ КОЛЕГ

УДК 343.814

В.Б. Ворожукпреподаватель Академии ФСИН России,
капитан внутренней службы, г. Рязань

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА КОЛОНИЙ-ПОСЕЛЕНИЙ В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ РОССИИ

В статье анализируются исторические предпосылки возникновения института колоний-поселений в России, история становления пенитенциарных учреждений переходного типа (прообраз колоний-поселений) в первые годы существования советской власти, а также создание в исправительно-трудовой системе советского государства различных видов колоний-поселений; рассматривается состояние колоний-поселений в постсоветский период в уголовно-исполнительной системе России.

Несмотря на то, что институт колоний-поселений имеет небольшую, по сравнению с тюрьмами, историю своего развития, следует отметить, что со временем происходит дифференциация данных учреждений по видам одновременно с увеличением категорий осужденных, отбывающих в них наказания, а сами колонии к середине 80-х гг. XX в. приобретают черты исправительных учреждений открытого типа.

Ключевые слова: колонии-поселения, ссылка, пенитенциарные учреждения переходного типа, лишение свободы.

I. Вступление

Исполнение наказания в колониях-поселениях в рамках отечественной уголовно-исполнительной системы имеет небольшую, по сравнению с тюрьмами, историю своего развития. Необходимость существования таких институтов лишения свободы, как колонии-поселения, очевидна, не случайно современное реформирование уголовно-исполнительной системы России предполагает замену существующей системы исправительных учреждений на тюрьмы (общего, усиленного и особого режимов) и колонии-поселения (с обычным и усиленным наблюдением). Выработка стратегии и тактики реформирования отечественной уголовно-исполнительной системы на современном этапе, кроме учета требований международных стандартов и зарубежной практики, должна основываться, прежде всего, на анализе и использовании отечественного исторического опыта становления и развития рассматриваемого вида пенитенциарных учреждений.

Роль колоний-поселений в отечественной уголовно-исполнительной практике и науке существенно возрастает, поскольку пенитенциарные учреждения подобного типа (с наименьшей степенью изоляции от общества) позволяют уберечь личность от

пагубного воздействия пенитенциарной среды и развить (укрепить) ее социально-позитивные связи.

Исследованием вопросов исполнения наказания в колониях-поселениях занимались многие отечественные ученые и практики: Н.Ф. Аблизин, В.В. Геранин, М.Г. Детков, А.И. Зубков, И.М. Корячкин, А.С. Михлин, П.Е. Подымов, И.В. Шмаров и др. Кроме того, вопросы функционирования подобных учреждений на различных исторических этапах рассматривались в работах В.И. Горобцова, М.А. Кирилова, Л.В. Клюева, С.А. Лаптева, А.П. Титаренко, А.Г. Чатаджяна.

II. Постановка задачи

Целью статьи является ретроспективный анализ становления и развития института колоний-поселений, а также нормативно-правового регулирования деятельности данных учреждений в уголовно-исполнительной системе России.

III. Результаты

Рассматривая состояние и функционирование колоний-поселений, как исправительных учреждений ФСИН России, можно полагать, что истоки данных учреждений следует искать в таком наказании, как ссылка [23–25]. На это в свое время указывал И.В. Шмаров, говоря о том, что «колонии-поселения являются местами лишения сво-

боды с правилами режима, внешне во многом напоминающими ссылку” [22, с. 198]. Особый интерес представляет ссылка на поселение, которая возникает с появлением в 1719 г. кавказской ссылки. Следует отметить то обстоятельство, что законодатель впервые в это время использует термин “поселение”, что станет в дальнейшем словообразующим для обозначения колоний-поселений.

С принятием Устава о ссыльных 1822 г. институт-ссылка почти окончательно сформировался и стал самым массовым средством подавления и насилия в руках самодержавия [2, с. 21]. Устав о ссыльных, принятый в 1822 г., сыграл существенную роль в формировании ссылки как уголовного наказания, закрепив две ее разновидности: ссылка в каторжные работы и ссылка на поселение. Поселения предусматривались двух видов: приселение к деревням местных жителей и основание новых селений за счет казны. В местах поселения осужденные имели достаточно большую свободу действий – отбывали наказание без охраны, но под надзором; за ними закреплялось право на совместное проживание с семьей на территории административно-населенного пункта, где находился поселок. Основные ограничения касались свободы передвижения за пределами мест поселения. Осужденные к ссылке на поселение должны были сами обеспечить свое существование. Им разрешалось заниматься торговлей и промыслами, за исключением золотодобычи, а также полагались значительные льготы по налогообложению. Лицам, сосланным на поселение с лишением всех видов состояния, по истечении десяти лет разрешалось причисляться к крестьянам. Кроме того, в Уставе о ссыльных 1822 г. указывается возможность перевода осужденных к ссылке из одной категории в другую: “с окончанием сроков, положенных по судебным приговорам, каторжные, не подвергшиеся взысканиям, по которым наказание продлевалось, освобождались от работ и переходили в разряд ссыльнопоселенцев” [18, с. 32]. Невозможность содержания ссыльных под строгим правительственным надзором, неэффективность прежних методов сдерживания предопределило реформу ссылки в 1900 г. и отмену общеуголовной ссылки [16]. В целом следует констатировать тот факт, что условия отбывания ссылки на поселение сходны по своему содержанию частично с ссылкой и частично с колониями-поселениями советского периода.

Исследуя предпосылки появления колоний-поселений, Н.Ф. Аблизин и П.Е. Подымов справедливо отмечали, что “идея создания подобных переходных мест заключения сама по себе не нова” [1, с. 67]. Об этом

свидетельствует ретроспективный анализ законодательства, регулирующего исполнение уголовных наказаний в первые годы существования советской власти.

В контексте провозглашенной в СССР политики замены тюрем воспитательными учреждениями [14, с. 408] создаются учреждения, во многом сходные с колониями-поселениями по режиму содержания лиц, отбывающих в них наказание. К числу таких учреждений относились: реформатории; земледельческие колонии и испытательные заведения для лиц, по отношению к которым имеются основания для послаблений режима или для досрочного освобождения, созданные на основании Временной инструкции “О лишении свободы как мере наказания и о порядке отбывания такового”, принятой Постановлением Наркомата юстиции РСФСР 23.07.1918 г. [17, с. 16]. В данных учреждениях осужденные занимались в основном сельскохозяйственным трудом. Содержание в них строилось на принципах самоокупаемости в сочетании с “полусвободным режимом”. В рассматриваемых учреждениях действительно реализовывались задачи целесообразного использования труда всех осужденных в различных областях народного хозяйства. По заключению В.И. Горобцова, “тем самым создавался прообраз учреждений переходного типа, в которых физическая изоляция заключенных в полном смысле этого слова отсутствовала, и осужденные имели возможность адаптироваться к условиям свободы уже в период отбывания наказания” [7, с. 31]. По мнению И.М. Корячкина, возникшие в 1918–1919 гг. сельскохозяйственные колонии по своей сущности были близки к статусу колоний-поселений [13, с. 18].

Еще до принятия первого советского Исправительно-трудового кодекса в 1924 г. в системе мест заключения появляются пенициарные учреждения переходного типа – переходные исправительные дома. Первые такие дома появились в РСФСР в 1922 г., наиболее известным из них, как следует из архивных сведений, был Ивановский дом в Москве [8]. В эти учреждения направлялись лица, приговоренные к лишению свободы на срок свыше трех лет и переведенные в общее место заключения (исправдом) в разряд образцовых, а также приговоренные на срок до трех лет, которые пробыли в разряде исправляющихся не менее одной четверти общего срока, отличаясь безукоризненным поведением, трудолюбием и успехами в школьных занятиях. Несколько позднее переходные исправительно-трудовые дома были регламентированы ст. 156 Исправительно-трудового кодекса РСФСР 1924 г. (ИТК РСФСР 1924 г.), согласно которой они имели целью испытание заключенных, отбывших часть срока лишения свободы в другом исправительно-

трудовом учреждении, с тем, чтобы в обстановке полусвободного режима установить, насколько они приспособлены к свободной жизни.

Согласно Положению о переходных исправительных домах, их задачами было исправление лиц, не нуждающихся более в суровом режиме, и подготовка их к вступлению в ряды трудящихся по выходу из переходного исправительного дома. Для достижения поставленной цели администрации данного учреждения следовало руководствоваться индивидуальным подходом к каждому осужденному, учитывая при этом характер и тяжесть совершенного преступления, личность преступника. Общее число лиц, содержащихся в рассматриваемых учреждениях, не должно было превышать 200 человек [15, с. 178].

Говоря о порядке и условиях отбывания наказания в переходных исправительных домах, следует отметить, что осужденные ежедневно без конвоя направлялись на работу в учреждения и предприятия и по окончании ее возвращались в исправительное учреждение. Осужденным, кроме ежегодных отпусков, предоставлялось право в случае примерного поведения и трудолюбия выходить за пределы дома и в праздничные дни. Кроме этого, они могли пользоваться числящимися на лицевом счету деньгами без ограничений, иметь свидания и получать передачи через день. Порядок оплаты труда осужденных и вычеты на их содержание в рассматриваемых учреждениях устанавливались такими же, как и в общих местах заключения. По мнению М.Г. Деткова, «при организации работы переходных исправительно-трудовых домов были использованы отдельные элементы ирландской системы» [9, с. 14]. При всем положительном значении и больших потенциальных возможностях данных переходных учреждений, они были не в состоянии обеспечить вышеупомянутые цели советской исправительно-трудовой политики и к концу 30-х гг. XX в. практически перестали существовать.

Современные колонии-поселения по своему назначению и характеру режима в значительной мере напоминают существовавшие в СССР в период с 1954 по 1961 гг. исправительно-трудовые колонии облегченного режима. Положением об исправительно-трудовых колониях и тюрьмах МВД СССР 1958 г. определен контингент осужденных, которых направляли в колонии облегченного режима: осужденные впервые за менее опасные преступления на срок до 3 лет лишения свободы включительно; отбывающие наказание, переведенные из колоний общего режима по отбытии ими не менее 1/3 срока наказания при условии примерного поведения и добросовестного отношения к труду; лица, переведенные из

трудовых колоний для несовершеннолетних по достижении 18 лет, если они себя хорошо зарекомендовали [21, с. 81–83].

В колониях облегченного режима осужденные находились не под охраной, а под надзором. На работу они выводились в составе бригад под наблюдением надзирателей или в отдельных случаях с разрешения администрации самостоятельно. Правовое положение осужденных в колониях облегченного режима показывает, что режим в этих учреждениях был более суровым, чем в современных колониях-поселениях, но менее строгим, чем в колониях общего режима.

Современные колонии-поселения в системе исправительно-трудовых учреждений СССР были созданы Указом Президиума Верховного Совета РСФСР «Об организации исправительно-трудовых колоний-поселений и о порядке перевода в них осужденных к лишению свободы, твердо ставших на путь исправления» от 26.06.1963 г. [3]. Согласно данному документу, организация в системе исправительно-трудовых учреждений колоний-поселений для содержания в них осужденных к лишению свободы, отбывших часть срока наказания и твердо вставших на путь исправления, осуществлялась в целях дальнейшего совершенствования работы по исправлению и перевоспитанию осужденных к лишению свободы и закреплению результатов перевоспитания.

Сама идея образования колоний-поселений заключалась в создании переходной ступени, на которой производится закрепление результатов воспитания у них навыков и умений, необходимых для успешной адаптации к жизни на свободе, т. е. для облегчения социальной адаптации осужденных, длительное время содержащихся в условиях изоляции от общества.

Несмотря на то, что колониям-поселениям в СССР были присущи многие признаки, характерные для исправительно-трудовых колоний общего режима, им были присущи особые черты, отличавшие их от других видов исправительных учреждений, а именно:

- отсутствие какой-либо охраны осужденных;
- свободное передвижение в часы от подъема до отбоя в границах всей территории, относящейся к колонии-поселению;
- совместное содержание различных категорий осужденных к лишению свободы независимо от тяжести совершенных ими преступлений и степени общественной опасности;
- радикальное изменение правового положения осужденных, поскольку условия отбывания наказания (режим) максимально приближены к условиям жизни и работы свободных людей.

В Основах исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик, утвержденных Постановлением Верховного Совета СССР от 11.07.1969 г. [4], было закреплено положение о том, что осужденные, вставшие на путь исправления, могут быть представлены к переводу для дальнейшего отбывания наказания из исправительно-трудовых колоний общего, усиленного и строгого режима в колонию-поселение для лиц, вставших на путь исправления, – по отбытии не менее половины срока наказания, если к ним по закону могло быть применено условно-досрочное освобождение, и по отбытии не менее двух третей срока наказания, если к ним условно-досрочное освобождение по закону применено быть не может. Тем самым, законодателем был разрешен вопрос определения категорий осужденных, которые отбывали наказание в данном исправительно-трудовом учреждении.

Как справедливо отмечал Н.А. Стручков, после введения исправительных учреждений в виде колоний-поселений, по международным критериям советские исправительно-трудовые колонии общего, усиленного, строгого и особого режима подходили под категорию закрытых учреждений, а колонии-поселения – категорию открытых учреждений [12, с. 63].

Следующий этап развития института колоний-поселений связан с тем, что в 1971 г. в РСФСР в качестве эксперимента Указом Президиума Верховного Совета СССР “Об исправительно-трудовых колониях-поселениях для осужденных за преступления по неосторожности” от 06.05.1971 г. [5] были созданы колонии-поселения для лиц, совершивших преступления по неосторожности. После успешного эксперимента, проведенного в 1971–1974 гг., в соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР “О внесении дополнений и изменений в Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик” от 08.02.1977 г. № 5201-IX, были созданы колонии-поселения для лиц, совершивших преступления по неосторожности [6]. Их целью являлось исправление и перевоспитание указанной категории осужденных, не представляющей большой общественной опасности, в условиях полусвободы, исключающих негативное влияние рецидивистов и иных лиц, обладающих высокой степенью социально-нравственной запущенности. В эти колонии-поселения осужденные направлялись прямо из зала суда по приговорам за различные преступления (например, против безопасности движения и эксплуатации транспорта либо за преступления против личности), при этом законодатель справедливо полагал, что сосредото-

чение данной категории осужденных к лишению свободы в отдельных пенитенциарных учреждениях открытого типа позволит избежать отрицательного влияния на них со стороны неоднократно судимых лиц в колониях закрытого типа или в уже существующих исправительных колониях-поселениях.

Указом Президиума Верховного Совета СССР “О внесении изменений и дополнений в Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик и Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик” от 02.04.1985 г. в системе исправительно-трудовых учреждений с 01.10.1985 г. вводится новый вид колоний-поселений для лиц, совершивших умышленные преступления [11, с. 4]. В этих колониях-поселениях отбывали наказание лица, впервые осужденные к лишению свободы на срок не более 5 (пяти) лет, за умышленные преступления, не являющиеся тяжкими, перечень которых устанавливался законодательством союзных республик (ч. 4 ст. 24 УК РСФСР 1960 г.). Введение нового вида колоний-поселений было обусловлено тем, что, во-первых, уровень рецидивной преступности среди освободившихся из колоний-поселений был ниже, чем у освободившихся из ИТК закрытого типа; во-вторых, в колониях-поселениях отсутствовало отрицательное влияние со стороны осужденных антиобщественной направленности [10, с. 102].

Таким образом, к началу 1990-х гг. в системе исправительно-трудовых учреждений функционировало три вида колоний-поселений: 1) для лиц, твердо вставших на путь исправления и переведенных из исправительных колоний других видов режимов содержания; 2) для лиц, совершивших преступления по неосторожности; 3) для лиц, совершивших умышленные преступления.

Дальнейшее развитие рассматриваемого нами института связано с Уголовно-исполнительным кодексом Российской Федерации (УИК РФ), принятым 08.01.1997 г., которым установлены два вида колоний-поселений: 1) для осужденных за преступления, совершенные по неосторожности; 2) для положительно характеризующихся осужденных (ст. 128 УИК РФ) [19]. В соответствии с УИК РФ, в колониях-поселениях для осужденных за преступления, совершенные по неосторожности, отбывали наказание лица, осужденные к лишению свободы на срок не более пяти лет, а в колониях-поселениях для положительно характеризующихся осужденных – лица, переведенные из колоний общего и строгого режимов в установленном законом порядке.

Федеральным законом “О внесении изменений и дополнений в Уголовный кодекс РФ, Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР,

Уголовно-исполнительный кодекс РФ и другие законодательные акты Российской Федерации" от 09.03.2001 г. № 25-ФЗ [20] был изменен состав осужденных, отбывающих наказание в колониях-поселениях. Согласно данному нормативному акту, лица, осужденные за преступления, совершенные по неосторожности (все, а не до 5 лет, как было ранее), а также осужденные к лишению свободы за совершение умышленных преступлений небольшой и средней тяжести, ранее не отбывавшие лишение свободы, стали направляться для отбывания лишения свободы в колонии-поселения.

IV. Выводы

Подводя итог, следует отметить, что экскурс в историю зарождения колоний-поселений позволяет определить основные тенденции в развитии данного института и сделать следующие выводы:

- несмотря на то, что институт колоний-поселений современного типа появляется лишь во второй половине XX в., истоками его зарождения следует считать ссылку на поселение эпохи царского самодержавия;
- в рассматриваемом учреждении нашли отражение черты переходных тюрем зарубежных пенитенциарных систем и тот опыт исправительного воздействия на осужденных, который сложился в первое десятилетие советской власти и был продолжен в исправительно-трудовых колониях облегченного режима Советского Союза 1950-х гг.;
- происходит дифференциация колоний-поселений по видам одновременно с увеличением категорий осужденных, подлежащих отбыванию в них наказания;
- колонии-поселения к середине 80-х гг. XX в. приобретают черты исправительных учреждений открытого типа, в которых происходит не только социальная реабилитация осужденных, отбывших часть срока наказания в охраняемых пенитенциарных учреждениях, но и исполняется наказание в отношении осужденных, содержание которых в условиях изоляции просто нецелесообразно.

Список использованной литературы

1. Аблизин Н.Ф. Исправительно-трудовая колония-поселение / Н.Ф. Аблизин, П.Е. Подымов. – М., 1967.
2. Богданов В.Я. Ссылка и ее применение / В.Я. Богданов. – М., 1980.
3. Ведомости Верховного Совета РСФСР. – 1963. – № 26. – Ст. 248.
4. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1969. – № 29. – Ст. 247.
5. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1971. – № 8. – Ст. 445.
6. Ведомости Верховного Совета СССР. – 1977. – № 7. – Ст. – 118.
7. Горобцов В.И. Правовая характеристика колоний-поселений: монография / В.И. Горобцов. – Красноярск: Сибирский юридический институт МВД России, 2004.
8. Государственный архив Российской Федерации. Ф. 4042. Оп. 4. Д. 34.
9. Детков М.Г. Организационно-правовые проблемы развития системы исполнения уголовного наказания в виде лишения свободы в шестидесятые-восемидесятые годы: монография / М.Г. Детков. – Домодедово, 1993.
10. История исполнения уголовных наказаний в тюрьмах и колониях-поселениях России: учеб. пособ. / Л.Ф. Пертли и др.; НИИ ФСИН России. – М.: РИОР: ИНФРА-М, 2010.
11. Ключев Л.В. Правовые основы функционирования исправительно-трудовых колоний-поселений: лекция / Л.В. Ключев. – М., 1986.
12. Комментарий к Основам исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик / под ред. Н.А. Стручкова. – М.: Юридическая литература, 1972.
13. Корячкин И.М. ИТК-поселения и их роль в социальной адаптации правонарушителей / И.М. Корячкин. – Рязань, 1977.
14. Ленин В.И. Полное собрание сочинений / В.И. Ленин. – М., 1981. – Т. 38: Март-июнь 1919.
15. Познышев С.В. Основы пенитенциарной науки / С.В. Познышев. – М., 1923.
16. Российский государственный исторический архив. Ф. 1405. Оп. 72. Д. 3073. Л. 64.
17. Сборник нормативных актов по советскому исправительно-трудовому праву (1917–1959 гг.). История законодательства / сост. П.М. Лосев и Г.И. Рагулин. – М.: Юридическая литература, 1959.
18. Свод законов Российской империи. – СПб., 1909. – Т. XIV. Устав о ссыльных.
19. Собрание законодательства РФ. – 1997. – № 2. – Ст. 198.
20. Собрание законодательства РФ. – 2001. – № 11. – Ст. 1002.
21. Советское исправительно-трудовое право / под ред. Б.С. Утевского. – М.: Юридическая литература, 1960.
22. Советское исправительно-трудовое право / под ред. Н.А. Стручкова. – М.: Юридическая литература, 1977.
23. Титаренко А.П. Правовые и организационные аспекты исполнения наказания в колониях-поселениях: дис. ... канд. юрид. наук / А.П. Титаренко. – Красноярск: Сибир. юрид. ин-т МВД России, 2004. – 260 с.
24. Упоров И.В. Пенитенциарная политика России XVIII–XX вв.: Историко-правовой анализ тенденций развития / И.В. Упоров. – СПб., 2004. – 610 с.

25. Чатаджян А.Г. Колония-поселение как вид исправительного учреждения (уголовно-правовой и уголовно-исполни-

тельный аспекты): дис. ... канд. юрид. наук / А.Г. Чатаджян. – Краснодар, 2006. – 204 с.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2014.

Ворощук В.Б. Становлення й розвиток інституту колоній-поселень у кримінально-виконавчій системі Росії

У статті проаналізовано історичні передумови виникнення інституту колоній-поселень у Росії, історію становлення пенітенціарних установ перехідного типу (прообраз колоній-поселень) у перші роки існування радянської влади, а також створення у виправно-трудоцій системі радянської держави різних видів колоній-поселень; розглянуто становище колоній-поселень у пострадянський період у кримінально-виконавчій системі Росії.

Попри те, що інститут колоній-поселень має невелику, порівняно з в'язницями, історію свого розвитку, необхідно зазначити, що із часом відбувається диференціація цих установ за видами одночасно зі збільшенням категорій засуджених, що відбувають у них покарання, а самі колонії до середини 80-х рр. XX ст. набувають рис виправних установ відкритого типу.

Ключові слова: колонії-поселення, заслання, пенітенціарні установи перехідного типу, позбавлення волі.

Voroshuk V. Formation and development colonies-settlements institution in the penal system of Russia

In the article historical pre-conditions of the origin of colonies-settlements institution in Russia are analysed, the history of the origin of penitentiary institutions of transitional type (prototype of colonies-settlements) in the first years of soviet power and also the foundation of colonies-settlements in the penal system of the Soviet state of different types of colonies-settlements, the state of colonies settlements in a postsoviet period in the penal system of Russia is examined.

In spite of the fact that the history of the development of colonies-settlements is short it is said that they are differentiated into types and at the same time the categories of convicts who serve their sentences in these institutions increase and the colonies themselves acquire the features of open institutions (prisons) by the middle of 1980.

The necessity of the colonies-settlements institutions is obvious. It's not by chance that the reformation of the penal system of Russia presupposes its substituting on of general, strengthened and special regime prisons and general and strengthened supervision colonies-settlements. Working out the strategy and tactic of the reformation of the local (domestic) penal system nowadays except the International standards requirements and foreign practices must be based on the home historical practices of foundation and development of such institutions. The role of colonies-settlements in the home penal practices and sciences increases substantially because penal institutions of this type (with the least degree of isolation from society) allow to protect personality from contamination of penitentiary environment and to develop (to fix) its social-positive connections.

Many Russian scientists and practical workers were engaged in research of questions of execution the punishment in colonies-settlements: N.F. Ablizin, V.V. Geranin, M.G. Detkov, A.I. Zubkov, I.I. Karpec, I.M. Koryachkin, A.S. Mikhlin, P.E. Podymov, V.I. Seliverstov, V.A. Utkin and other. In addition, the questions of functioning of similar institutions on the different historical stages were examined in the works of S.A. Afanas'eva, M.A. Kirillova, V.I. Gorobcova, L.V. Klyueva, S.A. Lapteva, A.P. Titarenko, A.G. Chatadzhyan.

The purpose of the article is a retrospective analysis of formation and development of colonies-settlements institution and also legal regulation the Russian penal system activity.

Summing up the results we should note that the digression in the history of origin of colonies-settlements allows to define basic tendencies in development of this institution and to make the followings conclusions:

- in spite of the fact that the colonies settlements institution of modern type appeared only in the second half of the XX-th century the sources of its origin can be found in the exile system of tsar's autocracy;*
- the institution of this type contains the features of transitional prisons of the foreign penitentiary systems and the practices of correctional treatment of convicts which was folded in the first decade of the soviet power and was continued in the corrective labour settlements of the facilitated mode of the Soviet Union of 1950th;*
- differentiation of colonies-settlements and at the same time the increase of convicts categories takes place;*
- by the middle of 1980th colony settlement acquired the features of open prisons where not only a social rehabilitation of convicts, who have served only a part of their sentences takes place, but punishment of those whose confinement is inexpedient is carried out.*

Key words: colonies-settlements, exile, penitentiary institutions of transitional type (model), deprivation of liberty.

НАУКОВІ ЗАХОДИ

КРУГЛИЙ СТІЛ “АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ”

У Класичному приватному університеті 10 грудня 2013 р. відбувся круглий стіл “Адміністративний процес: сучасний стан та шляхи вдосконалення”.

Круглий стіл проведено за підтримки Запорізької обласної державної адміністрації, Апеляційного суду Запорізької області, Запорізького окружного адміністративного суду, Запорізької обласної адміністрації вчених, Запорізької обласної організації Всеукраїнської асоціації українських правників.

Метою круглого столу стало зробити доступною для вчених, здобувачів і практичних працівників-юристів інформацію про реалізацію правової реформи у світі та Україні; вдосконалити юридичну науку, зв'язок теорії і практики; гармонізувати національне законодавство з міжнародним правом; обговорити практичні проблеми адміністративного процесу; сприяти становленню наукових, ділових та особистих контактів між юристами України; розширити уявлення про колеґ, які досліджують споріднену правову проблему.

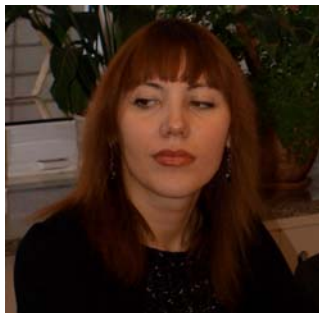
Круглий стіл відкрили та виступили з вітальним словом:

Монаєнко Антон Олексійович – проректор з наукової роботи Класичного приватного університету, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України.

Селіванов Анатолій Олександрович – академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, постійний представник Верховної Ради України в Конституційному Суді України.

Покатаєва Ольга Вікторівна – перший проректор Класичного приватного університету, доктор юридичних наук, професор.

Кримська Оксана Михайлівна – заступник голови Апеляційного суду Запорізької області, кандидат юридичних наук.

У роботі круглого столу взяли участь фахівці в галузі права – представники Класичного приватного університету, Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”, Харківського національного університету внутрішніх справ, Національної академії правових наук України, Інституту економіко-правових досліджень НАН України та інших наукових установ і ВНЗ.

З доповідями виступили:

Кунєв Ю.Д., д.ю.н., професор, завідувач кафедри адміністративного та митного права Академії митної служби України (*Методологічні аспекти розвитку адміністративного процесу*).

Абрамов Д.О., начальник реєстраційної служби Запорізького міського управління юстиції.

Барц Я.Є., к.ю.н., заступник директора з юридичних та загальних питань Запорізького міжміського бюро технічної інвентаризації (*Актуальні питання законодавчого забезпечення реєстрації прав на нерухоме майно в Україні*).

Апаров А.М., к.ю.н., доцент кафедри цивільного права Київської державної академії водного транспорту імені Петра Конашевича-Сагайдачного (*Особливість адміністративно-юрисдикційного процесу*).

Мінаєва К.В., суддя Запорізького окружного адміністративного суду.

Дзярук М.П., суддя Апеляційного суду Запорізької області (*Проблеми діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування*).

Крилова О.В., суддя Апеляційного суду Запорізької області (*Деякі питання співвідношення цивільної та адміністративної юрисдикції*).

Максакова Р.М., к.ю.н., доцент, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Інституту права ім. В. Сташиса Класичного приватного університету (*Вплив рішень адміністративних судів на встановлення результатів виборів в Україні*).

Горобцова Я.В., суддя Запорізького окружного адміністративного суду.

Коваленко Н.П., заступник начальника відділу реєстрації нормативно-правових актів, систематизації законодавства, правової роботи та правової освіти Головного управління юстиції у Запорізькій області.

Ганжа Н.В., к.ю.н., доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Інституту права ім. В. Сташиса Класичного приватного університету (*Конституційні підстави запровадження інституту конституційної скарги в Україні*).

Петков С.В., д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Інституту права ім. В. Сташиса Класичного приватного університету (*Новітні підходи в розумінні теорії адміністративної відповідальності*).

Настюк В.Я., д.ю.н., доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу, Національний університет "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого" (*До питання про вдосконалення антикорупційного законодавства України*).

Приймаченко Д.В., д.ю.н., професор, професор кафедри адміністративного права, процесу і адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (*Правове забезпечення відповідальності посадових осіб органів доходів і зборів*).

Армаш Н.О., к.ю.н., доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Інституту права ім. В. Сташиса Класичного приватного університету (*Шляхи підвищення ефективності діяльності державних політичних діячів*).

Під час круглого столу обговорювали такі питання:

- Термінологічні зміни в науці адміністративного процесу.
- Актуальні питання адміністративного судочинства.
- Інститут адміністративної відповідальності в умовах сучасної концепції адміністративного права.
- Інформаційне забезпечення адміністративного процесу.
- Проблеми діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.
- Охорона громадського порядку в сучасних умовах.
- Антикорупційна політика держави.

Підсумки круглого столу "Адміністративний процес: сучасний стан та шляхи вдосконалення" свідчать, що попри велику кількість наукових досліджень у галузі права існує ще багато проблем, які потребують негайного вирішення. Цьому обов'язково має слугувати широка спільна дискусія науковців, практиків і викладачів щодо адміністративного процесу. Це свідчить про доцільність подібних наукових заходів та ставить завдання проведення круглого столу "Адміністративний процес: сучасний стан та шляхи вдосконалення" у 2014 р.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**Вимоги до авторських оригіналів статей,
поданих до науково-виробничого журналу
“Держава та регіони. Серія: Право”**

*(фахове видання з юридичних наук та державного управління,
Постанова Президії ВАК України від 18.11.2009 р. № 1-05/5)*

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, **написані українською мовою**, обсяг – 0,5–1 авт. арк.

2. Рукопис статті має містити такі необхідні елементи (бажано виділені **напівжирним шрифтом**):

Тематична рубрика.

УДК.

Назва статті українською, російською та англійською мовами

Прізвище та ініціали автора (авторів) українською, російською та англійською мовами.

Анотація українською (500 символів), російською (500 символів) та англійською (2000 символів) мовами.

Ключові слова українською, російською та англійською мовами (3–10 слів).

I. Вступ (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття).

II. Постановка завдання (формулювання цілей статті).

III. Результати (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів).

IV. Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі.

Список використаної літератури за алфавітом (оформляти слід згідно з вимогами стандарту з бібліографічного опису).

Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх боків – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною і застосовуватися у статті лише тоді, коли це значно покращує її зміст порівняно з текстовою формою викладу. Посилання на літературу подавати безпосередньо в тексті у квадратних дужках, зазначаючи порядковий номер джерела, під яким воно внесено до списку літератури, та через кому конкретну сторінку.

4. Якщо рукопис статті підготовлено у співавторстві, то на окремому аркуші слід чітко визначити особистий внесок кожного автора у створення рукопису та посвідчити це своїми підписами.

5. Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена **рецензія** доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), **довідка** про автора на окремому аркуші (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, адреса, телефони з кодом міста, e-mail, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа), копія документа про **сплату** (25 гривень за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, КПУ, редакція журналу “Держава та регіони”.

6. Гроші треба перераховувати за реквізитами:

КПУ / Філія АБ “Південний”

р/р 26002310022201 / ОКПО 19278502 / МФО 313753

За друк статті у науково-виробничому журналі “Держава та регіони”.